

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

**SHARIPJONOV MUHIDDIN SHOKIRJON O'G'LINING
«OLIY PEDAGOGIK TA'LIMDA TASVIRIY SAN'AT
DARSLARINI TASHKIL ETISHNING ILMIY NAZARIY VA
METODIK ASOSLARI»**

MAVZUSIDAGI

**5A110801 – Tasviriylar san'at va dekarativ-amaliy san'ati – mutaxassisligi bo'yicha
magistr
akademik darajasini olish uchun taqdim etilgan**

DISSERTATSIYA

Namangan – 2017

MUNDARIJA

Kirish.....	3
I BOB. Oliy pedagogik ta’limda tasviri san’at darslarini tashkil etishning ilmiy asoslari	
1.1. Oliy pedagogik ta’limda bo’lajak tasviri san’at o’qituvchilarining ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish metodikasi.....	11
1.2. Oliy pedagogik ta’limning qalamtasvir darslarida bo’lajak tasviri san’at o’qituvchilariga o’quv postanovkalarini badiiy ijodiy va emotsional qabul qilish xususiyatlari.....	29
1.3. Oliy pedagogik ta’limning tasviri san’atdarslarida talabalarning badiiy texnik mahoratlarini rivojlantirish usullari.....	36
Birinchi bob bo’yicha xulosa	
II BOB. Amaliy mashg’ulotlarni tashkil etish orqali bo’lajak tasviri san’ato’qituvchilarini kasbiy tayyorlash metodikasi	
2.1. Talabalarga amaliy mashg’ulotlar o’tish mazmuni va metodlari.....	48
2.2. Bo’lajak tasviri san’ato’qituvchilariga amaliy mashg’ulotlarni tashkil etishning modeli.....	56
2.3. Talabalar mustaqil ta’lim olish faoliyatini tashkil etish va boshqarish texnologiyasi.....	63
Ikkinchi bob bo’yicha xulosalar.....	76
III BOB. Oliy pedagogik ta’limda tasviri san’atdarslarini tashkil etish samaradorligini oshirish bo’yicha tajriba-sinov ishlari mazmuni va natijalari	
3.1. Pedagogik tajriba-sinov ishlari mazmuni, va uni tashkil etish metodikasi....	77
3.2. Pedagogik tajriba-sinov ishlari natijalari tahlili.....	83
Uchinchi bob bo’yicha xulosalar.....	90
Umumiy xulosa va tavsiyalar.....	91
Foydalilanilgan adabiyotlar ro’yxati.....	93
Ilovalar	

K i r i sh

Mavzuning dolzarblii. Mamlakatimizdagi mustaqil, xuquqiy demokratik davlat, erkin fuqarolik jamiyati qurish yo'lidagi ulkan ishlar inson mohiyatini yangidan kashf qilishga, uning o'zligini anglashdagi imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga va mahnaviy barkamol, intellektual va aqliy-amaliy jihatdan mukammal yetuk kadrlarni tayyorlash uchun yangi shart-sharoitlar yaratib bermoqda.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining ikkinchi chaqiriq to'qqizinchi sessiyasida O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimovning "O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari" mavzuidagi qilgan mahryzalarida O'zbekistonda fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo'nalishlarida yettinchi ustuvor vazifa sifatida "barcha islohotlarning bosh yo'nalishi va pirovard natijasini belgilab beradigan **inson omili** va mezoni" ekanligi tahkidlangan edi¹.

Bugungi kunda yuksak umumiyligi va kasbiy madaniyatga ega bo'lgan, ijtimoiy faol, ijodkor, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil holda harakat qila oladigan hamda kelajakka qaratilgan vazifalarni qo'ya olish va ularni yechishga qodir bo'lgan kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo'naltirilgan. Yuqoridagilar shuni ko'rsatadiki, jamiyatimizning xozirgi taraqqiyot davrida bozor iqtisodiyoti sharoitining raqobatliriga bardosh bera oladigan malakali mutaxassislarni tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi. Zero jamiyat taraqqiyotida mutaxassis kadrlar omilining muhimligi isbot talab etmaydigan hayotiy haqiqatdir. Mutaxassis kadrlar tayyorlash, uning kasbiy sifat va samaradorligini oshirish borasida ham so'nggi yillarda keng ko'lamli ishlarni qilindi va qilinmoqda. Jumladan, tayyorlanayotgan mutaxassis kadrlarning mustaqilligi, ijodkorligi, tadbirkorligi, faolligi kabi xislatlarni tarkib toptirishga alohida ehtibor berilmoqda.

¹ И.А.Каримов Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори:// Т.-1998 й 63 б.

So'nggi yillarda oliy ta'lif tizimida olib borilayotgan ilmiy izlanishlar va pedagogik faoliyatdagi tajribalar shuni ko'rsatadiki, hozirgi zamon rassom-o'qituvchilarning ijodiy ish faoliyatini o'rganish va tahlil qilish asosida ularning amaliy-ijodiy tayyorgarlik mazmuni va o'qitish metodlarini takomillashtirishga bag'ishlangan maqsadli izlanishlar tasdiqlanmoqdaki, oliy malakali rassom-o'qituvchilar tayyorlashda bir qancha ***nomuvofiqliklar*** va ***ziddiyatlar*** mavjudki, jumladan:

- hozirgi rassom-o'qituvchilar professional tayyorgarligiga qo'yilyayotgan talablarga oliy o'quv yurtlari bitiruvchilari – bo'lajak tasviriy san'ato'qituvchilarning ilmiy metodik jihatdan tayyorgarlik mazmunining mos emasligi;
- oliy ta'lif tizimida talabalarning ilmiy nazariy va metodik tayyorgarlik (bilim va malakalar, tasviriy san'atsavodxonligi) sifati va samaradorligining past darajada ekanligi;
- bo'lajak rassom-o'qituvchilarning ilmiy nazariy va metodik tayyorgarlik tizimida ularning professional shakllanish omili sifatida qaralmayotganligi;
- ta'lif jarayonida ularning amaliy jihatdan tayrgarligining pastligi va boshqalar.

SHuningdek, talabalarda o'quv faoliyati ko'nikmalarini shakllantirish obhektiv zarurligi o'quv faoliyati holati bilan ta'lif oluvchilarning mazmun, metod va natijalarga ko'ra xilma-xil nazariy va amaliy mashg'ulotlarda nomuvofiqlik ko'zga tashlanadi. Bu esa, talabalarning keljakda professional kasbiy faoliyatiga, metodik jihatdan tayyorgarligini mazmun jihatdan ilmiy amaliy tamoyillarini ko'rib chiqishni taqazo etadi. SHu bilan birga, tahkidlash joizki pedagogik adabiyotlarda oliy maktab talabalarining nafaqat auditoriyada o'qishi bilangina emas, balki ularning mustaqil ta'lif olishi bilan ham tavsiflanadi.

Binobarin, oliy ta'lif tizimida bo'lajak tasviriy san'ato'qituvchilarning nazariy va amaliy-ijodiy tayyorgarligini faollashtirish tadqiqotimizning muammosini belgiladi va mavzusining dolzarbligini ko'rsatadi. Talabalarning ijodiy tayyorgarligi – uning kasbiy layoqatlili-gining asosiy ko'rsatkichi bo'lib, uzliksiz badiiy ta'lif olish asosida shakllanadi. Zero, "...uzluksiz ta'lif ijodkor, ijtimoiy faol, mahnaviy

yetuk shaxsni shakllantirish, yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga zaruriy shart - sharoit yaratadi”.¹

Bu yechimini kutayotgan muammolarni hisobga olgan holda, shuningdek bugungi kunda oliy pedagogik kadrlarning bitiruvchilariga qo'yilayotgan yuksak talablar va fan va texnika taraqqiyotining hozirgi rivojini ehtiborga olish zarur deb hisoblaymiz. SHuningdek, zamonaviy pedagog kadrlarga bo'lgan talablarning darajasi, oliy ta'lif tizimida rassom-o'qituvchi mutaxassislarni tayyorlashdagi kamchiliklardan kelib chiqib, ta'lif berishda ilmiy nazariy va va metodik tayyorgarligini takomillashtirish maqsadida **“Oliy pedagogik ta'lifda tasviriy san'atdarslarini tashkil etishning ilmiy nazariy va metodik asoslari”** mavzusini tanlash uchun asos bo'ldi.

Muammoning o'r ganilganlik darjasи. Oliy ta'lif tizimida bo'lajak mutaxassislarning professional tayyorgarligini takomil-lashtirish masalalari S.I.Arangelg'skiy, V.P.Bespalg'ko, V.A.Slastenin, U.N.Nishonaliyev, A.A.Abduqodirov, A.R.Xodjaboev, R.Xasanov, N.Saidaxmedov, O'.Q.Tolipov, S.S.Bulatov, N.A.Muslimov kabi olimlarning ilmiy tadqiqotlari asosini tashkil etadi.

Tasviriy san'atta'limentary nazariy va amaliy asoslari A.T.Antonov¹, V.I.Denisenko, S.P.Lomov, Ye.V.SHoroxov, A.P.Yashuxin-larning² oliy o'quv yurti talabalarining bilim, malaka va ko'nikmalarini shakllantirishga, N.S.Bogolyubovning talabalarni mustaqil ish faoliyatiga individual yondoshish aspektlariga, O.Soans³ va V.V.Booslarning⁴ badiiy ta'lifda talabalarning ilmiy – metodik asoslariga bag'ishlangan ishlarida tadqiq etilgan. SHuningdek, mazkur ishlarda tasviriy

¹ Кадрлар тайёраш Миллий дастури. Тошкент. “Шарқ” нашриёт-матбаа концерни. 1997.

1. Антонов А.Т. Активизация самостоятельной деятельности студентов ХГФ в процессе рисования с натуры // Методические указания по совершенствованию учебного процесса в педвузах. - Владимир: Изд-во Владимирского гос. ун-та, 1988. - С. 36-39.

² Яшухин А.П., Ломов С.П., Живопись. - М.: Агар, 1999.

³ Соанс О.П. Использование самостоятельной работы студентов и учащихся в художественных заведениях (на основе вспомогательных дисциплин рисования): Автореф. дис.... канд. пед. наук. - М., 1975.

⁴ Боос В.В. Самостоятельная работа по рисунку как средство активизации учебной и творческой деятельности студентов: Автореф. дис.... канд. пед. наук. -М., 1991.

sanhatning asosi bo'lgan qalamtasvir fanidan bilim va malakalarni shakllantirish jarayonida o'qitishning intensiv yo'l, shakl va vositalari tavsija etilgan.

Oliy o'quv yurtlari talabalarining tayyorgarlik masalalari V.N.Vitchenkoning pedagogika oliy o'quv yurtlarida bo'lajak o'qituvchilarining grafik tayyorgarlik mazmun va tuzilmasiga bag'ishlangan ilmiy ishlarida tadqiq qilingan. E.I.Ro'ziev tadqiqotlarida oliy pedagogik ta'lim tizimida grafika fanlari o'qituvchilarini tayyorlashning nazariy va amaliy asoslari tadqiq etilgan bo'lsa, professor B.Boymetovning bir qator ilmiy ishlarida bo'lajak tasviriy san'ato'qituvchilarini kasbiy tayyorlashda qalamtasvir, plastik anatomiya, tasviriy san'ato'qitish metodikasi darslik va o'quv qo'llanmalarida talabalarning tasviriy sanhatdan malakalarini shakllantirish muammolari tadqiq etgan.

Dissertatsiya ishining ilmiy-tadqiqot ishlari rejalari bilan bog'liqligi. Tadqiqot "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ni amalga oshirish jarayonida ta'lim tizimi va yuqori malakali kadrlar tayyorlashni isloq qilish, rivojlantirish muammolari, Davlat ilmiy-texnik dasturining "Yosh avlodni tarixiy, milliy va umuminsoniy kadriyatlar asosida tarbiyalash, ta'lim va tarbiya tizimini rivojlantirish, uzlucksiz ta'lim tizimida yuqori ta'lim malakali, shuningdek, boshqaruv kadrlarini tayyorlash muammolarini tadqiq etish" yo'nalishi bo'yicha bajariladi.

Tadqiqot maqsadi: oliy ta'lim tizimida bo'lajak rassom-o'qituvchilarining amaliy-ijodiy tayyorgarligini ta'lim mazmunini modernizatsiyalash va nazariy va metodik jihatdan faollashtirish asosida takomillashtirishning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqish hamda tajribaviy asoslash.

Tadqiqot vazifalari:

1. Oliy ta'lim tizimida bo'lajak tasviriy san'ato'qituvchilarilarining professional tayyorgarligining nazariy va amaliy holatini o'rganish va baholash;
2. Oliy pedagogik ta'limda tasviriy san'atdarslarini tashkil etishning ilmiy nazariy va metodik asoslari bo'yicha talabalarning amaliy ijodiy tayyorgarlik mazmunini hozirgi zamon talablari asosida ishlab chiqish;
3. Talabalarning nazariy va amaliy mashg'ulotlarda ta'lim olish faoliyati o'rGANilib, uning modelini ishlab chiqish;

4. Bo'lajak rassom-o'qituvchilarning amaliy ijodiy tayyorgarlik tizimida tasviriy san'atmashg'ulotlarini tashkil qilishda ta'limning yangi pedagogik texnologiyasini ishlab chiqish;

5. Pedagogik tajriba - sinov ishlari vositasida talabalarning amaliy ishlarini taxlil qilish va uning samaradorligini ilmiy asoslash.

Tadqiqot ob'ekti. Oliy ta'lim tizimida 5110800 - "Tasviriy san'atva muhandislik grafikasi" bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalariga tasviriy san'atfanlaridan mashg'ulotlarni tashkil etish jarayoni.

Tadqiqot predmeti. Oliy pedagogik ta'limda tasviriy san'atdarslarini tashkil etish.

Tadqiqotning ilmiy farazi. Oliy pedagogik ta'lim tizimida bo'lajak rassom-o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarlik sifatini oshirish mumkin, agar:

- talabalarning o'quv-amaliy faoliyati mazmuni zamonaviy ishlab chiqarishda rassom-o'qituvchilarning ijodiy - ish faoliyati mazmuni asosida qurilsa;

- ta'lim-tarbiya jarayonida bo'lajak rassom-o'qituvchilarning amaliy tayyorgarlik sifati va samaradorligini oshirish uchun tasviriy san'atdarslarini nazariy va metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilsa;

- talabalarning amaliy mashqlarini bajarishda ta'limning innovatsion pedagogik texnologiyalaridan keng foydalanilsa.

Tadqiqot metodlari:

- *kuzatuv* – oliy ta'lim jarayonida talabalarini amaliy tayyorgarlik va mustaqil ta'lim olish faoliyatining holatini o'rghanishda;

-*nazariy tahlil* - zamonaviy ishlab chiqarishda rassom-o'qituvchilarning ijodiy-ish faoliyatini o'rghanish, ilmiy tadqiqot muammosi bo'yicha umumpedagogik, psixologik va uslubiy adabiyotlarni o'rghanish va tahlil qilishda qo'llaniladi;

-*so'rovnoma va test o'tkazish* - talabalarning mustaqil ta'lim olishga munosabati, uni tashkil etishning mavjud holati hamda o'quv ishi natijalari va ta'lim oluvchilarning amaliy faoliyatini o'rghanishda foydalaniladi;

- *pedagogik tajriba-sinov o'tkazish* orqali taklif etilayotgan metdikaning mazmuni va talabalarning amaliy ishlarini bajarishda o'qitish texnologiyalarining samaradorligini aniqlash;

matematik statistik metodi - pedagogik tajriba-sinov ishlari natijalarini umumlashtirish, qayta ishslash hamda son va sifat jihatdan taqqoslashda foydalaniadi.

Tadqiqotning metodologik asosi. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasining “Ta'lism to'g'risida”gi qonuni, “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” tashkil etadi. SHuningdek, psixologiya va pedagogikaning shaxs ijodkorlik faoliyatining mohiyati, shakllanishi va rivojlanish qonuniylatlari haqidagi qoidalar va oliy ta'lism pedagogikasining zamonaviy nazariyasi tashkil etadi.

SHuningdek, ushbu tadqiqotda oliy professional ta'lism tizimini takomillashtirish va uni o'qitish muammolari (B.Azimov, B.Boymetov, S.Bulatov, A.Sulaymanov, R.Xasanov, N.Tolipov, K.G'ulomov) bo'yicha olib borilgan ilmiy ishlarda bayon etilgan nazariy qoida va tamoyillar asos bo'ldi.

Himoyaga olib chiqilayotgan asosiy holatlar:

- Zamonaviy ishlab chiqarish talablari asosida bo'lajak rassom-o'qituchilarining amaliy tayyorgarligining modernizatsiya qilingan mazmuni;
- Talabalarning oliy pedagogik ta'limga tasviriy san'atdarslarini tashkil etishning pedagogik faoliyati modeli;
- bo'lajak rassom-o'qituvchilarining amaliy tayyorgarlik tizimida tasviriy san'atfanlaridan ta'lim olish faoliyati mazmuni va uni tashkil etish texnologiyasi;
- talabalarning amaliy tayyorgarlik sifat va samaradorligini oshirish bo'yicha olib borilgan tajriba-sinov ishi natijalari.

Ilmiy yangiligi:

- oliy ta'lism tizimida talabalarning amaliy tayyorgarlik tizimi ishlab chiqiladi;
- bo'lajak rassom-o'qituvchilarining amaliy tayyorgarlik tuzilmasi va mazmuni zamonaviy talablar asosida o'qitish metodikasi tavsiya qilinadi;

- bo'lajak tasviriylar san'ato'qituvchilarilarga ta'lim berishning nazariy va metodik asoslari ishlab chiqiladi;

-bo'lajak rassom-o'qituvchilarning amaliy tayyorgarlik tizimida amaliy mashg'ulotlar mazmuni, uni tashkil etish va boshqarish texnologiyasi ishlab chiqiladi;

Tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyati. Tadqiqot jarayonida ishlab chiqiladigan nazariy xulosalardan oliy ta'lim tizimida bo'lajak tasviriylar san'ato'qituvchilarilarni amaliy tayyorgarlik mazmunini modernizatsiyalashda, ularni taviriy sanhatdan kasbiy tayyorlash samaradorligi oshirishda foydalanish mumkin bo'ladi. SHuningdek, ishlab chiqiladigan amaliy-uslubiy materiallardan tasviriylar sanhatdan talabalarda amaliy vazifalarni professional tarzda bajara olish ko'nikmalarini shakllantirishda qo'llash mumkin.

Natijalarining joriy qilinishi. Ishlab chiqilgan ilmiy-uslubiy materiallar Namangan davlat universitetining "5110800 – tasviriylar san'atva muxandislik grafikasi" bakalavriat ta'lim yo'naliishida bo'lajak mutaxassislarini amaliy tayyorlash, xususan tasiriy san'atfanlarini o'qitish va ta'limni sifatli tashkil etish jarayoniga tatbiq etiladi.

Ishning sinovdan o'tishi (aprobatsiyasi). Tadqiqotning asosiy g'oyasi va mazmuni Namangan davlat universiteti talabalariga tasviriylar san'atfanlarini o'qitish jarayonida sinovdan o'tkazildi va ilmiy seminar hamda ilmiy-amaliy konferentsiyalarda mahruza qilish orqali mutaxassis - olimlar muhokamasidan o'tkazildi.

Dissertatsyaning tuzilishi va hajmi. Dissertatsiya ishi kirish, uch bob, umumiy xulosa va tavsiyalar hamda foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati va ilovalardan tashkil topgan.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi va asoslanganligi: dastlabki holatlarning metodologik asoslanganligi, ilmiy tadqiqotda mustaqil bajarish, suhbat, namoyish qilish metodlaridan foydala-nilganligi, maqsad va vazifalar yechimining asosanganligi, tajriba-sinov natijalarining ommaviy amaliyat bilan qiyosiy tahlil etilganligi, tajriba-sinov ishlarining hajmi bilan asoslanadi. SHuningdek, tadqiqot

natijalarining o'quv amaliyotiga joriy etilayotganligi to'g'risidagi mahlumotlar tasdiqlaydi.

Tadqiqot ishining bosqichlari:

Birinchi nazariy - izlanish bosqichi (2015-2016 yillar) nazariy - izlanuv ishlari bajarilib, tadqiqot muammosi bo'yicha ilmiy-uslubiy adabiyotlar o'rganiladi. Oliy o'quv yurtlarida talabalar amaliy tayyorgarligining nazariy va amaliy holatlari o'rganiladi hamda tahlil qilinadi. Tadqiqotning ilmiy apparati shakllantiriladi.

Ikkinchchi tajriba - sinov bosqichi (2016-2017 yillar) pedagogik tajriba - sinov ishlari dasturi va materiallari hamda uslubiy ishlari va hamda bo'lajak rassom-o'qituvchilarga tasviriy sanhatning asoslarini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish, ularning amaliy tayyorgarlik sifati va samaradorligini oshirish bo'yicha shakllantiruv tajriba-sinov ishlari o'tkazildi.

Uchinchi yakuniy bosqich(2016-2017 yillar) pedagogik tajriba-sinov ishlari natijalari umumlashtirilib, matematik statistika metodida qayta ishlanadi va qiyoslandi. Materiallar dissertatsiya tarzida rasmiylash-tiriladi. SHuningdek, dissertatsiya materiallari bo'yicha o'quv-uslubiy qo'llanma tayyorlanadi.

Natijalarning ehlol qilinganligi. Dissertatsiyaning asosiy mazmuni muallifning ilmiy to'plam va OAK tasarrufidagi jurnallarda nashr etildi, Respublika ilmiy-amaliy konferentsiyalarda yoritildi. SHuningdek, dissertatsiya materiallari bo'yicha tasviriy sanhatning asosi bo'lgan "Qalamtasvir" fanidan 110800 – tasviriy san'atva muhandislik grafikasi bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalari uchun ikkinchi kurs o'quv dasturida ko'rsatilgan "Antik davr gips bosh rasmini chizish" mashg'uloti bo'yicha o'quv-uslubiy tavsiya tayyorlandi (1 ilova).

I BOB. OLIY PEDAGOGIK TA'LIMDA TASVIRIY SAN'AT DARSLARINI TASHKIL ETISHNING ILMIY ASOSLARI

1.1. Oliy pedagogik ta'lilda bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish metodikasi

Bo'lajak rassom – pedagogni o'qitish va tarbiyalash tizimi aniq va ilmiy asosda bo'lishi kerak. Bu yo'nalishda dastlabki ta'lim va tarbiya umumta'lim maktablari doirasida amalga oshiriladi. Maktab - deganda, eng avval ta'lim va tarbiyaning aniq tizimini, bu tizimga hamda dars o'tish metodlariga o'quvchilarning ixtiyoriy ravishda buysunishini, ilmiy asoslangan bilimlarni o'zlashtirishda jiddiylik, anqlik va badiiy ijodning amaliyotda sinalgan tajribalarini o'rganishni nazarda tutamiz.

O'tmishda ijod etib o'tgan buyuk tasviriy san'attarixida ijodkorlar tasviriy sanhatdagi faoliyatida erishgan tajribalari badiiy maktablarda o'rganiladigan assosiy predmet hisoblanadi. Bu sanhatni o'rganib olishni xohlovchi, bu san'atdargohiga endi kirib kelayotgan rassom eng avval ilgari ijod qilgan rassomlar asarlarini o'rganib chiqishi va olgan bilimlari hamda ko'nikmalari asosida o'z shaxsiy ijodiy qobiliyatini rivojlantirishi kerak.

Yosh rassomlarga ta'lim berishda o'qituvchi tomonidan ilgarigi tajribalar o'rganila borib, predmetning shakli va mazmunini to'g'ri ifoda etish uchun yordam beruvchi yangiliklar kiritib boriladi. Biroq, maktab o'quv maskani sifatida, o'quvchilar oldiga faqatgina, yangilik izlash, faqatgina ijodiy masalalarini hal etish vazifalarini qo'yaydi, balki o'quv muassasasining assosiy masalasi o'quv tizimi talablarini hal etish bo'lib qoladi.

Har qanday o'quv predmetining rivojlanishi o'z- o'zidan boshlanmaydi. XVII asrning akademik tasviriy asar yaratishning nazariy qoidalari Uyg'onish davri rassomlarining talqinlaridayoq ifoda etila boshlangan. XVIII asrda yuzaga kelgan akademik o'qitish nazariyasi mahlum o'zgartirishlar kiritilib, endi badiiy amaliyot yangi sharoitlarida amalga oshirildi. XIX asrda akademik rasm nazariyoti va

amaliyotida o'quv masalalarini kompleks hal etish bo'yicha faol izlanishlar boshlandi.

Badiiy maktab akademik yo'nalishida o'quvchilarni faqatgina bilim va ko'nikmalar bilangina qurollantirish emas, balki ijodiy faoliyatga ham ishtirok ettirish ko'zda tutiladi.

Bahzi bir boshlovchi rassomlar qonun, qoidalarga amal qilmaydilar va maktab o'zining anhanaviy ko'rsatmalari bilan ularning individualligi rivojlanishiga halaqit beradi, deb o'ylab darhol murakkab ijodiy masalalarni hal etishga urinadilar. Maktab o'quv muasasasi sifatida o'zining dars o'tish ilmiy usullari bilan ijodiy qobiliyatlar rivojlanishiga hech qachon halaqit qilmagan, aksincha, u yosh rassomlar rivojlanishi, ta'lim olishi va shakllanishiga yordam bergen. Tasviriy sanhatning hamma turlari uchun asosiy asos bo'lgan rasmlarni chizishni o'rganib olishda maktab ayniqsa, zarur hisoblanadi. SHuning uchun hech kim maktabni o'z usullari bilan o'zboshimchalik qilib, rassomlar studiyasiga aylantirishga haqqi yo'q. Maktabga qarshi bo'lganlar - odatda yosh, boshlovchi rassomlar orasida bahzan shunday ishtedod egalari uchraydiki, maktab ularni rivojlanishiga halaqit beradi, havoskor rassomlar ko'rgazmalarida juda ham mazmunli asarlar uchraydi, ularga rassomlar matabda o'qimay ham erishganlar, deydilar. Bunday tanqidlarga javob qaytarib Buyuk rasom va nazariyotchi I.E.Repin shunday yozgan: «Men o'zim ham yangi usulda ko'plab yangiliklarni ko'rib turibman, lekin maktab bo'lisi kerak – axir diletantlikni (havaskorlikni) maktab printsipi qilish mumkin emas-ku».

Ta'lim psixologiya va pedagogikasi ijodiy qibiliyatlar va ijodiy faollik rivojlanishi ta'lim jarayonida katta natijalar berishi mumkin deb, hisoblaydi. Demak, ta'lim jarayoni, ta'lim faoliyati matabning diqqat markazida bo'lisi kerak.

Bo'lajak rassom-o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash tasviriy sanhatning nazariy qonun qoidalarni o'rganish asosida takomillashadi. U quyidagilardan iborat:

Perspektiva qonuni. Tasvirlanayotgan buyumlar, ushbu buyumning qaysi tomonidan qatiy nazar (uzoqdan, yaqindan, yuqorida, pastdan, to'g'ridan yoki chekkadan) chizuvchiga o'zgarib ko'rindi. masalan, kubni u yoki bu tomonga burib, uning tomonlarini chizuvchiga o'zgarib ko'rinishini kuzatamiz.

Buyumlarni tekislikda haqqoniy tasvirlashda rassom perspektiva qonuniga bevosita murojaat qiladi. bu holatni shunday tahriflash mumkin: «*Tabiatdagi barcha buyumlar qanday shakl va kata-kichiklikka yega bo'lmasin, perspektiv qonun va qoidalarga bo'ysunadi va qisqarib ko'rindanadi*».

Perspektiv qonunlarni mukammal o'rganib, har qanday buyumning ko'rinar va ko'rinas tomonlarini to'g'ri tasvirlash mumkin.

Perspektiva qonunlarining asosiy xususiyatlari shundaki, buyumlar qanday kattalikda bo'lmasin, chizuvchidan uzoqlashgan sari va tekislikda qanday joylashganiga qarab perspektiv qisqaradi.

O'z navbatida perspektiv qonuni haqqoniy tasvirlash «**alifbo**» lardan bo'lgan «*surahat tekisligi*», «*buyum tekisligi*», «*ko'rish maydoni*», «*ko'rish nuqtasi*», «*ufq chizig'i*» kabi qonuniyatlar bilan chambarchas bog'liqdir.

Surat tekisligi deb tasvirlanayotgan natyurmort, manzara, portret va hokazolar bilan rassom orasidagi bo'shliqqa aytiladi.

Fiziologik nuqtai nazardan qaraganda, yorug'lik chizilayotgan buyumga tushib, rassomga u yoki bu buyumning shakli ko'rindan. SHundan keyingina, rassom uni idrok yetib tasvirlashga o'tadi. Surat tekisligi rassom bilan natura o'rtasidagi vosita bo'lib xizmat qiladi.

Buyum tekisligi deb tasvirlanayotgan buyumning joylashgan tekisligiga aytiladi. Buyum tekisligi vazifasida stol, pol, yer va boshqa chizish uchun bajariladigan moslama bo'lishi mumkin.

Ko'rish maydoni bu chizuvchining tasvirlanayotgan buyumni ko'rish vaqtida qamrab olishdir. Rassom tasvirlanayotgan obhektning qancha uzoqlashib borgan sari uning maydoni ham kengayib boradi, bu yesa tasvirlanayotgan obhektning hamma qismlarini aniq ko'rish va tasvirlashga imkon yaratadi. Lekin, obhektdan juda katta masofada turib ham, undagi hamma bo'laklarni va xajmlarni to'laqonli tasvirlash ancha qiyin. Aksincha, tasvirlanayotgan obhekta yaqin masofada turib ham, ushbu obhektdagi hamma

qismlarni ko'z bilan ilg'ab olish mashkul. SHuning uchun har qanday tasvirni bajarayotganda chamalash orqali masofani to'g'ri tanlay olish, ko'rish maydonini to'g'ri belgilash rassomdan mahorat talab yetadi. Ko'p hollarda rassomlar tasvirlanayotgan predmet kattaligining 3 hissa ko'paytirilganiga teng masofada turib tasvirlaydilar. Masalan, inson qomatini to'laqonli tasvirlash uchun rassom naturadan taxminan 5-5,5 metrlar masofada turishi kerak.

Ufq chizig'i deb, ko'zimi balandligida o'tadigan nurga aytildi. Buni aniqlash uchun qog'ozni olib uni gorizontal holatda ko'zimiz darajasigacha ko'tarib ufq chizig'ini aniqlashimiz mumkin. Buyum chizuvchiga uch holatda ko'rinishi.

1. Ufq chizig'idan yuqorida.
2. Ufq chizig'idan pastda.
3. Ko'zimiz nuri balandligida (ufq chizig'i balandligi darajasida).

Ufq chizig'i har doim ko'zimiz nuri balandligidan o'tadi. Agar biz yuqoriga chiqsak u biz bilan ko'tariladi, pastga tushsak ufq chizig'i ham pastda kuzatiladi.

Fazoviy perspektiva deb buyumlarning fazo (bo'shliq) tahsirida o'zgarib (qisqarib) ko'rinishiga aytildi. Fazo – tiniq muhitdir. Lekin, uning tiniqligi tabiatning turli hodisalari tahsirida o'zgarib turishi mumkin. Masalan: havo namligi, atmosfera bosimining o'zgarishi, havodagi chang-to'zonning tahsirida va boshqalar. SHuning uchun tasvirlanayotgan obhektning fazo bo'shlig'ida qay darajada chuqur joylashganiga qarab rang, nisbat, tus va undagi alohida bo'laklarning (yaqqol yoki xira) ko'rinishlariga keskin tahsir yetadi.

Fazo perspektivasi obhektning kunning qaysi vaqtida tasvirlanayotganligiga (ertalab, kunduzi, kechqurun) yil fasllari (bahor, yoz, kuz,) hamda atmosfera o'zgarishiga (quyosh yoki bulut) qarab ham o'zgaradi.

Fazoviy perspektivada bir necha asosiy qoidalari mavjud bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

1. Bajarilayotgan tasvir rassomga yaqin bo'lgan buyumlar yaqqol, uzoqdagilar yesa umumiy ko'rindi. tasvirda fazoni sezdirish uchun yaqin masofada joylashgan buyumlarni yaqqol, uzoqdagilarni yesa umumiy tarzda tasvirlash kerak.

2. Fazo bo'shlig'ida (kengligida) joylashgan buyumlar chizuvchidan qanchalik uzoqda joylashgan bo'lsa, xira tusda ko'rindi. Tasvirda fazoviy perspektivani to'g'ri ko'ratish uchun uzoqda joylashgan buyumlarni ozroq yengil oldingi qatordagi buyumlarni yesa yaqqol tasvirlash kerak.

3. Yaqin masofada joylashgan buyumlar fazoda yaqqol hajmli bo'lib ko'rindi, uzoqdagilari yesa xiraroq ko'rindi. tasvirlashda ham ushbu tartibga rioya qilmoq zarur.

4. CHizuvchidan uzoqroq joylashgan buyumlar, atmosfera bosimi tafsirida siyohrang, havorang va och tusda ko'rindi. fazoviy perspektivani yanada kuchliroq ko'rsatish uchun yaqin masofadagi yaqqol ko'rinib turgan buyumlarni aniqroq chizgilar bilan, uzoqdagilarni yesa ochroq tusda tasvirlash mumkin.

5. Oldingi qatorda joylashgan buyumlar haqiqiy o'z tusida (rangida), uzoqdagilari bir xil bo'lib ko'rindi. Fazoviy perspektivaning bu qonuni rassomdan oldingi masofada joylashgan buyumlarni yaqqol, uzoqdagilarni yesa umumiy tarzda xiraroq qilib tasvirlashni talab yetadi.

Fazoviy perspektivaning ushbu qonuni-qoidalariga rioya qilish talaba uchun muhimdir. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan qoidalar talabaning qanday vazifa bajarishidan qathiy nazar (portret, natyurmort, manzara va hokazo) kuzatilishi mumkin.

Buyumlarni tasvirlashda yorug' va soyalar katta ahamiyatga yega naturaga qo'yilgan buyumlarga yorug'lik tik tushsa ularning tasviri shunchalik yaqqol ko'rindi. Aksincha chetdan tushayotgan yorug'lik buyumga umumiy tarzda tushib bajarilayotgan tasvirni xiraroq bo'lishiga olib keladi. Yorug'lik bir

buyumdan urilib (sinib) ikkinchisi va uchinchisiga tushishi mumkin. Bu hol tasvirlanayotgan buyumlardagi yorug' va soyalar majmuasini tashkil yetadi. Ular quyidagilardan iborat:

- *yorug'lik;*
- *soya;*
- *yarim soya;*
- *aks yorug'lik;*
- *yaltiroqlik.*

Yorug'lik deb- predmet yuzasiga tik tushuvchi quyosh yoki sunhiy yoritgichlar tahsiridagi nurga aytildi.

Soya—buyumlarning yoritilgan qismining orqa tomoniga (teskarisiga) yorug'lik nurlari tushmagan yerga aytildi. Bunday soyalarni yana shaxsiy soya deb ham yuritiladi. Tasvirlar bajarilishda tutashuvchi soyalar ham kuzatiladi. Ushbu soyalar buyumlarning biri ikkinchisini to'sishi natijasida hosil bo'ladi. ushbu soyalar buyum tekisligiga (stol, pol, yer va hokazo) hamda bajarilayotgan bumlarning biridan ikkinchisiga ham tushishi mumkin. buyumlarga qiyaroq (xiraroq) ravishda tushuvchi yorug'lik nuri ularda **yarim soyalarni** tashkil yetadi. Yarim soyalar asosan yorug'lik va shaxsiy soyalar oralig'idagi qismlarga joylashadi. SHuning uchun buyumlardagi har qanday soyalar ham bir xil tusda bo'lavermaydi.

Faqatgina yorug', soya va yarim soyalar vositasida buyumlarning hajmlarini to'g'ri bajarish mumkin. Buyumlarga urilish natijasida tushuvchi yorug'liklar **aks yorug'likni** refleks hosil qiladi. aks yorug'liklar predmetlarning bir-biridan qanday masofada joylashgan yeriga qarab kuchli yoki kuchsiz bo'lishi mumkin. lekin hech qachon aks yorug'lik buyumlarga tik yotuvchi yorug'lik nuriga nisbatan kuchli bo'lmaydi.

Buyumda yorug'lik tik tushishi natijasida yesa *yaltiroqlik* hosil bo'ladi. yaltiroqlik shisha, chinni, temir sopol va boshqa yorug'likni qaytarish xususiyati kuchli bo'lgan buyumlarda kuzatiladi.

O'quv qalamtasvirda yorug' va soyalar qalamda yengil chiziqlar (shtrix) bilan amalga oshiriladi. Yorug' va yarim soyalarda chiziqlar tortish tasvirlanayotgan buyumning xarakteriga va yorug'lik tushish yo'nalishi bo'yicha dona-dona, aniq bo'lishi kerak. bunday usulda bajarilgan tuslash buyumlarning konstruktiv tuzilishini yanada yaqqol ko'rsatib beradi. Buyumning soya qismlarida chiziqlar quyuqroq, bir-biriga yaqin (birlashib ketgan) bo'lishi lozim. qirrali buyumlarda shtrixlar yorug' va soya uchrashgan (yaqinlashgan) qismida to'qroq bo'ladi.

Naturaga qo'yilgan oldingi buyumlar yaqqol chiziqlar bilan bajarilsa, ikkinchi va uchinchi qatordagi buyumlar chizuvchidan uzoqroq joylashganligi hisobiga umumiylar tarzda bajariladi. Bu o'z navbatida tasvirlanayotgan naturani haqqoniy (fazoviy perspektiva qoidasiga asosan) bajarilishda muhimdir.

SHuni tahkidlab o'tish kerakki, oddiy qalam bilan buyumni hajmi aossida tuslash, tasvirlanayotgan buyumlarni hajmdor bajarilishining omilidir. Palapartish duch kelgan tomonga chiziqlar tortish ko'yilgan maqsadga yerishishga to'sqinlik qiladi.

Buyumlarning hajmlarini bajarishda, chiziqlarni tortish ketma-ketligiga rioya qilish kerak. qalamni qog'oz sirtida bir xil kuch bilan bosish va chiziqlar orasidagi masofaning teng bo'lishiga yehtibor berib tasvirlash, chizilayotgan buyumni to'g'ri bajarilishida katta ahamiyatga yega. Aylana (sferik) hajmga yega bo'lgan buyumlarni bajarishda, yuqorida tahkidlab o'tilgan chiziq tortish yellips shaklida bajarilib, buyumning yekvatoriga yaqinlashgan to'qroq tusda bo'ladi.

CHiziqli konstruktiv tuzilish. Tasvirlash uchun buyum qanday soda yoki murakkab bo'lishidan qathiy nazar u konstruktiv tuzilishga yega. ***Konstruktsiya***

so'zi- tuzilish (qurilish) mahnosini anglatib, rassom buyumni tasvirlashda ushbu qonunga amal qilishi shart. Buyumni haqqoniy qilib tasvirlash uchun uning tuzilishini chiziqli konstruktiv tuzilishiga yehtibor berish maqsadga muvofi. CHiziqli konstruktiv kurish har qanday vazifani tasvirlashda amalga oshiriladi. Quyidagi antik davrga mansub gipsdan ishlangan ko'za va mehmorlik bo'lagida ushbu qonunni amalda ko'rishingiz mumkin.

Buyumning konstruktiv tuzilishini uning asosiy qismlaridan, hamda yordamchi chiziqlar o'tkazish yo'li bilan amalga oshiriladi (ko'za, konus, piramida va hokazo). CHiziqli konstruktiv tuzilish orqali buyumni to'g'ri tasvirlashda perspektiv qonun-qoidalarga to'liq amal qilishni taqozo yetadi. Yuqorida ko'rsatilgan rasmdagi gips ko'zaning hajmini to'g'ri amalga oshirish jarayonida ko'za asosiy, yekvatori, bo'g'izi va yuqori qismi aylanalarining uning buyum tekisligidagi holatiga asosan perspektiv qisqarishini ko'ramaz. Demak, chiziqli konstruktiv qurish buyumning chekka qirralarini kontur chiziqlar bilan, murakkab tuzilishga yega (bir necha mayda bo'laklardan iborat). Buyumlarda yesa ushbu bo'laklarning yengil birlashib yaxlit bir butunlikni tashkil yetishdan iboratdir.

Buyumlar o'z hajmiga yega bo'lishdan tashqari nisbatlarda ham, balandligi va yeniga yegadir. Bu yesa *buyumlarning nisbati* deyiladi. Bir necha buyumlardan tashkil yetilgan qo'yilma o'z nisbatlaridan tashqari o'zaro ham katta-kichikligiga qarab nisbatlari mavjud. Haqqoniy tasvirlashda buyumlar nisbatini to'g'ri aniqlash katta ahamiyat kasb yetadi. Buyum nisbatlarini to'g'ri aniqlash va tasvirlash quyidagi usulda amalga oshiriladi. Masalan, gips naqsh rozetkasini olaylik. Rozetkaning balandligini yeniga nisbatan kattaligini aniqlash uchun qo'lga qalamni ushlab uzatgan holda rozetkaning kichik tomoni-enining o'lchamini qalamda bosh barmoq bilan belgilab rozetka balandligiga qo'yib taqqoslasmiz. So'ngra ushbu topilgan nisbatni qog'ozda

belgilaymiz. SHu usulda bir guruh buyumlardan tashkil yetilgan natyurmort yoki boshqa o'zining hamda o'zaro nisbatlarini to'g'ri tasvirlash mumkin.

Taviriy sanhatda hajmlar muhim o'rin tutadi. Zero, har bir buyum o'zining hajmiga yega. Uning hajmi qirralari, balandligi, bo'yi va yening mavjudligi bilan belgilanadi. Agar buyumning hajmi to'g'ri chiziqlardan iborat bo'lsa, uning hajmi ham tekis yuzadan iboratdir. Egri chiziqlardan tashkil topgan buyumlar (shar, konus, tsilindir va boshqalar) ancha hajmdor hisoblanadi. Yuqorida sanab o'tilgan mashqlarni to'g'ri bajarish kontur¹chiziqlar vositasida amalga oshiriladi. Kontur chizig'ining buyum shaklini namoyon yetishda ahamiyati benihoyat katta. Buyumning tuzilishi, harakati, nisbatlari, uning qanday materialdan tuzilganligini va boshqalarni tasviriy ifodalashda rassom kontur chiziqlardan foydalanadi.

Buyumning konturlari to'g'ri chiziqlardan iborat bo'lsa (kub, piramida, prizma va boshqalar), uning hajmlarini bajarish to'g'ri chiziqlar vositasida amalga oshiriladi yoki uning konturlari yegri chiziqlardan iborat bo'lsa, hajmlilik yellips, aylana shakllar orqali amalga oshiriladi.

Buyumni hajmdor tarzda tasvirlash, uning qanday shaklga yega yekanligiga va uni to'g'ri tuslash orqali bajariladi. Qirrali buyumlarda, masalan, kub hajmini to'g'ri tasvirlashda ko'pincha talabalar xatolikka yo'l qo'yadilar.

Ko'pgina holatlarda talabalar shakllarni tasvirlashda masalan, kubning hajmini yorug' soyalar vositasida bajarish jarayonida uni yanada yorqinroq aks yettirish uchun uning qirralarini kontur chiziq bilan alohida bo'rttirib ko'rsatadilar. Bu yesa mutlaqo noto'g'ri. Tabiatda yesa qirrali buyumlar yuzalarining bir-biridan tus jihatidan och va to'qligi bilan belgilanadi. Faqatgina kub yoki boshqa qirrali buyumlarning soya qismidagi qirrasi yorug' qismidagi yuzaga yaqinroq yerida tus jihatdan kuchliroq yekanligi bilan farqlanadi.

¹ Контур – (Французча KONTOUR) буюм шаклини акс этувчи чизи³ деб юритилади.

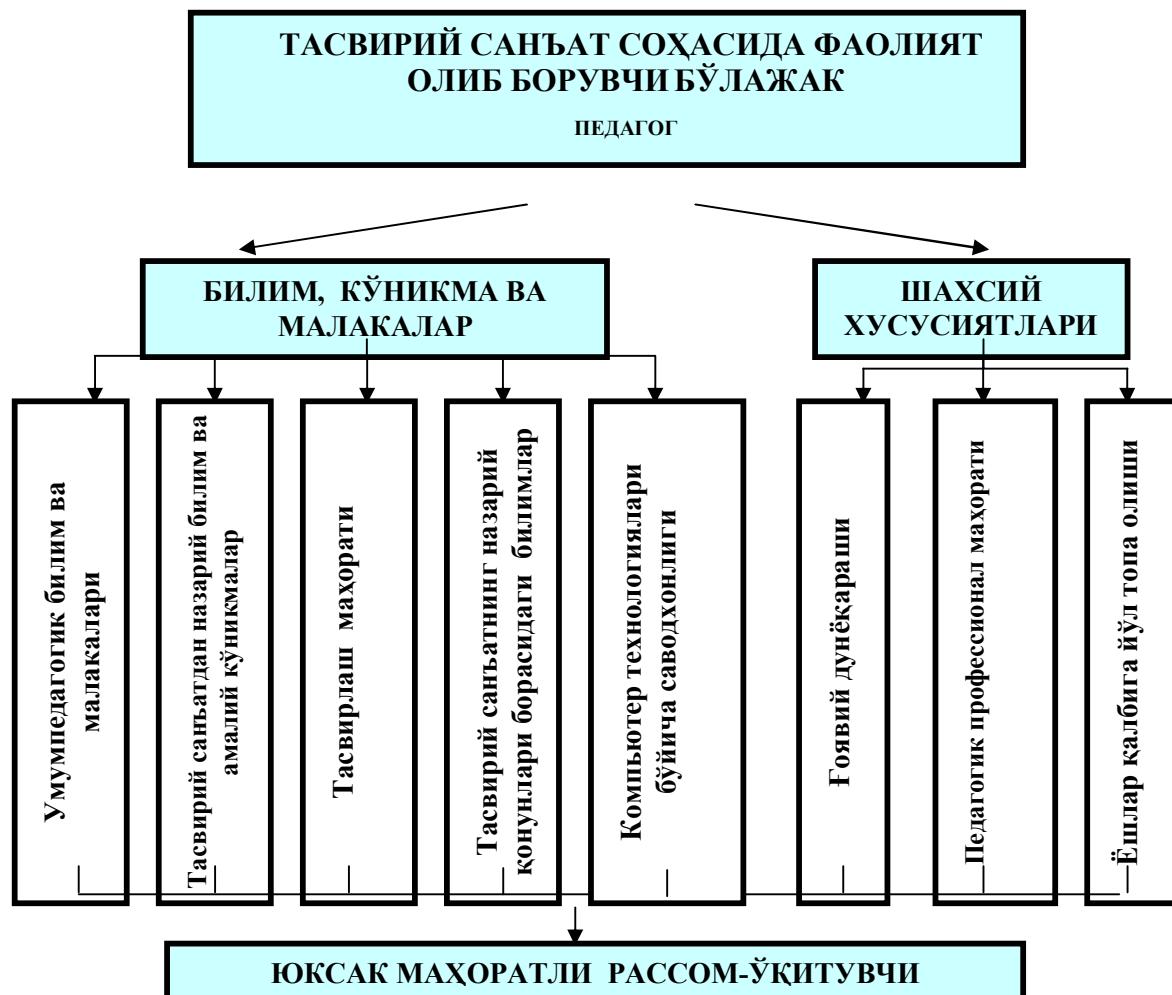
Dumaloq shaklli buyumlarni hajmlarini yellips, aylana chiziqlar orqali bajariladi. Tasvirlashda dumaloq hajmga yega buyumlarning yekvator qismi tus jihatdan kuchliroqdir. Qirrali buyumlarda bo'lgani kabi sharsimon buyumlarni tasvirlashda ham uning chetlari quyuq kontur chiziq bilan amalga oshirilmaydi. Faqatgina uning turgan holatiga qarab yorug' va orqa fondagi soyalar chegarasi bor xolos.

Bugungi kun tadqiqot natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, bo'lajak rassom pedagog yuqorida bayon etilgan qonung'qoidalarga yetarli darajada ega emaslar. Rassom-o'qituvchilar uchun zarur bo'lgan umumkasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarga quyidagilar kiradi: umumpedagogik, badiiy-ijodiy, amaliy hamda badiiy-kompozitsion yechidan iborat.

Tasviriy sanhatda umumpedagogik bilim va malakalar bo'lajak rassom-o'qituvchining professional tayyorgarligida muhim o'rinni tutib, ijodiy kompozitsiyani bajarish; tasvirlash asoslarini nazariyasini mustahkam (joylashtirish, qurish, shakl, hajm, umumlashtirish); amaliy to'g'ri tasvirlash; Nisbat, mutanosiblik, mashtablaridan to'g'ri foydalanish; Kompozitsiya, yorug'-soyalar qonun-qoidalarni bilish; Zamonaviy tasviriy san'atimkoniyatlarini bilish; turli tasviriy san'atoqim va yo'nalishlarini mohiyatini tushunish kabi tushunchalardan iboratdir.

Uning **badiiy - ijodiy bilim va malakalari** tarkibini badiiylik mohiyati va uning vazifalari, tasviriy san'atda kompozitsiya tamoyillari asoslari va unga quyiladigan talablar, bosqichlari; turli tasvirlash materiallarining turlari va xususiyatlari, shakllarning tuzilishi va tasvirlashda oddiydan murakkabga tamoyildagi printsiplarga rioya qilish kabilar bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashda muhim o'rinni tutadi. Yuqoridagi asoslar kelajak avlodga ijodkor, ilmiy jihatdan yetuk pedagog kadrlarni tayyorlashni maqsad qilib qo'ydi. Ushbu jihatlar bo'lajak rassom-o'qituvchining tasviriy san'atdan nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarining quyidagi tuzilmasini shakllantirish uchun asos bo'ldi:

Bo'lajak rassom-o'qituvchining tasviriy san'atdan nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarining tuzilmasi

Yuqoridagi rasmida bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining professional tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar bo'lib, unda keltirilgan sifatlar o'zaro chambarchas bog'langan jihatlardan iborat yaxlit tizimga ega. O'quv materiali talabalar tomonidan mustaqil o'zlashtirilishi uchun u savodli tarzda strukturalangan va tartiblangan bo'lishi kerak. Bu jarayonda ko'r narsa o'qituvchining nazariya va amaliyot borasida professionalizmiga bog'liq. Professor N.N.Rostovtsev yozadi: «Pedagogning xizmati ishlarning murakkab kompleksini alohida tarkibiy qismlarga mohirona va chuqrur o'ylab ajratishi sanaladi»¹

¹ Ростовцев Н.Н. Академический рисунок. Курс лекций. – М.: Просвещение, 1973, 131 бет.

«... o'quvchilar bilimlarni mustaqil, ijodiy darajada egallashi uchun ular o'zining bilish faoliyati predmetini va u bilan qanday ishlashni bilishi kerak. Bunga ularni maxsus o'rgatish lozim»². Demak, talabalarnig rangtasvir bo'yicha mustaqil o'quv-ijodiy faolligini oshirish uchun tahlim jarayonida talaba ular vositasida rangtasvir qonuniyatlarini o'zlashtirishi mumkin bo'lgan alohida shakl va harakat usullarini ajratish kerak. Harakatlarning mahlum ketma-ketligi va usullaridan iborat bo'lgan «Erkin ijod» usuli tarafdorlari, sodda bolalik rasmlari shunisi bilan ajoyibki u dunyoni o'ziga qabul qilishini ifoda etadi, tasviriy san'atda esa bola o'zining ijodiy tashabbusini qizg'in namoyon etadi deb hisoblaydilar. Rasm chizar ekan, bola ijodiy yaratuvchilikdan zavqlanadi va biz buni unda butun hayotiga saqlab qolishimiz kerak. Umumtahlim maktablari rassomlarni tarbiyalamaydi, deb aytadilar «erkin tarbiya» tarafdorlari va bolalarni realistik san'atning hamma qonun va qoidalariga o'qitish kerak emas.

Maktabning ijodiy qobiliyatlar rivojlanishida badiiy tahlimni zarurligini himoya qilib bizga o'zimizning g'oyaviy – siyosiy tushunchalarimizniva himoya qilishga badiiy madaniyatimizga bo'layotgan xujumlarni qaytarishgna to'g'ri keladi. Rasm chizishga akademik tahlimni realistik san'at asosi sifatida maktab zarurligini takhidlar ekanmiz, san'at qonun – qoidalari rassomning ijodiy imkoniyatlarini qisib qo'yadimi, yo'qmi bu haqda baxslar bilan cheklanibgina, qolmasdan, realistik san'at darsini olib borish usullarini to'laroq ochib berish kerak.

Boshlovchi rassom tasvirni ko'rishdan oldin har bir bosqichda avvaliga qog'ozga tushirmoqchi bo'lgan tasvirining hayotiy tasvirini yaratib oladi: predmet shakli, o'ziga xoslik xususiyatlari haqida tasavvuri hali aniq bo'limganida, u umumiylsxemali shakl bilan cheklanadi, shundan keyin, pedagog tushuntirgan narsa haqida kuzatish olib borish va qayta tushunib olgan sari u ko'rinishiga yaqinlashib boradi. Boshlovchi rassom chizar ekan, burun shaklini darhol to'g'ri ko'rsatib bera olmaydi, chunki u prespektiva

² Пидкастый П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении: Теоретико-экспериментальное исследование. – М.: Педагогика, 1980. 88 бет.

hodisalarini (burun shaklining fazodagi holatini) hisobga olmaydi, yorug'likning shaklda joylashishi qonuniyatlarini ko'ra bilmaydi.

Pedagog D.N.Kardovskiy shakllarni «kesib ishslash»ni taklif etgan usullarida foydalanib, masalan, burunni to'rtta tekisliklar bilan – oldingi, pastki va ikki yon tomon tekisliklari bilan chegaralangan prizmadan tashkil topishini tushuntira boshlagan mahqul. SHunda talaba burunning – prizma prespektiv ko'rinishini ham to'g'ri tasvirlash unga qiyinchilik tug'dirmaydi, keyin esa burun shaklining realistik tasviriga asta – sekin yaqinlashib asosiy tekisliklar bo'yicha ham yorug'likni to'g'ri taqsimlab ishni davom ettirishi mumkin.

Bahzi pedagoglar naturani ko'rish va tasvirlashda bunday usulni qo'llamaydilar, unda sxematizm va aql bilan qarashni sabab qilib ko'rsatadilar. Jiddiy akademik maktabga qarshi chiqib, murakkab shaklni soddalashtirish sxemalariga, qoidalariga qarshi chiqib, ular «bosqichlardan o'tib borish» - «kesib, kesib borish» tizimi bo'yicha ishlansa – shunga mos fikrlar ham mustahkamlanib boradi deb, tahkidlaydilar. Aslida esa akademik rasm chizishda hech qanday standartlilik va avtomatizm kuzatiladi. Dunyoni tushunish, hayot tajribasi va shunga o'xshash o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lган mahlum ijodiy individuallik mavjud va suratda badiiy obrazni amalga oshirish darajasi hamda chuqurligi o'quvchining o'z imkoniyatlari va faolligiga bog'liq bo'ladi.

Hamma talabalar akademik tasvir chizishning bir xil qonun va qoidalarini o'rganishlariga qaramay, har bir surat chizuvchi naturani o'z bilganicha qabul qiladi va shuning uchun tasvirda to'la bir xillik bo'lishi mumkin emas. Rassom shu bilan birga naturadan nusxa oluvchi sifatida emas, balki uni qayta quruvchi sifatida ishtirok etadi. Bunga yana shuni ham qo'shish mumkinki, u yangi o'quv masalasini hal etishga kirishar ekan, o'zi uchun ko'plab yangiliklar yaratadi, demak, o'zini ijodiy namoyon etadi. Realistik suratni yaratish juda murakkab ijodiy jarayon hisoblanadi va eng avval bu jarayon obhektning xayoliy obrazini moddiy yaratish bilan bog'liq bo'ladi, yahni haqiqiy uch o'lchamli predmetni tasviriy ikki o'lchamli qog'oz varag'i tekisligiga ko'chirish bilan bog'liqdir. Ko'rib turgan obrazni tasviriyga o'tkazish jarayoni ijodiy fikrlashsiz mumkin emas: bunda suratkash taqqoslashga,

solishtirishga, umumlashtirish, mulohaza qilishiga majburdir. O'zining ko'p asrlik mavjudlik davrida badiiy rassomchilik maktabi yosh rassomlar ijodiy qobiliyatini rivojlantirish sohasida ulkan pedagogik tajriba to'plagan. Bu o'tmishdagi rassom-pedagoglarning tajribalari diqqat bilan o'rganish va umumlashtirishni talab etadi, ularning asosida biz surat chizish akademik mashg'ulotlarida ijodiy qibiliyatini rivojlantirish yangi ilmiy asoslangan usullarini ishlab chiqishga kirishishimiz mumkin bo'ladi. Qadimgi rassomlar yutuqlari, tajribalarini ehtiborga olmaslik, maktabni yo'q bo'lishiga, san'atning "nodon"lashishiga olib keladi. nazariyot va amaliyotning tabiiy ravishda birligi yosh rassomning faol rivojlanishiga, uning ijodiy qobiliyati o'sib borishiga yordam beradi. Rassomning ilmiy bilimlari qanchalik ko'p bo'lsa, uning haqiqiylikka baho berishi shunchalik mukammal, texnik mahoratining darjasini shunchalik boy, uning ijodiy faoliyati mahsuloti shunchalik ifodali va yorqin bo'ladi. Rassomchilik maktabida ilmiylik tamoyili ijodiy qobiliyatlar rivojlanishi faol omili sifatida eng avval ilmiy bilimlar tizimini o'zlashtirib olishdan iborat bo'ladi, bu esa boshlovchi suratkashga tabiat va hodisalar real haqiqiy shaklini ko'rish qonuniyatini to'g'ri tushunishga yordam buradi, shu bilan realistik san'at usullarini ham egallashga yordam beradi. Buni Qadimgi Yunoniston uyg'onish davri va Yevropa akademiyalarida XU11-X1X asrlarda ham rassom-pedagoglar yaxshi tushunishgan. Tarixchilarining guvohlik berishlaricha, Sikkion rassomchilik maktabi eshidiga shunday deb yozib qo'yilgan ekan: «Bu yerga tasviriy san'at qoidalarini bilmaydigan insonlar qo'yilmaydilar». Ingliz badiiy akademiyasining buyuk rassomi va pedagogi Djoshua Reynolg'ds shunday degan: «Bizning san'atimiz - faqatgina bu xudo bergen istehdod emas, lekin u mexanik hunar ham emas, uning asosi aniq fanlarga tayanadi». Biz ilgari aytib o'tganimizdek, maktab sharoitida suratkash faoliyati aniq masalani yechishda o'tadi, ular unda estetik talablar uyg'otadi, shu bilan birga tabiiy kuch bilan qoniqish izlovchi talab uyg'otadi. Qo'yilgan masalaning yechimi, agar ilgari ham bir necha bor hal etilgan, o'quvchiga yaxshi mahlum bilimlar doirasidan chiqmasa, oson va oddiygina kelib chiqadi. Bunday holatlarda masala odatiy hal etiladi. SHundan keyin an'anaviy tajriba yetarli bo'limgan davr keladi, yangi yo'llar izlash, fikrlar o'zgaruvchanligi, fahm-farosat kerak bo'ladi.

Nima kelib chiqqani va yana nimalar qilish mumkinligini doimo tekshirib borish davri keladi. masalan, gipsli bosh suratini chizishdan tirik boshning suratini chizishga o'tishda talaba inson boshining shakliy tuzilish qonuniyatlarini bilib olib va qarash nuqtasiga bog'liq ravishda konstruktiv ko'rinish sxemasining o'zgarishini bila turib (perspektiv ko'rinishni), tasvirni ko'rish birinchi bosqichlarida o'z masalasini osongina hal qila oladi. Ammo keyinchalik, tirik boshning individual xususiyatlarini yetkazib berishda mavjud bilim va ko'nigmalar yetarli bo'lmay qoladi va u o'z fahm -farosatiga murojaat etadi. Bunday holatda yetishmaydigan bilimlarni naturani diqqat bilan kuzatish va ilgari egallagan ilmiy bilimlaridan ijodiy foydalanish yo'li bilan olish mumkin. O'quvchida ijodiy fahm-farosatni turli yo'llar bilan rivojlantirish mumkin.

P.P.CHistyakov akademik ko'rinishdagi naturadan surat chizishda tana «o'zining hamma qismlarida to'g'ri ifoda etilganligi»ni diqqat bilan kuzatish kerak deb, maslahat beradi, «hech qaerda xayol surib o'tirish kerak emas», bir-biridan bir ozgina farq qiluvchi har bir muskulning tuzilishining o'ziga xoslik xususiyatlarini to'g'ri ilg'ab olish uchun esa - bunda intuitiv sezgirlik zarur bo'ladi». «Bunday hollarda sezgi to'g'ri yo'l ko'rsatadi, xatoni biladi va unga ishora qladi, joyini ko'rsatadi, qaerni tuzatish lozimligini aytadi».

Qadimgi akademik maktab namoyondalari shunday vasiyat qilganlar: naturadan surat chizar ekansan, ko'zingga ko'ringan hamma narsani to'g'ridan-to'g'ri ko'chirib tushiraverma, balki nima uchun shundayligini o'yла, boshqacha emasligi haqida mulohaza qil.

Uyg'onish davri rassomlari "qo'l bilan emas, balki bosh bilan chizamiz" - deb aytganlar. Ular bu fikrga tajribaga tayanish, bilish va tasvirlash tabiatini intuitiv tushunish asosida kelganlar. Bugungi kunda psixologiya fani insonning fikrlash faoliyati tabiatini ochib bermoqda. Boshlovchi rassom odam boshi shakli tuzilishininig xususiyatlarini tushunib olishiga yordam berib, akademik maktab metodikasi bir qator tartib bilan murakkablashib boruvchi o'quv masalalarini ko'zda tutgan metodikani taklif etadi: mumtoz namunadagi gipsdan yasalgan boshlar suratini (Diadumen, Antiy, Venera, Appolon, Gattimelat, Koleon) va nihoyat turli xarakterli

tirik boshning suratini chizishga o'tishni ko'zda tutadi (keksa, yosh odamni, erkak ayolni). Har gal o'quv topshiriqlarini bajarishida boshlovchi suratkash yangilikni bilib oladi, boshqacha o'rganadi, odamlar yuziga professional nazar bilan qaraydi, portretni tasvirlash san'atida yangi ko'nikmalarни egallaydi, boshqacha aytganda turli maqsadlar faol ijodiy faoliyatga kirib keladi. o'quv suratini chizishda birinchi asosiy metodik ko'rsatmani pedagog berishi kerak. Keyinchalik suratkashning ijodiy faolligi kuchayib, unda o'z ko'rsatmalari paydo bo'ladi, undan kelib chiqqan holda u ish yuritadi. Ular o'z-o'zidan qo'yilgan masalani yechishi va estetik talablari chuqurlashib borgan sari yuzaga keladi. masalan, beshinchi kurs talabalari «yalang'och odam tanasini murakkab harakatda, fazoviy fonda chizishda» akademik suratni faqatgina hamma qonun va qoidalar bilangina emas, balki yetarlicha mazmunli ifodada berishlari kerak, bunga esa faqatgina faol ijodiy faoliyat bilangina erishish mumkin. Birgina o'quv ko'rsatma bu yerda kamlik qiladi. Muvafaqqiyatga erishish uchun esa yana «qobiliyatları butun tizimini faollashtirish», «mahlum faoliyat uchun zarur hamma xislatlarining o'zaro bog'liqligini mustahkamlash va aynan ana shu faoliyatda ulardan foydalanish mahoratini shakllantirish» ham kerak bo'ladi. Bunga esa talabalar tajribali pedagog yordamida erishishlari mumkin, pedagog esa buning uchun umumiy ko'rsatmalardan individual ko'rsatmalarga o'tishi kerak va har bir talaba qobiliyatini hisobga olishi kerak. Ijodiy faoliyatni faollashtirish uchun har bir o'quvchidan tushunib olib chizishni, naturani oddiygina ko'chirib qo'ymaslikni talab etish kerak: manzarali ko'rinish bo'yicha, anatomiya, soyalar nazariyasi sohasidagi o'z ilmiy bilimlaridan ijodiy foydalanish talab etiladi. Har bir o'quv rasmi mahlum masalani yechishni maksad qilib oladi, bu esa o'zining bir maqsadni ko'zlashiga qaramasdan, bir necha yechimlarga ega bo'ladi muktabda o'quvchi pedagog yordamida ana shu yechim yo'llarini bilib oladi.

Rasm chizishga o'rgatish muktabida turli xil ishlarni bajarish jarayonida haqiqiy materillardan foydalanib olib boriladi. Bunda – uzoq puxta o'rganish, tez xomaki rasm va lavhalar chizib olish hamda xotira bilan rasm chizish, tasavvuri va xayoliy rasm chizish jarayonlari amalga oshiriladi.

Naturani ijodiy tasavvur etishda pedagog o'quvchilarga naturadagi asosiy mazmunni ko'rib olishga, ularni his etishga, obhektni obrazli qabul qilishga yordam berishi kerak.

Tasvirni ko'rishda idrok etish ikki psixologik vaziyatni hisobga olish kerak: predmetni ko'rish va tasvirni tushunish. Eng asosiysi shundan iboratki, bu idrok etishlarni boshqarish kerak, ularni o'zgartirish va yo'naltirish kerak.

Maqsad – bu rasm ustida ishslash jarayonida erishilishi kerak bo'lgan aniq natijadir. Masalan, talaba bosh suratini chizar ekan, u o'z oldiga boshning konstruktiv tuzilishi shaklining xususiyatlari va qonuniyatlarini tushunishni maqsad qilib qo'yadi. U A.Dyurerning quyma – konstruktiv bosh shakli sxemasini asos qilib oladi. Oldiniga hech narsa chiqmaydi, shaklning asosini ifoda etuvchi yordamchi chiziqlar, konstruktiv sxemadan foydalana olmaydi, ular shaklni tasvirlashga yordam bermaydi, balki aksincha, halaqit qiladi. Biroq ifodasini ishga solib, pedagog yordamida u asta – sekin tekislikda shaklni ko'rish usulini o'zlashtira boradi, shakl haqidagi subhektiv tasavvurlari noto'g'rilingini tushunadi va bosh shaklini qurish qonuniyatlarini haqidagi obhektiv tasavvurlarga keladi, bu esa ijodiy jarayon hisoblanadi.

Ko'pchilik hollarda «erkin tarbiya» tarafdarlarida rasm chizishdan yakuniy maqsad ishning yakuniy natijasi sifatida belgilanmaydi, chunki ularning «o'quv jarayonida» avvalgi tajribalarni ijodiy o'rganib chiqish bo'lmaydi, rasm ustida ishslash aniq metodik ketma – ketlik yo'q, shaklni ko'rish obhektiv qonuniyatlarini tahlil qilinmaydi. Ular ishonadilarki, ijodiy rasmda eng avval rassomning haqiqatga subhektiv munosabati ifoda etilishi kerak: agarda rassom obhektiv qonuniyatlarini tushinishga harakat qilsa, unda u suratchiga, nusxa oluvchiga aylanib qoladi. SHuning uchun ularda maqsadni aniq belgilash yo'q va bo'lmaydi ham, chunki maqsad suratkashning harakatlari aniq natijalarini ko'zda tutadi.

Akademik maktab talabalarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlanishi uchun to'siq bo'lishi mumkin emas. Birinchi kursga talaba rasm chizish san'atida hali hech bir tajribasiz, rasm chizish ko'nikmalarini yomon egallagan holatda keladi. Faqatgina pedagogning yordami bilangina, uning mohirona metodik rahbarligi hisobiga talaba

zarur bilim va ko'nikmalarni o'rganib, egallab boradi. Talaba qanchalik istehdod egasi bo'lmasin, u o'z o'zidan rivojlanib va mukammallahib bora olmaydi, buning uchun tahlim olish, maqsadga muvofiq faoliyat bilan shug'ullanishi kerak. Buni azaldan rassom – pedagoglar juda yaxshi tushunishgan.

P.P.CHistyakov shunday deb yozadi: «Umuman olganda predmetning to'g'ri va tartibli shakli rasm chizishda hammasidan ham muhim va qimmatlidir. Istehdodni xudo berar, qonunlar esa naturada bo'ladi. Hamma narsa qonun bo'yicha qurilgan, demak, aralash emas, oddiy va qonuniy usulni talab etadi».

Makabda o'qitish jarayonida ijodiy faollik xarakteri quyidagi badiiy – ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish deb qaraladi: bular o'xshashlikni ko'rsatib bera olish, naturada o'ziga xoslikni ko'ra olish, nisbatini – shaklning qurilishi qonuniyatları va uning materiallik asosini yetkazib berish, anatomik qurilishi, yuzasi tuzilishini tasvirlab bera olish mahoratini faollashtirishdan iborat. Ishga bunday yondoshish boshlovchi rassomga akademik qoidalar va qonunlarni eslab qolish va tushinish kerakligini, amaliy ishlarda bu bilimlar va ko'nikmalar zarurligini tushunib olishiga yordam beradi.

Olingen bilim va ko'nikmalar boshlovchi rassomlar ijodiy faoliyatini nafaqat faollashtiradi, balki o'z faoliyatini kabi o'z o'rtoqlari faoliyatini ham obhektiv baholash tajribasiga ega bo'lishga yordam beradi, badiiy – estetik baholash shaxsiy o'lchovlari shakllanishiga yordam beradi. Akademik surat chizish mashg'ulotlarida o'quvchilar o'ylab topishlari, ixtiro qilishlari kerak, ayyorlik qilishlari kerak emas. Ular ushbu naturada ularni nima hayajonlantirayotgan narsa o'z hissiyotlari bilan javob qaytarishlari kerak, lekin bularni o'z suratida aniq ifoda etishlari lozim. Yosh rassomning ilmiy dunyoqarashi kengayishi unga mavjud bilimlari, mahorat va ko'nikmalaridan ishonch bilan foydalanishga imkon beradi. Uning ijodiy faoliyatining aniq ko'rsatkichlari amaliy faoliyati natijalari – o'quv suratlari hisoblanadi. Bunga qo'shimcha sifatida yana shuni aytish kerakki, o'quvchi suratni akademik holatini o'rganib borishida, u o'zi uchun ko'p yangiliklarni ochadi, o'zini yangi ish usullari bilan boyitadi. Tajribali rassom uchun allaqachon mahlum va odatiy bo'lgan narsalar boshlovchi rassom uchun yangi, ajoyib, birinchi bor

uchrayotgan bo'ladi. Albatta, birgina bilim hamma narsani hal qilmaydi. CHistyakov bu haqda shunday deb yozgan: «San'at bu fan emas, san'at fandan foydalanadi, san'at qonunlari bilishi va ularni ishda qo'llashi kerak, ana shuning uchun ham san'at bu – mahoratdir».

1.2. Oliy pedagogik tahlimning qalamtasvir darslarida bo'lajak tasviriyl san'at o'qituvchilariga o'quv postanovkalarini badiiy ijodiy va emotsiyal qabul qilish xususiyatlari

Ijodiy qobiliyatlar rivojlanishi jarayonida tafsirlanish hissiyotlar katta ahamiyatga ega bo'lib, u insonning ijodiy tashabbusiga va ongingin ishlashiga ham katta tafsir ko'rsatadi. «san'atda odamlarning ijodiy ham ijrochilik va «istehmolchilik» faoliyatida ham hissiyotlar alohida muhim rol o'ynaydi. ular bunda subhektni nafaqat faollikka undaydi, nafaqat boshqa hamma psixologik jarayonlarini faollashtiradi, balki ularni bir yaxlit qilib bog'laydi, qabul qilishi, tasavvuri, hayoti va fikrlashini kerak bo'lgan yo'nalishini borish yo'lini belgilaydi».

Psixologlar ko'rish qabul qilishi murakkab hodisa deb ko'rsatib, ular shaklni umumiyo ko'rinishdan ajratib olish, kattaligini aniqlash, ko'rinishdan predmetning yorqinligi va turgan joyini aniqlash, predmetni tashkil etgan qismlarini ajratib olish kabi jarayonlardan iboratligini tushuntiradilar. ana shu ko'rish mexanizmlarini akademik surat chizishda hisobga olish kerak, chunki ular faqatgina shaklning tuzilishini to'g'ri ko'rish, qismlari va umumiyligi o'zaro nisbiyliklarni, perspektivlik hodisalarini konuniyatlarini, naturani har tomonlama o'rganishshni ko'zda tutadi, balki ana shularning hammasini rasmda emotsiyal va mazmunli yetkazib berishni ham nazarda tutadi. har bir rasm chizuvchining psixikasiga, pedagogik tafsir ko'rsatish, uning qabul qilishiha tafsirlanishi va naturani anglab yetishi orqali to'g'ri uyushtirish usullarini topish zarur. shuni hisobga olish kerakki, tasviriyl san'atda real haqiqatni to'g'ri qabul qilishgina muhim bo'lmay, balki uni estetik baholash ham muhim hisoblanadi. boshqacha qilib ayttganda, pedagogning vazifasi o'quvchilarda faqatgina ko'rib turganini to'g'ri tasvirlash qobiliyatining emas, balki unga o'z munosabatini ifoda etishni ham tarbiyalashdan iboratdir. emotsiyal omillar tafsiri ostida naturani qabul qilish jarayonida bo'lishi mumkin bo'lgan o'zgarishlarni

hisobga olish zarur. insonga emotsional tahsir ko'rsata oladigan predmetlar, neytral predmetlardan ko'ra boshqacha qabul qilinadi, ular diqqatni o'ziga jalb etadi, bu esa ularni kattaligini oshirib yuborishga, umumiy ko'rinishda juda aniq, yaqqol ko'rsatishga, masalan, Yuliy TSezar boshining gips nusxasini ko'rganimizda ko'pchilik uchun uning ko'zlari bir-biriga juda yaqin joylashgandek tuyuladi. bu hol shuning uchun sodir bo'ladiki, tsezarning ingichka uzun burni, ayniqsa, ko'zi o'rtasida, guyoki ularni yaqinlashtiradi va bizning ko'zimiz aldanadi. lekin rasm chizuvchi o'lchab ko'rsa u ko'zlar orasi ko'zning kattaligiga teng ekaniga ishonch hosil qiladi, yana nisbatlar mumtoz (klassik) qoidalarga yaqin bo'ladi.

Psixologlar ko'plab ko'z aldanishiga misollar keltiradilar, lekin shu bilan birga ular aniqladilarki ushbu hodisa haqida bu holatni bilmaydigan odamlarga qaraganda xabari bor odamlar haqiqiy to'g'riliгини ikki-uch marotaba tezroq va ishonchliroq bilib oladilar.

Tasviriy san'atda o'rganish va ijodiy faollik real haqiqiylikni maqsadga muvofik kabul qilganida ancha oshib boradi. bu pedagogik amaliyatda ham o'z isbotini topadi. masalan talabalar appolon yoki antipoy boshini nusxadan chizishmoqda, ularning boshi va yelka kengligining murakkab burilishi boshning egilishini to'g'ri ko'ra bilishni qiyinlashtiradi, yahni ko'zni aldaydi. bundan tashqari psixologlar aniqlashlaricha, odatdan tashqari hodisalar odamlarda har doim katta kizikish uyg'otadi va diqqatni jalb etadi shu bilan birga mahlum tahsirlanish va hissiyotlar uyg'otadi. Demak, rasm chizuvchilar ijodiy faolligini kuchaytirish uchun akademik rasm chizish mashg'ulotlarida naturani to'g'ri qo'yishni tashkil etishda ko'rish uchun emotsiional kayfiyatni hisobga olish kerak, yahni, masalan, naturani shunday yoritib qo'yish kerakki, uni u o'z ko'rinishi bilan rasm chizuvchida his-hayajon uyg'otsin. Buni hamma buyuk rassom-pedagoglar juda yaxshi tushunishgan va o'z faoliyatlarida doimo foydalanib kelganlar. Masalan badiiy ijod ustasi va metodisti Ya.F.TSionglinskiy o'z naturasini ko'rinishini yaratar ekan, u hamma o'quvchilarda mahlum estetik his-hayajon uyg'otishga intilgan. a.m.solovg'ev bu haqda shunday yozgan: «yuqorida tushgan nur TSionglinskiy qo'ygan naturani ozgina yoritadi. u naturani har doim ham qiziqarli qo'yadi, bu sohada uning

mahoratini tan olish kerak. naturshiklarni u o’zi hindiston va misrdan olib kelgan gilamlar, predmetlar va pardalar o’rtasida joylashtiradi. ranglari va shakllari ajoyibligi bilan ular ko’zni oladi va naturani aniqroq ko’rishga yordam beradi». bunday sharoitni yaratish ko’rishni to’g’riliqi va yaqqolligiga qaratilgan bo’lib, bu rasm chizuvchiga suratdagi tasviriga o’z munosabatini chuqurroq va o’ziga xos ifoda etishga yordam beradi. o’quv rasmini chizishda naturani his-hayajon bilan qabul qilish naturadan uzoq bo’lgan shubhali «badiiy-obrazli» ifoda etishga emas, balki albatta haqqoniy, realistik san’atga xizmat qilishi kerak. ushbu holatda estetik qabul qilish naturaga estetik munosabat shakli sifatida, obhektiv reallik esa- estetik qabul qilish obhektiv asosi sifatida qaraladi. emotsiya haqiqiy predmetlar va hodisalarga munosabat alohida shakli ekanini esda tutib pedagog o’quvchida shunday his-hayajon uyg’otishi kerakki, ular o’quvchiga o’quv masalalarini ko’tarinkilik bilan hal etishga yordam bersin va shu bilan bir vaqtida ijodiy faoliyatni faollashtiruvchi yangi his-hayajonlar uyg’otsin. Masalan, talabalar natyurmort rasmini undagi predmetlar materialini ko’rsatib chizishga kirishdilar. Bir necha talabalar uning ko’rinishidan zavqlanib qalam bilan chiza boshladilar, lekin ishning birinchi bosqichidayoq predmetlar materialliklarini yetkazib berishda qiyinchilikka duch kelib ularning ijodiy faolligi pasayib bordi. Buni sezgan pedagog ularga qalamdan ko’mirga o’tishni taklif etdi va ko’mir bilan ishlash metodik ketma-ketligini kursatib berdi. yangi materialga o’tish talabalarda yana ilhom paydo bo’ldi va ularning ijodiy faolliklari oshdi. Badiiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish tizimiga his etib qabul qilishni rivojlantirishni, ko’rish mahoratini rivojlantirish, ilg’ab olish, solishtirish va umumlashtirish mahoratlarini rivojlantirish omillari sifatida tirik tabiatga murojaat etish ham kiradi. Emotsiya va tuyg’u – bu insonning hayotdagi hodisa va holatlarga ijobiy yoki salbiy munosabatini ifoda etuvchi psixik holatidan boshqa narsa emas. Sezib (jonli) qabul qilishni his etish bilan bog’liq idrok etish jarayoni sifatida qarash kerak, lekin undan farqli ravishda qabul qilish his etish sezgilar to’plami bo’lib, u murakkab psixik jarayondir. U ilgarigi tajriba, bilimlarni ham va qayta tushunish bilan bog’liq ijodiy jarayonlarni ham o’z ichiga oladi. Buni akademik rasm chizish mashg’ulotlarida ham kuzatish mumkin. predmetning to’g’ri holatini, uning nisbatlari

va shakli xarakterini to'g'ri qabul qilish rasm chizuvchidan perspektiva qonunlarini, shakl qurilishi konstruktiv qonuniyatlarini va ijodiy anglab yetishni talab etadi. bularsiz rasm chizuvchi naturaning tasviri haqiqiylikni yetkazib bera olmaydi. Demak «insonning hamma sezgilarga emotsiyal tahsir etib» bir vaqtning o'zida idrok etish-fikrlash faoliyatini rivojlantirmay ijodga jalb etish, san'atni tushunish, qabul qilish va san'atni egallashga o'rgatish «san'atning mahnaviy ozuqasiga jalb etish» mumkin degan fikrlarni ilmiy asosga ega deb, bo'lmaydi. «Erkin tarbiya» tarafdarlari tahlim va tarbiya yagona ajralmas jarayon ekanini tushunishni xohlamaydilar. ular asosiy vazifa – emotsiyal qabul qilish xissini rivojlantirish deb hisoblamoqdalar, fikrlash faoliyati haqida hech ham qayg'urmayaptilar, anglab yetib mantiqiy fikrlash san'atda xatto zararli deydilar. ko'pchilik rassomlarda realistik san'atga noto'g'ri va xatto zararli ko'rsatma odat bo'lib qolgan: rasm chizayotganiningda u haqida o'ylama deydilar ular. bu metodik ko'rsatma rassomni noto'g'ri yo'naltiradi. ammo psixologiya, fiziologiya va pedagogikaning ilmiy mahlumotlari bizga har bir xodisaning tabiatini to'g'ri tushunish imkonini beradi. S.L.Rubenshteyn shunday deb yozadi: «Har bir o'zlashtirishga esga olingan tajribalar ham kiradi va qabul qilayotganning fikrashi ham, mahlum mahnoda - uning sezgi va xissiyotlari ham». Insonning estetik qabul qilishi fikrlash, predmet mahnosini tushunish bilan uzviy ravishda bog'liq bo'ladi. predmetni anglab yetib qabul qilish - bu uni ilgari tanish bo'lgan boshqa predmet bilan xayolan solishtirish, uning shakli tuzilishi xususiyatlarini tushunish demakdir. Bizning ongimiz xususiyatlarini ko'rsatib berib, Ye.V.SHoroxov shunday yozadi, ong bu «insonning haqiqatga, o'z-o'ziga, o'z harakatlari va qilmishlariga, qo'ygan maqsadlariga erishishga yo'nalgan faoliyatiga faol munosabati bilan ifoda etiladi»

Ong insonning atrof - muhitni tushunishga, unda sodir bo'layotgan jarayonlarni, o'z fikri va harakatlarini hamda dunyoga va o'z-o'ziga munosabatini tushunish qobiliyati hisoblanadi. san'atning avvalgi nazariyotchilari, o'qitishning akademik yo'nalishiga kurashib, inson psixologiyasini bunchalik chuqur o'r ganmagan bo'lsalarda baribir rassom ijodiy faoliyatida xis-tuyguning ahamiyatini to'g'ri tushunishgan. masalan, a.voytsexovich “nafis san'at nazariyasini ko'rsatish

tajribasi” asarida shunday yozadi: “xayajon va tashabbuslar aniq, to’g’ri yo’lboshchilarni talab etadi, buning mazmuni: aql, idrok, fahm-farosatdir”

Bu aytib o’tilgan gaplar bilan rassomning badiiy-ijodiy faoliyati butun mazmuni ochib beriladi-real haqiqiylikning obhektlari va hodisalarini kuzatish tushunib yetish, tasvirda o’z ko’rganlariga munosabatini ko’rsatib berish. estetik qabul qilish yaxlit bevosita emotsiyal tahsirlanish kabi, naturaning estetik xususiyatlari va xislatlarini tushunish, o’zlashtirish faol jarayoni sifatida ifoda etiladi. yorug’likni, fazoni, nisbat va shu kabilarni oddiy ko’rish yo’li yanada murakkabroq qabul qilishga-tahsirlanish, undan esa estetik qabul qilish oliv doirasiga - muloxaza qilish, badiiy obrazli ko’rsatib tasvirlab berishga olib keladi. yaxlit va chuqur qabul qilish bir qator omillarga bog’liq bo’ladi - obhektiv va subhektiv, ijtimoiy muhit kontekstiga, mahlum ko’rsatma va vaziyatga, shaxsning xususiyatlari to’plamiga, qabul qilinayotgan elementlar subhekt tajribasi bilan boyitilishi va uning individualligi bilan mos kelishiga, ushbu qabul qilishga tayyorligiga bog’liq bo’ladi (dastlabki pedagogik ko’rsatmalari, maqsadni tushuntirilishi). Estetik qabul qilish jarayoni mahlum qonuniyatda sodir bo’ladi - abstrakt fikrlash jarayonida obhekt bilan birinchi tanishishdan boshlab (jonli qabul qilish) to uning mohiyatini tushunib olishgacha (shakli tuzilishi qonuniyatlarini) sezgi, hissiyotlarning fikrlash jarayoniga ko’shilishi sabablarga bog’liq bo’ladi. Rassomning befarqligi va beparvoligi uni fikrlash faoliyatini uyg’ota olmaydi, ijodiy kayfiyat yaratmaydi. va aksincha sezgi, hissiyotlar, hayajon, ko’tarinkilik fikrlash faoliyatisiz ijodiy jarayonni to’la o’chishiga, so’nishiga olib keladi. Hech kanday badiiy, emotsiyal qabul qilish haqida gap bo’lishi ham mumkin emas, agarda undan eng asosiysini - fikrlash va oldingi tajribani chiqarib tashlansa. shuni esda saqlash kerakki hissiyotlar tarkibiga hayajondan tashqari tushunchalar ham kiradi. xis-hayajon faoliyatiga ehtiborni qaratib va mantiqiy ongning ahamiyatini hisobga olmay bahzi bir rassom-pedagoglar faqatgina shu yo’l bilangina insonnni san’atga, badiiy-ijodiy faoliyatga olib kirish mumkin deb xato o’ylaydilar. biroq ongsiz, mantiqiy fikrlashsiz ijodiy faoliyat mumkin emas. bahzilar sezgilarni ongdan mantikiy fikrlashni estetik hayajonlardan ajratishga harakat qiladilar, ularning mos kelmasligi haqida gapiradilar va shu bilan

akademik rasm darsini olib borish metodikasi metodologik asosiga zarar yetkazadilar. biroq ilmiy bilimlar, san'atning akademik qoidalari, aksincha estetik hayajonlanishni, mukammallashtiradi, ularni mahnaviy boyitadi. mashhur psixolog A.N.Leontg'ev shunday yozadi: "Estetik faoliyat, u xoh estetik ijod bo'lsin, xoh estetik qabul qilish, u ongli ravishdagi faoliyatdir, bunga qarshi bo'lganlar badiiy ijodning ongsizligi nazariyasini qanchalik isbot etishga harakat qilmasinlar u ongning ish faoliyatidir".

Har bir maqsadni ko'zlagan ish fikrlashdan boshlanadi va hamma buyuk rassom-pedagoglar bekorga eng avval shogirdlarining fikrlash faoliyatlarini faollashtirishga harakat qilmaganlar, chunki fikrlash yordamida ijodiy faoliyat ham faollahadi. fikrlash faoliyati psixologiyasini tushuntirib a.v.brushlinskiy shunday deb yozadi: «firklash - bu har doim izlash va muhim yangilikni olishdir».

Akademik rasm chizish va naturani (qabul qilish) qurish jarayonida talaba ongida hamma vaqt fikr, xayollar, obrazlar yangilari paydo bo'lib keladi. shularning asosida u natura shakli qurilishi qonuniyatlarini va rasm san'atini obhektiv anglab yetishga yaqinlashadi. «erkin tarbiyalash» tarafдорлари esa odatda sezgilar va intuitsiyasi ahamiyatiga yuqori baho berib, ilmiy bilimlar muhimligiga kam ehtibor beradilar. intuitsiya –xomxayollik, tahmin, gipotezaning uziga xos turidir. boshlovchi rassom har doim ham darxol naturaning hamma qonuniyatlarini va o'ziga xos xususiyatlari tushunib ololmaydi va aqli-idroki bilan anglab yetmaydi: ana shu yerda unga intuitsiya yordamga keladi, pedagog tushuntirishi jarayonida bevosita kuzatib bilib ololmagan yoki mantiqiy anglab yetmaganlari haqida uning o'zi aqli bilan bilib oladi. o'quv rasmlarini ijodiy faoliyati birinchi bosqichi akademik rasm maqsad va vazifalarini tushunib yetishdan boshlanadi. SHundan keyin boshlovchi rassomga oldiga qo'yilgan vazifani hal etishga yordam beruvchi shaklni tuzilishining xususiyatlarini kuzatish va o'rganish boshlanadi. ishning yaxshi borishi ko'tarinkilik va intuitsiyani ham ishga soladi. biroq bularning hammasi pedagog tomonidan to'g'ri metodik rahbarlik qilish bilangina mumkin. rassom haqiqatni to'g'ridan-to'g'ri ko'chirib chiqavermaydi, balkim o'ziga qabul qilib o'zgartirib, ko'rayotganiga o'zining subhektiv munosabatini bildirib, ko'rsatadi, bu esa o'z navbatida u o'zi uchun mahlum bo'limgan narsalarni intuitiv tushunishga yordam beradi. idrok etish

faoliyati insonni ijodiy faoliyatga undaydi, olgan bilim va ko'nikmalari uni yangi harakatlar usullarini izlashga, o'z ijodiy imkoniyatlarini tekshirishga majbur qiladi. bahzan shunday deydilar, pedagog o'quvchiga qanday ishslash kerakligini tushuntirganida shakli qurilishi qonuniyatlarini namoyish etadi, dars o'tash anhanaviy usullaridan foydalanadi, o'quvchi esa faqatgina pedagogni ko'rsatganlarini qaytarishdan boshqa hech narsa qolmaydi, o'z ijodiy individualliklarini namoyon eta olmaydi. aslida bunday emas, tasvir qurilishi jarayonini tushunib, o'quvchi endi suratga passiv munosabatda bo'lmaydi, balki topshiriqni bajarishning eng to'g'ri yo'lini izlaydi, o'z tashabussini ko'rsatadi.

O'z fikrlash faoliyati natijasiga va tasvir qurilishi natijalariga ham baho beradi. akademik rasm chizish paytida natura shaklini o'rganish alohida qismlari va hodisalarini tanlab o'rganish yo'li bilan olib boraladi: obhekt estetik mohiyatini tushunish darajasi va munosabati shakllanadi. suratkashning ijodiy faoliyatini faollashtirish uchun bir qator metodik ko'rsatmalar, yo'naltiruvchi savollar, bahzan esa qabul qilishini chuqurlashtirish va aniqlashtirish maqsadida maxsus mashlar ham zarur bo'ladi. Rasm chizishga o'rgatishda talabaning o'rganishga talablari emotsional namoyon bo'lishiga alohida ehtiborni qaratish kerak, chunki ular ijodiy faoliyatning sababliligi muhim tomoni hisoblanadi.

sabablilik - bu insonni talablarini qondirishga yordam bera oladigan mahlum harakatlarga undovchi qo'zg'alishlar, hayajonlar to'plamidir. rasm chizish akademik mashg'ulotlarida emotsional hayajonlar predmeti bu obhekt (natura), uning ifodalanishi bo'lishi kerak. emotsional holati o'quvchining o'rganish va irodaviy faoliyatini maksimal faollashtiradi. ilmiy bilimlar badiiy-ijodiy faoliyatini tashkil etadi va boshqaradi, uni faollashtiradi. rassom qanchalik ko'p bilim olib ulgurgan bo'lsa masalani ijodiy hal etishga yondoshishi shunchalik turli-tuman bo'ladi. bahzan aytadilarki, bilim va ko'nikmalar rassomni cheklab qo'yadi, uni anhanaviy, oddiy, umumiy ish usullaridan foydalanishga o'rgatib qo'yadi. haqiqatan kam tajribaga ega bo'lган rassomda odatiy ish usullari ustun turadi, lekin u ham kerak bo'lганida tasvirni mazmunli bo'lishi uchun ulardan chetga chiqadi. tajribali rassom haqida gapiradigan bo'lsak, uning bilimlari qanchalik ko'p bo'lsa, u maqsadga erishish

yo'lida o'z imkoniyatlarini to'g'ri ishga solib yaxshi natijalarga erishadi. o'z shogirdlariga maslahat berib P.P.CHistyakov shunday degan: «Ishning tartib va qoida bilan bajarilib borishini kuzatib borgan va ana shunda sen qanday boshlash kerak va yakunlash kerakligini bilib olasan, sen bajargan ishlar doim kutganingdan ham yaxshi bo'ladi, bu senda o'zingga ishonch, ko'tarinkilik uyg'otadi. rasm tahsirlanish va zavqlanishga asoslangan bo'lsa, ishonchli bo'lishi mumkin emas, unda shakl g'oyasi, uning xarakteri ifoda etilgan bo'lishi kerak. "Avval ilm o'rgan, keyin esa uni ana shu fan yaratgan amaliyotda ishlat» 1. Ilmiy bilimlar rassomga shaklining tuzilishi qonuniyatlarini, bu qonuniyatlar estetik xususiyatlarini, ularning tomoshabinga emotsional tahsir etishini, tushunishga, yahni badiiy obraz yaratishga yordam beradi. badiiy asarga baho berar ekanmiz biz shu bilan bir vaqtda talabaning badiiy-ijodiy faoliyati darajasiga ham baho beramiz, chunki u rasmda obhektiv haqiqiylikni va o'zining unga subhektiv munosabatini ham aks ettiradi. badiiy obrazda fikrlari fikrlari va hissiyotlarini birgalikda ifoda eta olish rassomning ijodiy qobiliyatini namoyon etilishi hisoblanadi. p.p.chistyakov shunday deb tahkidlaydi: "rasm chizish-bu fikrlash, o'ylash, tushunishdir. hech qachon indamay chizmang, balki har doim o'zingizga savol bering.". talabaning ijodiy faoliyatini faollashtirish uchun eng avval unda chiroyli va ifodali, mazmunli rasm chizishga talabni uyg'otish kerak bo'ladi. aks holda unda ijodiy faollik yuzaga kelmaydi, u mashg'ulotdan ketib qolishga harakat qiladi. har qanday ishda muvaffaqiyat insonning talabi kuchi va xususiyatiga bog'liq bo'ladi. "ko'rsatma" tushunchasini tushuntirib n.l.elieva ko'rsatma-bu "subhektning uning talabini qondirishi mumkin bo'lgan harakatni bajarishga tayyorligi, intilishi, xohishini bildiradi", deydi. shuning uchun talabalar ijodiy faoliyatini rivojlantirish uchun asosiy ko'rsatmani pedagog, guruh rahbari belgilashi shart. asosiy maqsadga muvofiq ko'rsatma jarayonida har o'quvchining o'z talablari paydo bo'ladi, ularni amalga oshirish rasmga ijodiy yondoshishni faolishtirishni talab etadi.

1.3. Oliy pedagogik tahlimning tasviri san'at darslarida talabalarining badiiy texnik mahoratlarini rivojlantirish usullari.

Tasviri san'at asoslarini puxta egallash talabaga tabiatdagi barcha shakllar tuzilishi xaqidagi qonuniyatlarini to'g'ri ko'rish va tushunishga, ko'rganini to'g'ri tasvirlashga yordam beradi. ammo kelajakda mahoratli rassom-pedagog bo'lish uchun bular hali yetarli emas. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, talaba naturadan rasm chizishning asosiy qonun-qoidalarini yaxshi tushunib eslab qolsada, lekin olgan nazariy va amaliy bilimlarini amalda qo'llay olmaslik hollari uchrab turadi. SHuning uchun u nazariy bilimlardan tashqari tasviri san'atda ijro va texnik mahoratiga ham ega bo'lishi kerak. Texnik ko'nikmalar rassomga xuddi 1-sinfga borgan bolaning xusni xat yozishda harflarni bilishi kerak bo'lgani kabi muhimdir. U amaliy mashq jarayonida texnik jihatdan qiynalmasligi kerak. Texnik mahoratlarni erkin va mohirlik bilan egallash talabaning ijodga to'la berilishini, ijodiy qobiliyatlarni amalga oshirishni va yuqori malakali rassom-pedagog bo'lish imkonini beradi. Tasvirlash mahorati va texnikani bo'sh egallagan talaba o'zini amaliy ish jarayonida erkin his eta olmaydi va natijada o'z fikri, hissiyotlarini to'la ifoda etib bera olmaydi. Bu barcha san'at turlari, ayniqsa, tasviri san'atning asosi bo'lgan qalamtasvir uchun taalluqlidir. Qadimgi akademik tahlim maktablarida tasvirlash texnikasiga katta ehtibor berilgan. SHuningdek, usta rassomlar ilgari rasm chizish san'ati bilan birinchi bor tanishishda shogirdlarga vazifa sifatida usta rassomlar namunalaridan nusha bajarish bergenr va unda asosiy ehtibor ijro texnikasiga qaratilgan. bularni julg'en, A.T.Skino, V.V.Pukirev, A.K.Savrasov qo'llanmalarida ko'rish mumkin. SHuningdek, bunday ajoyib tarzda ishlangan san'at asarlarini biz sharqning buyuk musavviri kamoliddin behzodning xuroson podshosi sulton xusayn boyqaro portretining oddiy chiziqlar texnikasi orqali naqadar tugal va nafis tarzda yaratilganligining guvohi bo'lamic.

Asar qahramonining portreti tana qism bilan ajoyib garmonik tarzda tuzilgan bo'lib, u sharqona cho'kka tushib o'tiribdi. uning naqshinkor shohona libosi o'simliksimon naqshlar bilan bezatilgan. Bu esa ustoz kamoliddin behzodning tasviri va amaliy bezak san'atida yuqori darajadagi musavvir bo'lganligidan dalolat

beradi. Asarda ovro'pa maktablarida o'rgatilajak perspektiva qonuni, yorug'-soya munosabatlari kabi realistik san'at talablariga rioya qilinmagan bo'lsada, oddiy lokal chiziqlar orqali qahramonning baland bo'yli, qaddi-qomati kelishgan, nozik didli go'zallikni hush ko'radigan qiyofada tasvirlanganini ko'ramiz. Bu esa sharqning betakror musavviri kamoliddin behzodning tasviriy san'atda yuqori texnika va mahoratga ega bo'lganligidan dalolat beradi.

Akademik mashg'ulotlarda yosh pedagog-rassomning ijodiy faoliyatni rivojlantirish usullaridan biri yetuk rassomlar mahoratini va ijodiy jarayonini o'rganishga jalg etish hisoblanadi. talabaga qadimgi taniqli rassomlar mahoratlarini qanday egallaganlari bilan tanishtirib va asarlarda obrazlarni turlicha talqin etilishini ko'rsatib, biz bu bilan yoshlarni faol ijodiy jarayonga jalg etamiz. Bu esa bahzan kamlik qiladi. shuning uchun pedagog auditoriyada bajariladigan akademik vazifalardan tashqari uyga vazifa sifatida buyuk rassomlar ishlagan qalamsurat namunalaridan nusha olish topshiriqlarini berib borishi kerak. bu topshiriqlar talabaga obrazlarni yanada ifodaliroq tasvirlashga o'rgatish bilan bir qatorda usta-rassomlar tasviriy vositalardan qanday mohirona foydalanganliklarini o'rgatadi. Bahzi bir nazariyotchilar texnikani ijoddan uzoq bo'lган avtomatlashgan ko'nikma, hunar deb qaraydilar. Lekin haqiqatda esa texnik mahorat ijodning eng yuqori cho'qqisi hisoblanadi. Texnik ko'nikmalarining rivojlanishi yosh rassomning ijodiy faoliyatiga katta tahsir ko'rsatadi. Kasb jihatdan mahoratni egallamagan rassom mukammal badiiy obraz yarata olmaydi, demakki, qo'yilgan masalani muvafaqqiyatli hal eta olmaydi.

Boshqa san'at turlarida ham ijrochilik san'atiga katta ehtibor beriladi. aktyor yoki suhandon ovozi ustida va aniq gapirish borasida mashq qiladi. xalq maqomi yo'lida ijod etuvchi hofiz esa qo'shiqning kerakli joylarida avjga chiqish yoki past ovozda ijro etish bilan tinglovchining qalbiga kirib boradi. Lekin ko'p hollarda bo'lajak rassom-pedagog tayyorlashda ijro texnikasi haqidagi masala bahzan esdan chiqarib qoldiriladi. SHuning uchun texnik ko'nikmalar va mahoratning rivojalanishi ijodiy faoliyat hisoblanmaydi deb tahkidlash – bu biror bir ilmiy asosga ega bo'limgan hato, yanglishishdir. Talabaning egallab borayotgan mutaxassislik

mahorati nafaqat uning pedagogik, tahlim jarayoni sifatini belgilaydi, balki uning ijodiy qobiliyatlarini namoyon bo'lishiga yordam beradi. Qobiliyat har qanday buyuk shaxs istehdodining asosini tashkil etadi. ko'nikmalar – bu har qanday ijodiy ishning, shuningdek tasviriy faoliyatning asosidir. ko'nikmalar mashqlar bajarish jarayonida mustahkamlanib boradi. mashqlar aniq ishlab chiqilgan va tartibga ega tizimiga asoslangan bo'lishi kerak. To'g'ri bajarilgan mashqlar va ishlar bajarish usullarini egallab olish natijasida kerakli texnik ko'nikmalarni egallab olish mumkin. masalan, qalamtasvir mashqlarini bajarish jarayonida talaba shtrixlar tortish va buyum shaklini va hajmni to'g'ri bajarishi uchun qo'llarni erkin harakatlantirshga o'rgatishi hamda barmoqlar harakatlarini bir maromga yetkazishi kerak. Ko'p yillik ilmiy izlanish, pedagogik faoliyat natijalari va tekshirishlar shuni ko'rsatadiki, qo'lni harakatlantirish ko'nikmalari va rasm chizish bo'yicha amaliy mashqlar uchta bosqichda namoyon bo'ladi:

1. Qo'lni turli harakatlarga o'rgatish va bir qator alohida mashqlarni bajarish (doiraviy, yarim doiraviy, vertikal va gorizontal chiziqlar tortish va x.k.).
2. Tasviriy faoliyat jarayonida qo'l muskullarini erkin harakatlanishiga erishish.
3. Qo'lning qog'oz yuzasidagi harakatlari ko'nikmalarini takomillashtirish va naturani kuzatib, tasvirlashda texnik mahoratlarni rivojlantirish (vazifaning mohiyatidan kelib chiqib, ishning kerakli joylariga urg'u berish, ikkinchi darajali bo'laklariga yengil chiziqlar tortish v.b.).

Talabalarga qo'lni to'g'ri tutish hamda, rasm chizishga o'rgatish o'quv vazifalarini bajarish jarayonining dastlabki bosqichidanoq olib borilishi kerak. keyinchalik esa uni naturadan rasm bajarish vaqtida qo'llanishi lozim bo'lgan texnik usullar o'rgatilishi lozim. Bu esa talabaning ijodiy qobiliyatini yaxshi rivojlantirishga imkon beradi.

Har bir pedagogning rasm chizishga o'qitish metodikasi va individual tizimi qanday bo'lmasin, lekin talaba to'g'ri texnik tayyorgarlikka ega bo'lsa, u har qanday pedagog-rassom rahbarligida saboq olmasin, kelgusida muvaffaqqiyatli rassom bo'lib yetishib chiqadi va rivojlanib boradi. Lekin, pedagogning mahorati shunda

belgilanadiki, u har bir talabaga uning tasvirlash texnikasiga mos ravishda ko'rsatma berib, tahlim tarbiya usullaridan keng foydalana olishi va talabaga to'g'ri ko'rsatma berishidadir. Tasvirlash mahorati - bu insonning ilgari olgan tajribasi asosida mahlum usul va uslublarni qo'llash bilan qandaydir bir shaklni haqqoniy bajara olish qobiliyatiga aytildi. Badiiy ijodiy faoliyatda mahorat avvaldan olingan bilim va ko'nikmalar asosida yuzaga keladi. yoshlar bilan ishlashda mahoratni asta-sekinlik bilan rivojlantirish va takomillashishini doimo esda saqlash kerak. Talabada dastlab mahorat juda bo'sh ifodalanadi, keyinchalik esa to'g'ri ko'nikmalar ishlab chiqish jarayonida ular mustahkamlanib boradi. shuni ham alohida takidlash kerakki, tasviriy jarayonda xatolarga yo'l qo'yilganida ularni qanday bartaraf etish uchun, «harakatlar namunasi» bo'lishi kerak. mahorat va ko'nikmalar to'g'risda taniqli psixolog B.F.Lomov shunday deb yozadi: «Mahorat murakkab psixik jarayon asosida tashkil topadi. biror-bir faoliyat turiga tegishli ko'nikmalar tizimi bilan birqalikda mashqlar bajarish jarayonida amalga oshiriladi. Bunga erishish uchun, odam faqatgina kerakli ko'nikmalar hamda bilimlar tizimini egallagan bo'lishi kerak. «mahorat bilan bajarilgan harakat» – bu har doim ham ishning muvaffaqiyatini belgilaydi. tasviriy san'at borasidagi bilimlar tizimi (perspektiva qonuni, nisbatlar, chiziqli konstruktiv tuzilish, yorug'-soya munosabatlari, shakl plastikasi v.b.) ko'nikmalar tizimi bilan birqalikda talabaning o'z oldiga qo'ygan masalalarni mustaqil yechishga tayyorligini belgilaydi.

Mahlumki, blimlar uch ko'rinishda namoyon bo'ladi: tasavvur, malaka, ko'nikma. mahorat bilan tasvirlay olish talabaning aqliy harakatlarini ham rivojlantiradi. mahorat bilan harakat qilish - bu «*aql bilan*» harakat qilish, ish jarayonlarini mustaqil rejalashtirish, har qanday vaziyatda harakatlar eng to'g'ri usullarini topish demakdir. Mahorat va ko'nikma bahzi jixatlari bilan bir-biridan farqlari bo'lib, ko'nikma, avtomtik ravishda harakat bajarish uchun bir xillikka xosdir. mahorat aksincha, yangi masalalarni hal etishda namoyon bo'ladi. U yangi sharoitlarda to'g'ri yo'l topishni ko'zda tutadi va ilgarigi tajribasida egallagan malakalarini shunchaki qaytarish sifatida bo'lmay, balki ijodkorlikni ham o'z ichiga oladi. deylik, talaba tasviriy san'at qonun-qoidalarini tahlim tarbiya jarayonida puxta

egallagan va yuqori reyting natijalarga erishgan bo'lsada o'z bilimlarini o'quv dala amaliyotida namoyon etishda bahzi qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. SHuning uchun professional mahoratni egallahash jarayoni ijoddan uzoq bo'limgan bir xodisa va uni oddiy mexanik tarzda ish bajarish deb hisoblash mumkin emas. Tasviriy san'at asoslarini egallahash bu ijodiy jarayondir, lekin u har bir talabada turlicha namoyon buladi. ko'pgina xollarda talabaning texnik mahorat darajasi sustligi chizuvchining ijodiy faolligi bo'shligini ham bildiradi: texnik mahorat darajasi yuqoriligi aksincha uning katta ijodiy imkoniyatlari ustunligini anglatadi. shu bilan birga «rasm chizish texnikasi» va «uslub» tushunchalarini aralashtirib yuborish xam noto'g'ri. uslub – bu rassomning o'z usuli bo'lib, uning xarakterli xususiyatlari va harakatlari bilan bog'liq bo'ladi. Tasviriy san'atda qalam, ko'mir sangina, tushg' va boshqa materiallar bilan ishslashning ko'plab texnik uslublari mavjud bo'lib, rasm chizish mahlum texnikasiga talaba faqatgina uzoq vaqt mashqlar jarayonidagina erishishi mumkin.

Tasviriy san'at texnikasining har bir turi o'ziga xos xususiyatga ega va talaba qalam, ko'mir, sangina vositalarida nimalarga erishish mumkinligini va bitta material bilan (oddiy qora qalam) qanday natijalarga erishish mumkinligini bilishi kerak. Masalan, ko'mir bilan ishlaganda yoki sangina bilan surat chizishda turli texnikani qo'llashi mumkin: birinchi holatda shaklga tus berish bilangina cheklansa, ikkinchi holatda tus berish bilan shtrixlarni birgalikda bajarishga o'tiladi. lavhalar chizishda, masalan, hayvonot bog'ida serharakat jonivorlarni tasvirlashda uzoq muddatda rasm chizish texnikasi endi zarur bo'lmay qoladi. bunda boshqa texnik va materiallar kerak bo'ladi. Masalan, qalamni pero yoki mo'yqalam bilan almashtirib, talaba ancha vaqtini tejaydi va shaklni suratda ancha to'la, mazmunli ifoda etish imkoniga ega bo'ladi. tushg' yoki siyoh bilan xo'llangan mo'yqalam tasvirda chiroyli, aniq chiziqni beradi, u tasvirga alohida emotsional ifoda beradi. pero bilan bajarilgan rasm esa aksincha ingichka, nozik bo'lib, plastik jixatdan shaklga o'zgacha ko'rk beradi. bundan tashqari pero bilan ishslash talabalarni tartib bilan ish yuritishga undaydi va boshidan ishga diqqat bilan munosabatda bo'lishga o'rgatadi hamda chiziqni juda o'ylab va aniq hisob bilan chizishni talab etadi. pero talabani tartibga o'rgatadi, qo'l harakatlari yengil bo'ladi, mahorat va mohirlik bilan ishslashga o'rgatadi. shuning

uchun uyg'onish davri rassomlari pero bilan rasm chizishga katta ahamiyat bergenlar. SHuningdek talabalarga qisqa vaqt davom etadigan mashqlarni bajarish jarayonida (lavha, xomaki rasm) bir necha xil materiallardan foydalanish yaxshi natija beradi. Masalan, ko'mir, bo'r va sangina bilan birgalikda amaliy mashqlarni bajarish natijasida talaba tasviri san'at materiallarini puxta o'zlashtiradi. bir necha materiallar vositasida vazifa bajarish unga texnik usullarni egallash uchun va ijodiy izlanishlar uchun keng imkoniyatlar ochib beradi. umuman olganda, lavhalar, chizgilar ustida ishlash davomida talabaning ijodiy faoliyati alohida rivojlanadi. shuning uchun usta rassom- pedagoglarning tahlimning aynan ana shu turiga katta ahamiyat berishlari bejiz emas. texnik mahoratlarni egallay borib, ijodga keng yo'l ochiladi. shuning uchun tasviri san'at ashyolaridan to'g'ri foydalanishni o'rganib talaba uchun muhim shartlardan biridir. Texnik mahorat haqida gapirganimizda biz avvalo kuchli mazmunga ega bo'lgan ijodni namoyon etuvchi vositalarini ko'zda tutamiz. badiiy shakl turli xil texnik usullar bilan ifoda etilishi mumkin. o'quv akademik rasmining vazifasi – talabalarga ana shu texnik usullarni qo'llay olish va amalda qaysi usullar orqali ko'rsatib berishdan iborat. masalan, grafit qalam uchun rasm chizishning shtrixli texnikasi ko'proq to'g'ri keladi, bularni biz qadimgi akademik maktab rassomlarida ko'ramiz: ko'mir, sous, sangina uchun – pushti tusli kattaroq tasvirlarni chizishda mos keladi. ularni biz Leonardo da Vinci, Alg'brext Dyurer, Rafaelg' Santi kabi mashhur san'at ustalari asarlarida ko'rishimiz mumkin.

SHu bilan birga faqatgina surat chizishning biror-bir usulini ustun qo'yish ham mumkin emas. talaba o'z tashabussi bilan, o'zi xohlagan usul va texnik uslub bilan ham yaxshi natijaga erishishi mumkin, bahzan esa pedagog taklif etgan usuldan foydalangani ham maql. Bunday hollarda pedagogdan mahlum pedagogik mahorat talab etilib, shogirdni individuallik xususiyatlarini kerakli tomonga yo'naltirishni talab etadi. Pedagog talabaga o'z tahririni ko'rsatishga harakat qilmasligi va uni o'zining uslubida ishlashga majbur etmasligi kerak. ko'pincha pedagoglar talabaning ishini tuzatarkan, rasm bajarish texnikasini emas, balki uslubini ko'rsatadi: uning kichik bir qismini bajarib o'quvchiga shu usulda davom ettirishni topshiradi, o'quvchi boshqa usulda ishlayotganini sezib qolsa, unda ishni to'xtatib o'quvchining

rasmini yana tuzatishga boshlaydi. Pedagogning bunday ish uslubi talabaning ijodiy tashabbusini so'ndiradi. yosh rassomning muvafaqqiyatga erishishi uchun qo'li, ko'zi va fikrlarining mos ravishda tartibli bo'lislhligiga erishish zarur, fikri qo'l harakatlarini boshqarsin, ko'z esa bu harakatlar to'g'rilagini tekshirsin. bu oddiy haqiqatni tasviriy san'at borasida tahlim tarbiya olib boruvchi ustozlar bilishlari lozim, hamda o'z o'quvchilari ehtiborini shunga qaratishlari kerak.

Talabaga rasm chizish ko'nikma va mahoratini egallashiga yordam berish uchun unga qo'lini, ko'zini va aqlini mashq qildiruvchi maxsus topshiriqlar berish kerak. bu mashqlar samarali bo'lishi uchun quyidagilar talab etiladi:

1. Talabaning har bir amaliy mashq bajarish jarayonida uning sifatini oshirishga intilishi.
2. Har gal yana yaxshiroq ishslashga harakati.
3. natijalarni hisobga olish va har bir vazifada yo'l qo'ygan xatolari sabablarini tushunishi.
4. O'z-o'zini nazorat qilishi.
5. Oddiydan murakkabga usulda asta-sekin murakkab vazifalarga o'tib borishi.
6. Vaqt ni to'g'ri taqsimlash.
7. O'z ishiga kritik munosabatda bo'lishi, atrofdagi tengdosh rassomlarning muvafaqiyatlarini tan ola bilishi, hamda ularga teglashishga harakat qilishi.
8. Ijodiy jihatdan doimo sog'lom raqobatdosh bo'lishi.

texnik usullarni o'rganish asab tizimi va bosh miya faoliyati bilan uzviy bog'liqidir. Rassom qo'l harakatlarini ko'p yillar davomida amaliy mashqlar bajarish jarayonida puxta tayyorlab boradi.

Ushbu qoidalar bugungi kunda o'ta dolzarb bo'lib, bizga bo'lajak rassom-pedagoglar bilan ishslashda metodikani to'g'ri tanlashga yordam beradi. shuningdek yuqorida keltirilgan qoidalar bahzi talabalarda rasm chizishda kutilmagan va shiddatli muvaffaqiyatlarga erishishlarining sabablarini anglashga yordam beradi.

Ilgari bunday hollar oddiygina, tug'ma istehdod deb tushunilar edi. ko'p yillik pedagogik tajribalar shuni ko'rsatadiki, deyarli har bir pedagogda o'quv yili

boshlanishida bir guruh juda ishtedodli talabalar aniqlanadi. shundan keyin ularning soni kamayib ketadi, oxirida bitta - ikkitasigina qoladi. Bu hol aksincha bo'lishi ham mumkin, pedagog unchalik ishonmagan talabadan juda ham mohir rassomlar yetishib kela boshlaydi. Bu esa yosh rassomning o'sishi, uning ijodiy qobiliyatlarining rivojlanishi faqatgina tug'ma, tabiiy ishtedodiga bog'liq bo'lmay, ko'p jihatdan uning o'zi ustida jiddiy va tinmay ishlashiga ham bog'liqligidan dalolat beradi.

Bu esa, o'quv mashg'ulotlarini to'g'ri tashkil etish va ularga metodik rahbarlik qilish ham katta ahamiyatga ega. talaba qalamtasvir texnikasini, tasviriy san'at asoslarini egallab borar ekan, shu bilan birga o'zini pedagogik faoliyatga ham tayyorlashi kerak. bu badiiy-grafika fakulg'tetidagi mashg'ulotlarning asosiy maqsadidir.

Bo'lajak rassom pedagog o'quv mashg'ulotlarini to'g'ri tashkil eta bilishi, zamonaviy psixologiya va fiziologiya ilmiy asoslarini egallashi kerak. shundagina ular yordamida lalabalar bilan yanada samaraliroq ishslash usullarini topishi mumkin.

Ijodiy qobiliyatlarni rivojlanish va mahoratni egallahda, rasm chizishda erkinlik va onglilik bilan harakat qilish, hamda bir maromda ish yuritish katta ahamiyat kasb etadi. Amaliy mashq vaqtida ritmni saqlab bajarish nafaqat chiziq va tus berish texnik ko'nigmalarini takomillashishiga, balki tasvirni to'g'ri va ifodali ko'rishga ham yordam beradi.

Bahzan yoshlari oddiy kub yoki prizmaning rasmini chizishda shaklning konstruktiv shaklini to'g'ri va aniq tasvirlashga erisha olmaydilar. chiziqlar qiyshiq chiqadi, parallel chiziqlar mos kelmaydi. faqatgina ritmini sezib qo'lni harakatlantirsa, bir vaqtda vertikal chiziqlarni, keyin esa yon tomonini chizsagina shakl aniq va ishonarli chiqadi.

Bunday usul ayniqlasa, inson boshini va gavdasini chizishda yordam beradi. juda ko'pchilik o'qituvchilar buni majburiy deb hisoblaydilar. misol uchun bosh bo'laklarini tugri joylashtirish uchun pedagog talabalarga o'ng taraf yonoq suyaklarini belgilaganda, darhol chap tomonini ham belgilashni, o'ng taraf chakka suyagini belgilab shu zahoti chap tomonini belgilashni, o'ng taraf qovog'i yuqori chegarasini belgilab, chap qovog'i chegarasini ham belgilashni taklif etadi.

Biroq texnik ko'nikmalarni rivojlantirish ilmiy asos va ijodiy faoliyatdan ajralgan holda olib borilmasligi kerak. qo'l ish bajarishi, uning harakatlari aql ixtiyoriga bo'y sunishi kerak. ijodiy faoliyatining muvaffaqiyati fikrlash va harakatlantirish jarayonlarining aniq moslashtirilganligiga bog'liq bo'ladi.

Qalamtasvir texnikasi - bu fikrni badiiy ifoda etish vositasidir. adabiyotda yozuvchi o'z fikrlari va hissiyotlarini so'z bilan ifoda etganidek, rassom suratida har bir chiziq, tus, rang bilan tomoshabinga shakl mazmuni haqidagi uz fikrlarini yetkazib beradi. qo'lning ish bajarishi – bu rassomning aqliy ishidir. Texnik usul esa rassomning fikrlarini yetkazib berishda asosiy mezonlardan biridir.

Ijodiy qobiliyat va mahoratning rivojlanishida asos ong hisoblanadi. xatto qog'ozda oddiy bir chiziqni chizish ham aqlning ishlashi bilan bog'liqdir. Faqatgina o'zida ongli ravishda tushunib texnik ko'nikmalarni hosil qilgandan so'nggina astasekin murakkabroq mashqlarga kirishish, olgan ko'nikmalaridan ijodiy foydalanish mumkin. buning uchun biz ong va qo'lni baravariga ishlashga o'rgatishimiz kerak.

Tasviriylar san'atning qay bir turida ijod qilinmasin texnikaning va uning miya bilan ishlashi, tasvirlayotgan narsasini tushunib yetish jarayonidan ajratgan holda o'rgatish bu befoyda, vaqt ni bekorga sarflash bo'lar edi. SHuni ham aytish kerakki rasm chizuvchining faoliyati eng avval ko'rib qabul qilish bilan bog'liq, u esa, psixologlarning aytishicha, insonning ijodiy faoliyatini boshqaruvchi asosiy psixik jarayon hisoblanadi.

Ko'z bilan ko'rish – bu rasm chizuvchiga kerakli mahlumotlar olish manbaidir. shundan kelib chiqqan holda pedagogning vazifasi talabani naturani faol idrok etishga yo'naltirish, unga rasmni chizish u yoki boshqa bosqichini bajarishda aniq maqsadga muvofiq ko'rsatma berishdan iborat bo'ladi.

Ko'p yillik kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, ijodiy qobiliyatining rivojlanishiga ishda muvaffaqiyatsizlikka uchrashdan qo'rqish, haddan tashqari o'ziga talabchan bo'lish halal beradi. talabalar ishini diqqat bilan kuzatish, ularning har biriga to'g'ri yondoshish, kerakli tahsir ko'rsatishga imkon beradi. pedagogning o'z o'quvchilarini maqtashi, rag'batlantirishi, hurmat qilishi ijodiy faoliyat uchun foydalidir. Biroq rag'batlantirish usuli emotsional munosabat, o'quvchining irodasi, ish qobiliyati,

o'ziga baho bera olishi bilan mos kelgandagina foydali bo'ladi. bolalar yosh paytida bu usul aniq natijalar beradi. Ular ijodiy faoliyatga qizg'in kirishib boradilar, lekin keyinchalik o'z ishlari natijalaridagi ayrim tushunadigan bo'lganlarida va kattalardan aniq ko'rsatmalar kutib qolib va uni ololmaganlarida rasm chizish mashg'ulotlaridan asta-sekin uzoqlashib boradilar. Bu yerda kerakli ko'rsatmalar zarur, u talabaning ijodiy faoliyatini faollashtirsin va umumiy emas, balki ish bajarish texnikasiga yarasha bo'lsin. masalan, jonli naturadan xomaki surat chizish paytida emotsiional ifoda etishga va harakatlari xususiyatlarini yetkazib berishga ko'rsatma berish mumkin.

Lavha va chizgilar chizishda turli materiallardan foydalanish ruxsat etilganligi uchun rasm chizuvchilar o'z ijodiy qobiliyatlarini turlicha namoyon eta boshlaydilar. mo'yqalam bilan ishlovchi eng avval hajm harakatini ko'rsatib berishga, «katta shaklni» namoyon etishga harakat qiladi, qalam yoki pero bilan ishlayotgani esa, rasmda chiziqlar mazmundorligidan foydalanishga harakat qiladi.

Yuqorida keltirilgan fikrlardan hulosa qilib shuni takidlash kerakki, talabalarga muvaffaqiyatli tahlim tarbiya berish uchun, pedagog ularning har birining o'ziga xos individual xususiyatlarini hisobga olishi kerak. har bir o'quvchi alohida e'tiborni talab etadi va faqatgina shularni hisobga olibgina pedagog o'z shogirdining ijodiy qobiliyatlar rivojlanishida katta samaraga erishishi mumkin.

Birinchi bob bo'yicha xulosalar

Tadqiqot ishlari yuzasidan olib borilgan kuzatuvlar va ilmiy izlanish natijalari, quyidagi xulosalarni chiqarishga asos bo'ldi:

1. Bugungi kunda oliy pedagogik tahlimda tasviriy san'at yo'naliishlarida bo'lajak rassom-pedagoglarning professional tayyorgarligining mazmuni, ularning dars berishga tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar bo'yicha tadqiqotimizning vazifalarini belgilash maqsadida 110800 – tasviriy san'at va muhandislik grafikasi bakalavriat tahlim yo'naliishida talabalarning o'quv tarbiyaviy jarayoni mazmuni o'rGANildi.

2. Bo'lajak rassom-pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini tahminlashga qaratilgan nazariy bilim va amaliy ko'nikmalar tizimi o'rGANildi.

3. Oliy pedagogik tahlim tizimida bo'lajak rassom-o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligining hozirgi xolatini o'rGANish quyidagi masvlarani tasdiqladi:

- oliy pedagogika tahlimi tizimida bo'lajak rassom-pedagoglarning nazariy va amaliy tayyorgarlik darjasи hozirgi zamon talablariga to'la –to'kis javob bermaydi;

- bo'lajak pedagogning nazariy va amaliy jihatdan kasbiy tayyorgarligi oliy tahlim tizimida asosiy hisoblanib, uning mazmunini ishlab chiqish va talabalarning mazkur sohadagi faliyatini tubdan qayta ishlab chiqish mavzuimizning asosi ekanligini tasdiqladi;

- o'rGANuv tajriba-sinov ishlari natijasida bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining nazariy va amaliy tayyorgarlik darajasini oshirishdagi tizimida bahzi bir muammolar borligi aniqlandi.

- nazariy-izlanuv tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, oliy pedagogik tahlim tizimida bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarida nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni hosil qilish muhim pedagogik muammo bo'lib, uni tadqiq etish dolzarb muammo ekanligi tasdiqlandi.

II BOB. AMALIY MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISH ORQALI
BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARINI KASBIY
TAYYORLASH METODIKASI

2.1. Talabalarga amaliy mashg'ulotlar o'tish mazmuni va metodlari

Hozirgi kunda oliy pedagogik o'quv yurtlarida bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashda amaliy mashg'ulotlarni zamonaviy talablariga binoan ta'lim jarayoniga joriy etish va tashkil etishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Jumladan, tayyorlanayotgan mutaxassis kadrlarning mustaqilligi, ijodkorligi va amliy mashqlarni mukammal tarzda bajara olish xislatlarni egallaganligiga alohida ehtibor berilmoqda.

Zamonaviy oliy ta'limda o'quv jarayoni bo'lajak mutaxassislarni har tomonlama shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lib, ularning mahlum kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarni egallahash sharoitida talabalarning bilish faoliyatini rivojlantirish va boshqarish bo'yicha har tomonlama tizimli ish olib borishni talab etadi. Fakulg'tetlarda olib borilayotgan ta'lim jarayoni talabalarga ko'plab mahlumotlarni egallahashga, ta'lim samaradorligi, ijodiy tafakkurni shakllantirishga, shaxsning intellektual salohiyatini rivojlantirishga, mantiqiy tahlil va mahlumotlarni har tomonlama qayta ishslashga qaratilmog'i lozim.

1997 yilda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risidagi qonun" va kadrlar tayyorlash milliy dasturi qabul qilingandan so'ng Respublikamizning barcha pedagogik oliy ta'lim muassasalarida davlat ta'lim standartlari qayta ko'rib chiqildi va amaliy mashg'ulotlarning foiz hisobidagi ulushi ancha ko'paytirildi. Chunki, o'quv materialini amaliy o'zlashtirishga, uning ilmiy axborotlar sig'imini mustaqil kengaytirishga va mustahkamlashga o'rgangan talabagina yetuk mutaxassis bo'lib yetishadi. Amaliy mashg'ulotlar o'quv faniga ajratilgan soatning asosiy qismi bo'lib, unga belgilangan materiallarni talabalar tomonidan mustaqil o'zlashtirish ko'zda tutiladi. Uning hajmi o'quv faniga ajratilgan soatlarning bakalavriatning 1-3 kurslarida 100 foizini, 4 kursda 80 foizni, magistraturada esa 50-60 foizini tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini isloh qilish bo'yicha mehyoriy

hujjatlarda amaliy mashg'ulotlar kafedra professor-o'qituvchilari tomonidan ishlab chiqilgan dastur bo'yicha amaliy mashqlar bajarish shaklida tashkil etilishi ko'rsatilgan. Amaliy mashqlar talabalar bilimining sifatiga bevosita tahsir ko'rsatuvchi asosiy omillardan biridir.

Oliy ta'lif Davlat standartlari asosida ishlab chiqilgan yangi o'quv rejalarida talabalarning amaliy mashg'ulotlarni ta'lif olishdagi shakliga asosiy ehtibor berilgan. Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishda talabaning bilim, malaka va ko'nikmalarini hisobga olib o'tkazish muhim o'rinni tutadi. Bu yerda kafedra tashkiliy va nazorat ishlari uchun mashul bo'lib, talabaning vaqt byudjetini hisobga olgan holda mustaqil ishlarni muvofiqlashtirib turishlari lozim. O'qituvchilar esa uning izchil va mazmunli bo'lishi uchun mashul hisoblanadilar. Talabaning vazifalarni amaliy bajarish ko'nikma va malakalarining qanchalik rivojlanganligini nazorat qilish va baholash mehyorlari fan xususiyatidan kelib chiqib belgilanadi.

Amaliy mashqlar bajarishning sifati talabaning tasviriy san'atda auditoriyada olgan ilmiy hamda qo'shimcha adabiyotlarni o'qish, ijodiy mavzudagi kompozitsiyalarni yechish kabi jarayonlarda egallagan nazariy bilimlar asosida amalga oshiriladi.

Oliy pedagogik ta'lifda malakali pedagog kadrlar tayyorlash "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi"ning yakuniy bosqichi talablari asosida ta'lif oluvchilarining mustaqilligi va faolligini oshirish, tafakkurini rivojlantirish, o'zlashtirilgan bilimlarning amaliyotga tatbiq etilishini kuchaytirishdan iboratdir. Zamonaviy mutaxassisning o'z bilimi va hayotiy tajribalarini oshirib borishi unda shaxsiy xislatlarning shakllanganlik darajasiga bog'liq. Ana shunday xislatlarni shakllantirishda amaliy mashg'ulotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Amaliy mashg'ulotlardan ko'zlangan asosiy maqsad auditoriyada o'zlashtirilgan bilim va malakalarni mustahkamlash, yangilarini o'zlashtirish va ijodiy ishslash malakasini tarkib toptirishdan iboratdir.

V.A.Slasteninning fikricha, “Mustaqil amaliy ta’lim – talabaning shunday bilim olish faoliyatiki, bunda uning izchil fikr yuritishi, aqliy va amaliy operatsiyalari hamda harakatlarining izchilligi o’ziga bog’liq bo’ladi”¹.

Amaliy mashqlar bajarish – bu ta’lim olishning alohida tizimli yondashishga asoslangan mustaqil ishlar yig’indisidir - deb tahrif beradi A.K.Bushlya².

Pedagogika fanlari doktori N.A.Muslimov tahkidlaydiki, “Mustaqil ta’lim (avtoddidaktika) - bilimlarni o’zlashtirish, tasavvurlarini rivojlantirish, tushunchalar, ko’nikma va malakalarni hosil qilish bo'yicha o'quv jarayonining subhektiv maqsadiga muvofiq muntazam, mustaqil hamda avtonom faoliyatni tashkil etish demakdir. Mustaqil bilim olishda avtonomlik – o'qitish maqsadlari, tamoyillari, mazmuni, metodi va vositalarini aniqlash, tanlash, ularni qiynalmasdan hamda tashqaridan yordamsiz amalga oshirish qobiliyatidir. Mustaqillik – shaxsnинг alohida xususiyati, layoqati, faolligi, ehtiborini jamlashga qobiliyatatligi, qo'yilgan maqsadga erishish uchun bor kuchini jalgan etishi kabilarda amalga oshadi¹.

SHuningdek u bilim olishning muhim xususiyatlari sifatida quyidagilarni ko'rsatadi: avtonomlik - o'qitish maqsadlari, tamoyillari, mazmuni, metod va vositalarini aniqlash hamda tanlash, ularni qiynalmasdan va tashqaridan yordamsiz amalga oshira olish qobiliyati. Avtonomlik mustaqil bilim olish hisoblanadi, unga muammoli o'qitish, tadqiqotchilik metodi asosida ish ko'rish sifatida qarash mumkin.

Amliy jihatdan bilim olish texnologiyasi va mustaqil bilim olish bir-biri bilan bog’liqidir: aniq natijaga erisha olishiga ishonmaslik talabaning amaliy jihatdan bilim olishdan boshqa har qanday sababdan ko’ra ko’proq ko’nglini sovutadi².

Amaliy mashg’ulotlar o’qituvchi va talabalarga birqancha talablarni qo'yadi. O’qituvchining talabaning ijodiy vazifaning bajarilishida metodik jihatdan ko'rsatilgan yo'llanmasi o'quv topshirig'inining bajarilish sifatini belgilab, talabalar

¹ Сластенин В.А. О моделировании образовательных технологий. // Наука и школа. -2000.- №4. - С. 48б.

² Бушля А.К. О самообразование // Педагогика. 1989. №2. - С. 16.

¹ Муслимов Н.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчини касбий шакллантириш. Монография. Тошкент. 2004. ЎзФА «ФАН». - 176 б. С. 33 б.

² Ўша адабиёт. С. 34 б.

shaxsini kamol toptirish tizimidagi zarur asos bo'lib xizmat qiladi. Individual amaliy ta'lim berish va foydalaniladigan o'quv materiallari (mustaqil ta'lim materiallari) o'qituvchi va ta'lim oluvchi o'zaro muloqotining asosini tashkil etadi. Quyidagi jadvalda amaliy mashqlar bajarish sifatini oshirish tizimi **2.1-rasmda ko'rsatilgan**.

Talabalarning ta'lim olish tizimida amaliy mashg'ulotlar asosiy hisoblanadi. Amaliy mashg'ulotlar mazmunini boyitishda o'qituvchi va talaba muloqoti asosiy rol o'yнaydi.

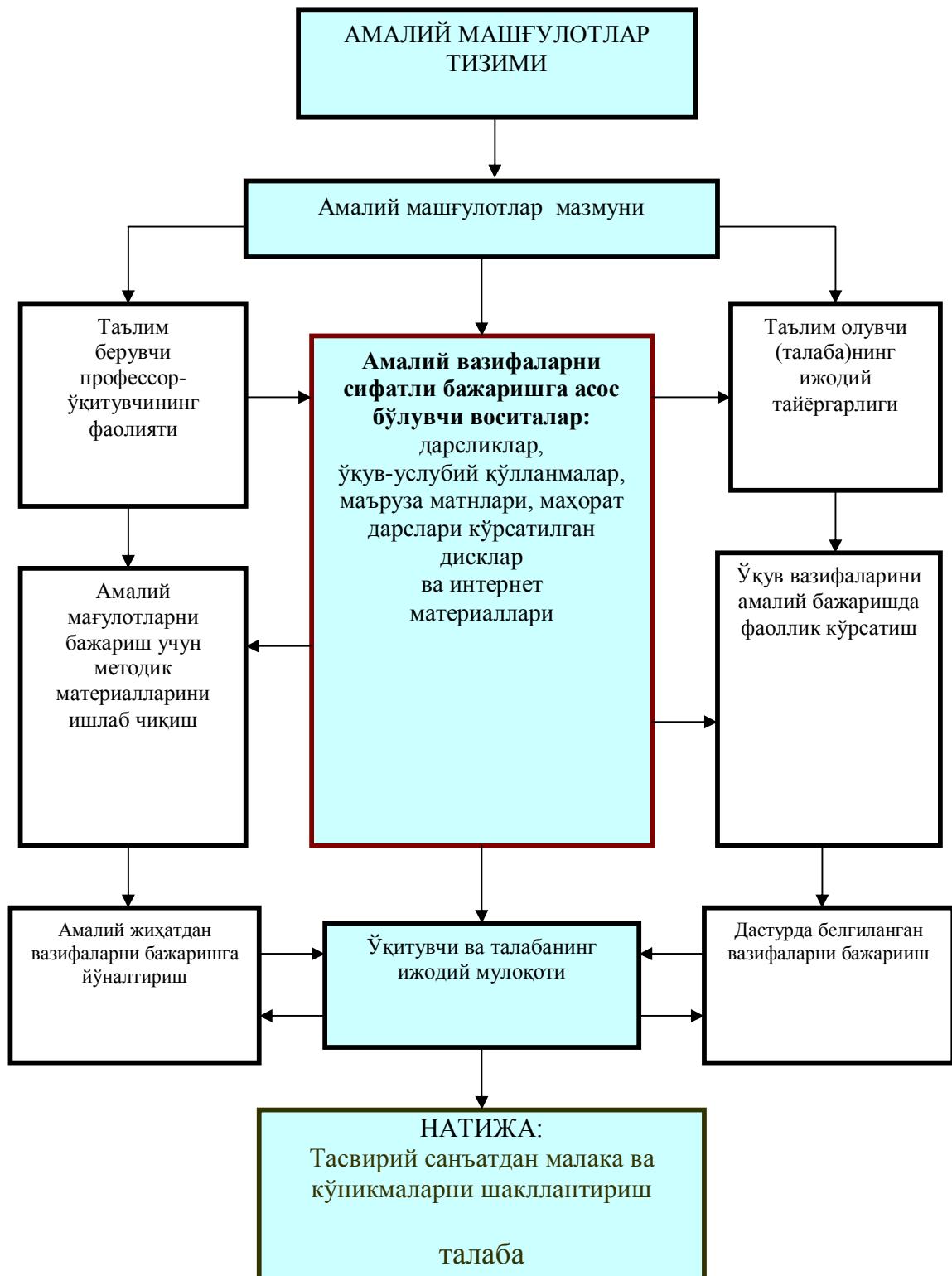
Ta'lim olishning asosiy vositasi - ***bu amaliy mashg'ulotlarning*** uzviy bog'langan tizimi bo'lib, darsliklar, o'quv-metodik qo'llanmalar va mahruza matnlaridan farq qiladi. Ularda teran va mazmundor uslubiy ko'rsatmalar, ta'lim oluvchining bilish faoliyatini boshqarish bloki, kasbiy tayyorgarligi jarayonida mustaqil o'qish mezonlari, uning o'z-o'zini mustaqil o'qishga yo'naltirib borishi, o'z-o'zini nazorat qilishi, o'z-o'zini namoyon etishi va shaxsiy bilish faoliyati jarayonida o'z - o'zini baholay olishi uchun psixologik - pedagogik tavsiyalar mavjud bo'ladi.

Amaliy mashg'ulotlar materiallari o'quv-uslubiy qo'llanmalar, mahruza matnlar, kompg'yuter dasturlari, audio va video-materiallar, mavjud anhanaviy darsliklarda ko'rsatilgan vazifalarni metodik izchillikda ijodiy tarzda bajara olish bilan belgilanadi.

Amaliy mashg'ulotlar materiallari ishlanmasi, odatda, oliy ta'lim muassasasi mutaxassislari, yahni o'quv fani bo'yicha tajribali professor - o'qituvchilar tomonidan amalga oshiriladi.

Bu sharoitda o'qituvchilar faoliyatining mazmuni o'zgaradi. Bunda ularning metodik vazifasi katta ahamiyat kasb etadi. Amaliy mashqlar bajarish tizimi juda katta imkoniyatlarga ega. Ta'lim oluvchilar o'zining bilish faoliyati jarayonida o'qituvchilardan oladigan ta'lim materiallaridan tashqari yana qo'shimcha axborotlardan ham foydalanadilar. Bu axborotlar ularda o'z -o'zini anglash va mustaqil ta'lim olish mahsuli tarzida yuzaga keladi. O'qituvchi tomonidan yo'naltiriladigan ta'limiy materiallar ahamiyatining yuqori bo'lishiga qaramay, ta'lim oluvchi o'z-o'zini anglash jarayonida egallaydigan axborot ancha mahsuldordir.

Amaliy mashqlar bajarish sifatini oshirish tizimi

Amaliy mashg'ulotlar ta'lim mazmuni ta'lim mazmuniga ko'ra ancha kengroq bo'ladi. U belgilangan bilim va malakani egallashida ta'lim oluvchining maqsad va vazifalarini aks ettiradi.

Amaliy mashg'ulotlar ta'lim materiallari turli didaktik imkoniyatlarga ega, yahni:

- ta'lim oluvchining bilim, o'quv va malakalari darajasini oshiradi (mustahkamlaydi);
- o'rganilayotgan jarayonlar bilan bog'liq asosiy g'oyalar, tushunchalar, jarayonlarni faollashtiradi;
- o'rganilayotgan materiallarni uzatadi;
- ta'lim oluvchining bilimlar sig'imini kengaytiradi;
- ta'lim oluvchining amaliy ko'nikma va malakalarini shakllantiradi;
- o'qituvchining ta'lim berishdagi faoliyatini va ta'lim oluvchining bilish faoliyatini boshqaradi;
- yangi mustaqil ta'lim materiallarini yaratishga ijodiy yondoshishni rag'batlantiradi.

Amaliy mashg'ulotlar vositasida ta'lim olish tizimida foydalilaniladigan mustaqil ta'lim materiallari turli xil vazifalarni nazarda tutadi. Ular orasida axborot, bilish, o'quv, intellektual, rivojlantiruvchi, o'z-o'zini belgilash, boshqarish, motivatsion, nazorat, rag'batlantiruvchi, innovatsion va boshqa vazifalar mavjuddir.

Amaliy mashg'ulotlar vositasida ta'lim olish jarayonida mustaqil ta'lim materiallari hamda ta'lim oluvchi va o'qituvchi muloqati yetakchi komponentlar hisoblanadi. Bu ikki komponentning o'zaro tahsir darjasasi ochiq ta'lim modellarini tenglashtirishga yordam beradi.

Bu faoliyat esa quyidagi hollarda samarali bo'ladi. Ta'lim oluvchi ta'limiy va o'quv materiallaridan mustaqil foydalana bilsa, yahni ularni ajratib, tahlil eta olsagina faoliyati samarali bo'ladi. Bunda ta'lim oluvchining quyidagi **ko'nikmalari** muhimdir:

- ilmiy hujjatlar bilan ishlash, uning mazmunidagi o'ziga xoslikni ajrata bilishi, o'rganilayotgan hodisa va omillarni tasniflay bilishi;

- o'quv materialini tahlil etish, yetakchi g'oyalarni ajratib olish va ularni asoslab berish;
- o'quv materialini tizimlarga solish, yetakchi komponentlarni ajratib olish, ular o'rtaсидаги tasviriy bog'lanishlarni va ularning didaktik imkoniyatini aniqlash;
- amaliy mashg'ulotlar vositasida ta'lim materiallaridan foydalanish jarayonini, ularning to'ldirilishi va yaxshilanishini tartibga solish.

Amaliyot ko'rsatadiki, ko'plab ta'lim oluvchilar tahsil jarayonida o'zlarining mustaqil ijodiy amaliy ishlarini xolis baholay olmaydilar. Bu baholashlar hamisha shaxsiy (subhektiv) xarakterga ega. Bu jarayonning xolisligini qay tarzda tahminlash borasida jiddiy muammo chiqadi. Bizning nazarimizda buning bitta yechimi bor. Ta'lim oluvchilarning amaliy ishslash ko'nikmasini baholash mezonlarini ishlab chiqish, belgilash, asoslab berish va undan foydalanishni ko'rsatish lozim. Belgilangan mezonlar dinamik va egiluvchan (o'zgaruvchan) xarakterga ega bo'ladi. Har bir ta'lim oluvchi o'zini o'zi baholashi va o'z faoliyatini to'g'rinishi yoki tashkil qilishga tayyorgarligiga muvofiq holda mezonlar tanlaydi.

Ta'lim oluvchilarning mustaqil ta'lim materialari bilan mustaqil ishslash ko'nikmasini egallaganlik darajasini baholash mezonlari quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

- ***eng yuqori*** daraja – bular o'quv fani bo'yicha mahruza va amaliy mashg'ulotlarda uzatilgan o'quv axborotlarni o'zlashtirgan, bu axborotlar sig'imini mustahkamlash va kengaytirishga moyil, ta'lim muassasasi axborot resurs markazida mavjud elektron darslik va adabiyotlardan xabardor, ulardan kerakli materiallarni ola biladigan hamda mustaqil ishlarni to'liq va to'g'ri bajara olish ko'nikmasiga egalik.

- ***yuqori*** daraja – o'quv fani bo'yicha mahruza va amaliy mashg'ulotlarda uzatilgan ilmiy axborotlarni mahruza matni va amaliy mashg'ulotlarda o'zlashtirgan, ammo ular sig'imini kengaytirish va mustahkamlashga bepisand, axborot resurs markazida mavjud adabiyotlardan xabardor, gohi-gohida bunga vaqt ajrata oladigan talabalar kiritildi.

- ***o'rta*** darajada egallagan talabalarga mustaqil ta'lim materialari bilan ishslash malakasiga qisman ega, yahni o'quv fani bo'yicha ta'lim muas-sasasi axborot resurs

markazida mavjud elektron adabiyotlar va audio, video va internet materiallaridan bexabar, mustaqil ishlarni bajarish bilim va malakasiga qisman ega talabalar kiritildi.

Amaliy mashg'ulotlar materiallari – sifatli ta'lim olish tizimining asosiy bo'g'ini. Ularning to'laqonliligi va amaliyliligi ko'p jihatdan o'quv jarayoni samaradorligini belgilaydi. Bunday sharoitda amaliy mashg'ulotlar vositasida materiallari mazmunini doimiy ravishda boyitish muhimdir.

Metodlari. Talabada bu xususiyatlar bilimni amaliyatga tadbiq qilish bo'yicha qayta - qayta harakat sodir qilish orqali unda bilim chuqurlashadi, ko'nikma va malaka hosil bo'ladi, ijodiy qobiliyat va istehdod rivojlanadi. Har bir galdeg'i mashqda talaba o'rganilayotgan materialining yangi tomonlarini topadi va uni yanada chuqurroq anglay boshlaydi. Bu vazifalarni bajarishda mustaqil ta'limning ahamiyati katta bo'lib, uni to'g'ri tashkil qilish bilan birga materiallarni to'g'ri tanlash katta ahamiyatga ega.

Amaliy ishlar murakkabligi va qiyinlik darajasi kuchaytirilib borishi va rivojlanuvchi xarakterga ega bo'lib, talabalarda turli xil fikrlashni, aqliy mustaqillikni tahminlashi zarur. Amaliy ishlarda ijodiy vazifalar qo'yilishi va mashqlarda tahlil qilish bilan ijodiy faoliyat qo'shib olib borilishi kerak.

Amaliy ishlar oldiga qo'yilgan vazifalarni hisobga olgan holda mavzularni quyidagicha tanlash lozim:

1. Amaliy mashg'ulotlarda isbotlangan holatlarga o'xshash muammo yoki yechib ko'rsatilgan usul bo'yicha shunga o'xshash masala va mashqlar;
2. Bahzi nazariy bilimlarni amaliyatga tadbiq qilish;
3. Mavzu bo'yicha asosiy mahlumotlarni ehton qilib, ularni umumlashtirish va xulosa chiqarish;
4. O'tilgan mavzuning davomi bo'lgan, ammo tushunish uncha qiyin bo'limgan qo'shimcha mavzular;
5. O'tilgan mavzuni kengaytirishga mo'ljallangan mavzular;
6. Ijodiy yondoshishni talab qiladigan kompozitsiyalar.

Biz yuqorida keltirilganlarga asoslanib «Qalamtasvir» fani bo'yicha mustaqil ta'lim materiallarini ishlab chiqdik.

SHunday qilib, amaliy ishlar materiallari – ta’lim oluvchining mustaqil o’qishini boshqarish, nazorat qilish, to’g’ri yo’lga solish jarayonining muhim omili hisoblanadi.

2.2. Bo’lajak tasviri san’at o’qituvchilariga amaliy mashg’ulotlarni tashkil etishning modeli

Tasviri san’atdan malakali pedagog kadrlar tayyorlash tizimida amaliy mashqlar bajarish ko’nikmalarini shakllantirishning ahamiyati muhimdir. Bu ijodiy ta’lim mazmuni va tuzilmasini modernizatsiya qilish masalasi bilan bog’liq bo’lib, zamonaviy o’quv jarayonida zarur bo’lgan ijodiy tafakkur, fazoviy tasavvur va kompg’yuter savodxonligini shakllantirishni talab etadi.

Oliy ta’lim jarayonida amaliy ishlar ishlar samaradorligini oshirishning ahamiyati va dolzarbligi shundaki, tasviri san’at va muxandislik grafikasi yo’nalishi bakalavrularini kasbiy layoqatlilik sifatini beruvchi asosiy kurslardan biri “Qalamtasvir”dan auditoriyada bajariladigan amaliy mashqlarni faollashtirishning yangi yo’llarini ishlab chiqish uchun asos hisoblanadi.

Tadqiqotimizning maqsadi rassom-o’qituvchini tayyorgarligi tizimida talabalarning fazoviy tasavvuri va ijodiy tafakkurini rivojlantirish, tashabbuskor, ijodkor mutaxassis, badiiy ijodkorlik bo’yicha mahlumotlarni mustaqil ola biladigan va foydalanish qobiliyatli rassom-pedagog kadrlar tayyorlashda amaliy ishlar bajarishning samaradorligini oshirish yo’llari, vosita va metodlarini ishlab chiqishdir. Bo’lajak rassom-o’qituvchilarning ijodiy tayyorgarligini takomillashtirish, xususan, ularda mustaqil ijodiy tafakkur, fazoviy tasavvur va badiiy-estetik tafakkurni shakllantirishning pedagogik shartlaridan biri – “Qalamtasvir” kursi bo’yicha auditoriyada amaliy ishlar mazmuni, uni tashkil etish va boshqarish texnologiyasini ishlab chiqishdir.

Oliy o’quv yurtida bo’lajak rassom-o’qituvchilarni tasvirlash va ijodiy kompozitsiya tuzishga o’rgatish – zamonaviy oliy matabning asosiy vazifasidir. Bu badiiy asarlarni idrok etish va kompozitsiya bajarish maqsadga muvofiq, ijodiy va mahsuliyatli bo’lishi zarur, albatta. SHu bilan birga, tahkidlash joizki pedagogik

adabiyotlarda oliy maktab talabalarining o'qishi faqat o'qitish bilangina emas, balki ularning ijodiy ta'lif olishi bilan ham tavsiflanadi.

Yuqorida bayon qilinganlardan kelib chiqqan holda talabalarni ijodiy ta'lif olishga o'rgatish - mustaqil tasviriylar faoliyat ko'nikmalarini shakllantirish obhektiv zarurligi o'quv faoliyati holati bilan ta'lif oluvchilarning mazmun, metod va natijalarga ko'ra xil amaliy ishlarini yuritishning ichki imkoniyatlari o'rtaсидаги nomuvofiqlik ko'zga tashlanadi. U talabalarning amaliy jihatdan ta'lif olish faoliyati xususiyatlari, uning mohiyati, tashkil qilish printsiplari, mazmuni va metodlarini qarab chiqishga mavjud yondoshuvlarning xar xilligi bilan tavsiflanadi.

Keyingi yillarda olib borilgan va to'plangan tahlil qilingan mahlumotlar muayyan xulosalar chiqarish imkonini berdi:

Talabalar tomonidan:

- Amaliy ishlashga alohida qiziquvchanlik (motiv)ni namoyon qilmayaptilar;
- o'zlariga berilayotgan tayyor bilimlarni, o'quv axborotlarini ancha sustkashlik bilan qabul qilmoqdalar;
- o'quv mashg'ulotlarida amaliy mashg'ulot faoliyatida ko'nikma va malakalarini sayoz egallayaptilar;
- darslik materiallari va o'qituvchi so'zlari asosidagi yozuvlar (tushuntirish, hikoya, mahruza)ni ko'r-ko'rona o'rganadi;
- qo'shimcha bilim manbalari (doimiy ijodiy o'quv kurslarining zarurligi va bilimlarning alohida o'rinni olishiga ishontiruvchi didaktik va badiiy adabiyotlar, kishilar bilan maqsadga muvofiq muloqot va boshqalar)dan foydalana olmayaptilar;
- o'zlashtirgan bilimlar ko'pincha reproduktiv xarakter kasb etmoqda;
- o'quv faoliyati motivlari ishonchsiz, sust ifodalanmoqda.

O'qituvchilar tomonidan:

- talabalarda amaliy ta'lif olishga ongli munosabat va faol o'quv faoliyatga intilishni shakllantirishda o'z o'quv predmeti, uni o'qitish metodikasining imkoniyatlaridan yetarlicha foydalanmayaptilar;
- ko'rgazmalilik tamoyiliga rioya qilmaydilar, o'quv dasturida ko'zda tutilgan tayyor bilimlar asosida o'qitishning og'zaki metodlarini afzal ko'radilar;

- talabalarning bilishga oid qiziqishlarini rivojlantirish, bilimlarini kengaytirish, mahnaviy dunyosini boyitish, shaxsning yuksak axloqiy sifatlarini tarbiyalashga imkon beruvchi amaliy ishlar imkoniyatlaridan kam foydalanadilar;
- o'quv faoliyatini tashkil qilishda yetarli ko'nikma va malakalariga ega emas;
- talabalarning ijodiy faoliyatiga pedagogik rahbarlikni onda-sonda amalga oshiradilar, bunda asosan topshiriqlar berish, uning bajarilishini tekshirish va baholash bilan cheklaniladi.

Tadqiqotning kuzatuv va izlanishlari asosida to'plangan materiallari shuni ko'rsatadiki, talabalar fan asoslaridan yangi bilimlarni izlash, topish, shu asosda o'z bilim sifatlarini oshirishga yo'naltirilgan faol ijodiy faoliyatini olib borishlari mumkin. Buning isboti quyidagi asoslardan iborat:

- *ruhiy xarakterdagi asoslar*: qiziqish va moyillik, ruhiy jarayonlarning holati, hissiyotning faolligi va yo'nalishi;
- *ijtimoiy xarakterdagi asoslar*: yangi huquqiy davlatning barpo bo'lishi, jamiyatning demokratlashuvi, mintaqaning o'ziga xos xususiyatlari, moddiy texnik bazasining rivojlanishi, milliy o'zlikni anglash va madaniyatning yuksalishi.

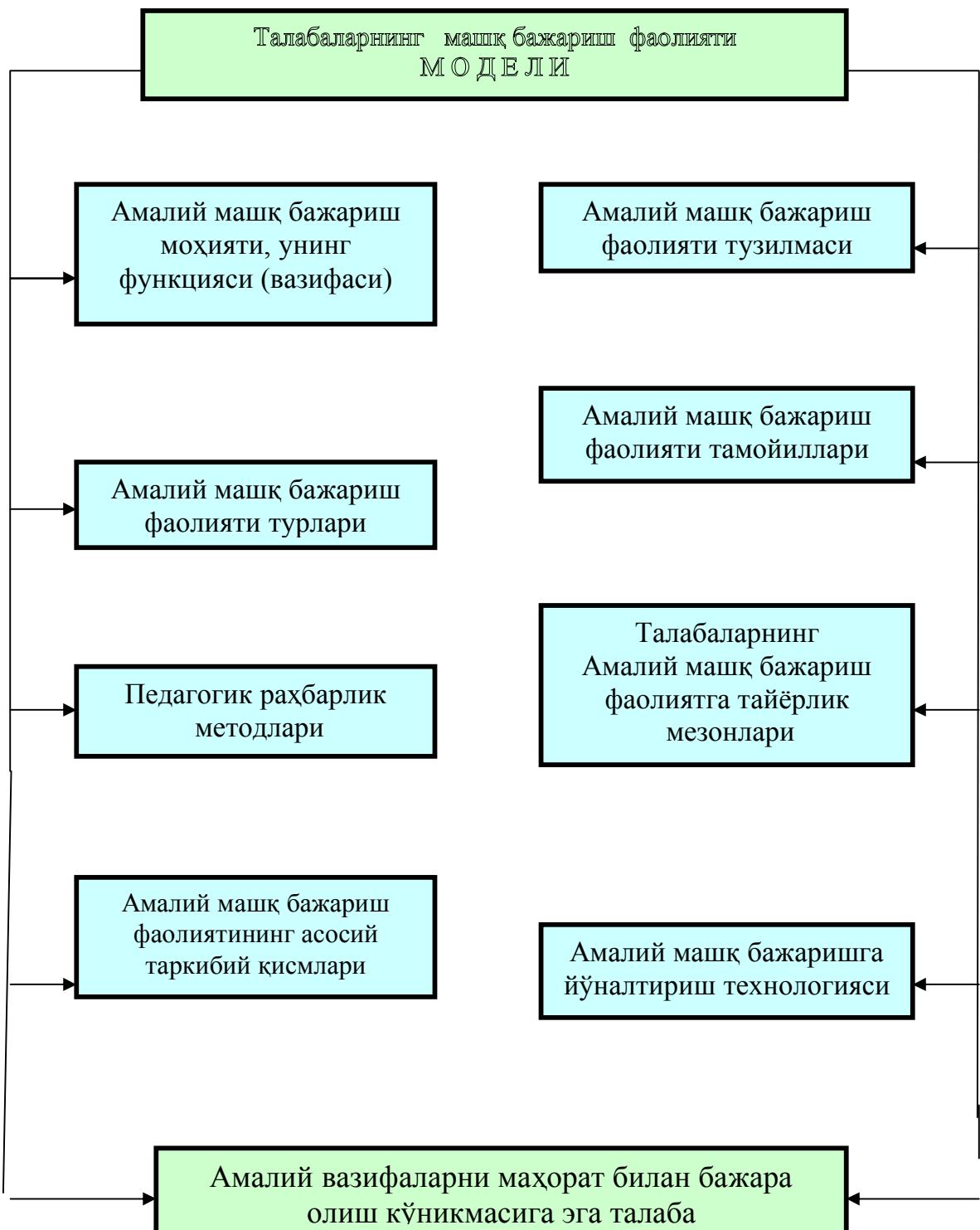
Bu asoslар talabalarning faol, ijodiy o'quv faoliyatga ichki(potentsial) tayyorligini ko'rsatadi. Biroq bu ichki imkoniyatlardan muvaffaqiyatli foydalanishi uchun alohida omillar zarur.

Bu omillar 4 guruhga bo'linadi:

1. Ilmiy asoslangan tavsiyalar, olimlar tomonidan taklif qilingan maxsus didaktik tadqiqotlar materiallari bilan shartlangan omillar.
2. O'qituvchi faoliyati bilan yaratilgan omillar.
3. Talabalarning ota-onalari tomonidan yaratilgan omillar.
4. Talabalarning individual xususiyatidan kelib chiqadigan omillar.

Biz mazkur tadqiqotimiz jarayonida talabalarning amaliy vazifalarni bajara olish olish faoliyatining kontseptual modelini ishlab chiqdik (2.2-rasm).

Talabalar amaliy vazifalarni bajara olish faoliyatining kontseptual modeli

Talabalarning amaliy mashg'ulotlarda ta'lif olish faoliyatini uchta asosiy yo'nalishda amalga oshiriladi:

- o'qituvchilar tomonidan tashkil etiladigan o'quv mashg'ulotlarida (amaliy mashg'ulotlarda akademik ishlar bajarish jarayonida);
- mustaqil ishlarning turli - tuman shakllarida (qoralama ishlar, eskizlarni bajarish, mavzuli kompozitsiya tuzish va h.k);
- internet saytlari, axborot resurs markazi (kutubxona)da va h. k.

Talabalarning amaliy mashqlar jarayonida ta'lif olish faoliyatining tuzilishi:

Talabalar ta'lif olish faoliyatining asosiy bo'g'inlari (Akademik vazifalarni bajarishda idrok qilish):

- onglilik va ijodiy faollik;
- tizimlilik, izchillik va uzviylik;
- ish murakkabligi va qiyinchilik darajasining muntazam oshishi;
- ilgari egallangan bilimlarga tayanish;
- o'zlashtirilgan bilim va malakalarini boshqa o'quv fanlaridan olingan bilimlarga integratsiyalash (muvoifiqlashtirish);
- bilimlarni to'ldirish va boyitishga alohida qiziqish;
- o'z o'qishining natijalariga yuksak talabda bo'lism;
- yangi bilimlarni egallashda tadqiqotchilik nuqtai nazardan yondoshuv;
- mustaqil ta'lif olish faoliyatini ongli tashkil qilish;
- ta'lif olish faoliyati barcha turlariga jiddiy yondoshish va qiziquvchanlik.

Talabalar amaliy mashg'ulotlarda ta'lif olish faoliyatining turlari:

- o'qituvchi tomonidan auditoriyada berilgan ilmiy ijodiy postanovkalarni mukammal bajarish;
- qo'shimcha o'quv va uslubiy adabiyotlardan foydalanish va nazariy hamda amaliy bilimlarni kengaytirish;
- amaliy bajarish uchun berilgan topshiriqlarni dastur asosida to'liq bajarishga erishish.

Talabalarning sifatli ta’lim olish faoliyatini uning vazifalari va rejalashtirilgan natijalar mazmuniga bog’liq holda individual (yakka tartibda) va jamoa xarakterida bo’ladi.

Talabalar mustaqil ta’lim olish faoliyatini tashkil qilish tamoyillari:

- yangi bilimlarni egallash, esda saqlashda ichki xohish;
- o’quv postanovkalarini bajarishda onglilik va ijodiy faollik;
- o’quv postanovkalarini bajarishda tizimlilik, izchillik va uzviylik;
- ish murakkabligi, va qiyinchilik darajasining muntazam oshilib borilishi;
- ilgari olingan bilimlarga tayanish;
- o’zlashtirilgan bilim va malakalarni boshqa turdosh fanlardan olingan bilimlarga integratsiyalash (muvoifiqlashtirish);
- o’quv postanovkalarini bajarishda bilimlarni to’ldirish va boyitishga alohida qiziqish;
- ta’lim olish natijalariga yuksak talabda bo’lish;
- yangi bilimlarni egallashda kursdoshlar amaliy ishlariga obyektiv nuqtai nazardan yondoshish;
- ta’lim olish faoliyatini ongli tashkil qilish;

Talabalar amaliy vazifalarni bajarishda pedagogik rahbarlik metodlari:

1. Talabalar ta’lim olish faoliyatining xususiyatlari, uning imkoniyatlari va turlarini ifodalovchi metodlar: mustaqil amaliy topshiriq berish, natijani tekshirish va h.k.
2. Talabalarning amaliy mashqlar bajarishning nazariy bilim va amaliy ko’nikma va malakalarini shakllantiruvchi metodlar: o’quv postanovkalarini mustaqil bajartirish, ijodiy kompozitsiyalar tuzish, qalamchizgi va qoralamalarni bajarish.
3. Talabalar ta’lim olish faoliyatining natijalarini nazorat qilish va baholash metodlari: prosmotrlar, kuzatish, suhbat, natijalarni tekshirish, baholash, test o’tkazish, ijodiy ishni himoya qildirish va h.k.

Talabalarning ta’lim olish faoliyatiga tayyorlik mezonlari:

1. Talabalarning amaliy mashg’ulotlar davomida ta’lim olish faoliyatiga psixologik tayyorligini ifodalovchi mezonlar:

- oliy nev sistemasi faoliyatining turi, ruhiy jarayonlarning holati;
- bilishga oid qiziqishlar, qobiliyat va ehtiyojlar;
- o'qish motivlari, uning zarurligini anglash.

2. Talabalarning ta'lif olish faoliyatini uchun zarur bo'lgan nazariy bilim darajasini ifodalovchi mezonlar:

- inson hayotida bilimlarning tutgan o'rni, uni doimiy to'ldirib borish zarurligini tushunish;
- amaliy mashg'ulotda ta'lif olish faoliyatining tutgan o'rnini anglash;
- amaliy mashg'ulotda ta'lif olish faoliyatining xususiyatlari, uning imkoniyatlari, tur va metodlarini bilish.

3. Talabalarning muvafaqiyatli ta'lif olishi uchun zarur bo'lgan amaliy ko'nikmalarni ifodalovchi mezonlar:

- amaliy mashg'ulotda ta'lif olish faoliyatini vazifalarini aniqlash, uning turlari va o'tkazish metodlarini tanlash;
- amaliy mashg'ulot ish rejasini tuzish, natijalarni loyihalash;
- amaliy mashg'ulot ish o'rnlari va o'qish uchun zarur bo'lgan barcha vositalarini tahminlash;
- faol ish metodlarini tanlash va ulardan ijodiy foydalanish;
- o'z-o'zini tekshirish, tuzatish va qo'shimchalarni kiritishni amalga oshirish;
- o'qituvchilarning maslahat va tavsiyalaridan foydalanish;
- muayyan mavzu ustida ishlayotganda turli o'quv predmetlarini o'rganish jarayonida egallangan bilim va malakalardan foydalanish, ilmiy adabiyotlarni o'qish;
- oliygohdagi eng faol talabalarning mustaqil ta'lif olish faoliyatini tashkil qilish tajribasini kuzatish, undan ijodiy foydalanish uchun eng muhimlarini tanlash.

Talabalarning amaliy mashqlarda ta'lif olish faoliyatining asosiy komponentlari (tarkibiy qismlari):

1. amaliy mashq vazifasini aniqlash, uning mohiyatiga yetish, uni hal qilish zarurligini tushunish.
2. Kutilayotgan natijalarni loyihalash.
3. Ishlarni rejalashtirish.

4. Ish o'rni va barcha zaruriy o'quv vositalarini tayyorlash (san'at atributlari, jonli postanovkalar va h.k.).

5. Vazifalarni hal qilishga yo'naltirilgan faol harakatni boshqarish.

6. O'z - o'zini nazorat qilish va baholashni amalga oshirish.

7. Olingan bilimlarni o'zlashtirish, xulosalarni mustaqil ifodalash.

Talabalar ta'lim olish faoliyatining asosiy mezonlari o'quv motivlari (dalillar, ichki xohish) hisoblanadi va u talabalarni faol faoliyatga yo'llaydi.

Talabalarning amaliy ishlash jarayonida ta'lim olish faoliyatiga pedagogik rahbarlik, boshqarishni tashkil qilish texnologiyasi:

- pedagogik rahbarlik talabalar ta'lim olish faoliyatini takomillashtirish sharti hisoblanadi. Pedagogik rahbarlik samaradorligi bir qator omillar, eng avvalo, o'qituvchi shaxsi, uning obro'siga bog'liq.

Pedagogik rahbarlik metodikasi o'qituvchiga qo'yiladigan quyidagi talablar orqali aniqlanadi:

- talabalarning individual xususiyatlari darajasini bilish;
- har bir talabaning shaxsiy qobiliyatini loyihalash ko'nikmasi;
- talabalarning rivojlanish darajalarini bilish va b.

Yuqoridagi fikrlardan xulosa qilib shularni aytish mumkinki, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini kasbiy tayyorlash murakkab jarayon bo'lib, talabalarga taviriy san'at fanlarini o'tishda amaliy mashg'ulotlarni to'g'ri tashkil etish va ta'lim berishda tizimli yondoshish o'z samarasini beradi.

Tadqiqotda ishlab chiqilgan bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarilarning amaliy ishlarini tashkil etishda ularning ta'lim olish faoliyatini tashkil qilish va boshqarish texnologiyasi muhim o'rinni tutadi.

2.3. Talabalar mustaqil ta'lim olish faoliyatini tashkil etish va boshqarish texnologiyasi

Talabalarni pedagogik faliyatga kasbiy tayyorlashda ijodiy jarayonni tashkil etish uzuksiz va uzviy amalga oshirilmog'i lozim. Ularning faol va ijodkor pedagoglar bo'lib yetishishlarida va shakllanishlarining eng maqbul usuli bu nazariy mashg'ulotlarda olgan bilimlarini amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish va boshqarish

Ta’lim-tarbiya jarayoniga texnologik yondoshish, yahni o’quv jarayonini ishlab chiqarish jarayoni kabi takrorlanuvchan tavsifga ega bo’lishini tahminlashga oid dastlabki izlanishlar o’tgan asrning 50-yillarida amerikalik pedagog olimlar tomonidan olib borilgan. Xususan, «o’qitish texnologiyasi» iborasi ham, birinchi marta amerikalik olim Skinner tomonidan ishlatilgan. U «o’qitish texnologiyasi – psixologiya fani yutuqlarini pedagogik amaliyotda qo’llashdan iborat» - deb tahriflagan¹.

Psixolog - olima N.F.Talizina tahkidlaganidek, «ta’lim tizimida pedagogik texnologiya iborasining paydo bo’lishiga quyidagilar sabab bo’lgan:

- 1) didaktika qoidalaring barcha mamlakatlarda (xususan AQSHda) keng tarzda ommalashmaganligi;
 - 2) uning qoidalari o'ta konstruktiv tusda bo'lmay zamon talabidan orqada qolganligi;
 - 3) o'tgan asrning 60 - yillarida ta'lim jarayoniga texnikaning – dasturlashtirilgan ta'lim mashinalarining kirib kelganligi.

Akademik V.P.Bespalg'ko fikricha, - “Pedagogik texnologiya—o'qituvchi mahoratiga bog'liq bo'limgan holda pedagogik muvaffaqiyatni kafolatlay oladigan, o'quvchi shaxsini shakllantirish jarayonining lovihasidir”².

¹ Буга П., Карпов Б. Технология обучения в высшей школе. Вестник высшей школы. 1991, № 11. с. 19.
² Бесpalко В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. -Москва: Просвещение, 1997. С. 7.

² Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. -Москва: Просвещение, 1997. С. 7.

Professor U.N.Nishonaliev esa, - “Pedagogik texnologiyaning mohiyati didaktik maqsad, talab etilgan o’zlashtirish darajasiga erishishdan iborat bo’lib, uni tatbiq etishni hisobga olgan holda ta’lim jarayonini ilgaridan loyihalashtirishda namoyon bo’ladi”³ - deb tahrif beradi.

Professor N.Sayidaxmedov pedagogik texnologiya haqida shunday deb yozadi: “Pedagogik texnologiya – bu o’qituvchi (tarbiyachi) ning o’qitish (tarbiya) vositalari yordamida o’quvchi (talaba) larga muayyan sharoitda tafsir ko’rsatishi va aks tafsir mahsuli sifatida ularda oldindan belgilangan shaxs sifatlarining jadal shakllanishini kafolatlaydigan jarayondir”⁴.

“Pedagogik texnologiya, – deb yozadi B.Ziyomuhamedov, - bu jamiyat ehtiyojidan kelib chiqib, shaxsning oldindan belgilangan ijtimoiy sifatlarini samarali shakllantiruvchi va aniq maqsadga yo’naltirilgan o’quv jarayonini tizim sifatida qarab, uni tashkil etuvchilar, yahni o’qituvchining o’qitish vositalari yordamida tahsil oluvchilarga mahlum bir sharoitda muayyan ketma-ketlikda ko’rsatgan tafsirini va ta’lim natijasini nazorat jarayonida baholab beruvchi texnologiyalashgan ta’limiy tadbirdir”¹.

B.L.Farberman: - “Pedagogik texnologiya – bu o’qitishga o’ziga xos yangicha (innovatsion) yondoshuvdir. U pedagogikadagi ijtimoiy – muhandislik tafakkurining ifodalanishi, texnokratik ilmiy ongning pedagogika sohasiga ko’chirilgan tasviri, ta’lim jarayonining muayyan standartlashuvi hisoblanadi”- deb tahrif beradi².

O’.Q.Tolipov va M.Usmonboevalar «Pedagogik texnologiya muayyan loyiha asosida tashkil etiladigan, aniq maqsadga yo’naltirilgan hamda ushbu maqsadning natijalanishini kafolatlovchi pedagogik faoliyat jarayonining mazmunidir» deb tushuncha beradi³.

³ Нишоналиев У.Н. Янги педагогик ва ахборот технологиялари: муаммолар, ечимлар// Педагогик таълим. Тошкент. 2001. №3. -23-24 б.

⁴ Сайдахмедов Н. Педагогик технологиилар (назария ва амалиёт): Т.: “Молия”. 2003.- 6 б.

¹ Зиямухамедов Б., Абдуллаева Ш. Илгор педагогик технология: назария ва амалиёт (маънавият асослари дарси асосида ишланган услубий кулланмана). -Тошкент: Ибн Сино нашриёти. 2001 - 9 б.

² Фарберман Б.Л. Илгор педагогик технологиилар. -Тошкент. УзФА «ФАН». 2000. – 6 б.

³ Толипов Ў.К, Усмонбоева М. Педагогик технология: назария ва амалиёт. Тошкент, «ФАН». 2005. - 196.

Q.T.Olimov esa ta’lim texnologiyasiga «... butun o’qitish va o’rgatish jarayonini yaratish, amalga oshirish va baholashning tizimli usuli bo’lib, u o’quv maqsadiga erishishga yo’naltirilgan holda insonlarning o’rganish qobiliyati va ular o’rtasida muloqat o’tkazish, tadqiqotlar natijasiga, hamda ta’lim jarayonini yanada samarali tashkillashtirishning jonli, jonsiz vositalari bilan shug’ullanishga asoslanadi»⁴ - deb tahrif beradi.

Pedagog - olima Q.M.Abdullaeva tahkidlaganidek, bugungi kunda ta’lim jarayoniga “yangi pedagogik texnologiya” nomi bilan kirib kelayotgan metodlar o’qituvchidan hamda talabadan ortiqcha aqliy va jismoniy kuch saflamay, qisqa vaqt mobaynida yuksak natijalarga erishish maqsadini nazarda tutadi. Talaba ta’lim jarayonining o’qitilishi kerak bo’lgan obhektivlikdan o’zining tarbiyalanishida bevosita ishtirok etadigan subhekti darajasiga ko’tarilmoqda. Ta’lim oluvchi xuddi o’qituvchi singari dars jarayonining egasiga aylanmoqda. Yangi pedagogik texnologiyali darslarda o’qituvchi hokim emas, talabaning katta yoshli hamkor, uning fikrlari, qarashlari bilan hisoblashadigan, dars jarayonida munozaralarda birgalikda aktiv qatnashadigan hamkor hisoblanadi.¹

Pedagogik texnologiyaning shunday turli-tuman tahriflari mavjudligi mazkur tushunchaning ko’p qirraliligidan dalolat beradi. SHu sabab unga pedagogik, psixologik, didaktik, tashkiliy, iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik va boshqa nuqtai nazarlardan yondoshish mumkin. Demak, pedagogik texnologiya jarayonida o’qituvchi o’zining bor mahorati va bilimini namoyon qilib, darsning hamma bosqichlarida o’zi ham talaba ham faol ishtirok etadi hamda qisqa vaqt ichida ko’zlangan maqsadga erishadi.

Ta’lim muassalaridagi o’quv jarayonini davlat ta’lim standartlariga mos ravishda ilg’or pedagogik va zamonaviy axborot texnologiyalari asosida tashkil qilish, oliy ta’lim muassasasi o’qituvchilaridan ham yuqori malakani talab qiladi.

⁴ Олимов К.Д., Ашурова С.Ю., Уринов У.А. Замонавий таълим технологиялари. Тошкент, 2007. - 7 б.

¹ Абдуллаева К.М. Махсус фанларни ўқитиши жараёнида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий билим ва қўникмаларини шакллантиришнинг методик асослари. П.ф.н. ... диссертация. Тошкент. 2006. - 86 б.

Hozirgi vaqtida oliy ta’lim muassasalarida talabalarning kasbiy tayyorgarligi sifat va samaradorligini oshirishda quyidagi pedagogik texnologiyalarni qo’llash maqsadga muvofiqdir:

1. Talaba faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan pedagogik texnologiya – muammoli ta’lim, turli xil o’yinlar.
2. O’quv materialini didaktik jihatdan takomillashtirish va qayta ishlashga asoslangan pedagogik texnologiya.
3. O’quv jarayonini samarali boshqarish va tashkil qilishga asoslangan pedagogik texnologiya – tabaqalashtirilgan, individuallashtirilgan, dasturlashtirilgan ta’lim texnologiyalari, ta’limning jamoa usuli, guruhli, kompg’yuterli ta’lim texnologiyalari.
4. Rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalari – talaba shaxsining ijobiy sifatlarini, ayrim sohadagi bilimlarini, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish.

Ta’lim-tarbiya jarayonini loyihalash, loyihalangan pedagogik texnologiyani pedagogik jarayonga tatbiq etish o’qituvchidan ***texnologik loyihalash qobiliyatini*** talab etadi. Bu borada tadqiqotchi G.Maxmudova¹ quyidagi pedagogik talablarni ajratib ko’rsatadi:

- pedagogikaning umumiylarini qonun-qoidalarini bilish;
- ta’limga texnologik yondoshuvga oid dastlabki manbalarni hamda loyihalash, individuallashtirish, texnologiyalashtirish jarayonlarining o’zaro bog’liqliklari haqida tushunchaga ega bo’lish;
- ta’limni taraqqiy ettirishda texnologiyalarning o’rnini tushunish;
- o’qitishni shaxsga yo’naltirishning asosiy maqsad, tur shakli va darajalari haqidagi tasavvurga ega bo’lish;
- «individual yondoshuv», «o’qitishni tabaqalashtirish», «individual o’qitish» tushunchalari o’rtasidagi bog’lanish va farqlanishlarni bilish;
- o’quv jarayonini tashkil qilish vositalari orqali o’quvchining individual xususiyatlarini rivojlantirish yo’llarini bilish;

¹ Махмудова Г., Узоков И. Педагогик технологияларни қўллашда ўқитувчига талаблар. // Халқ таълими . 2003. №5. -55-57 б.

- ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirishda individual rivojlantiruvchi texnologiyalar imkoniyatlarini bilish;
- ta'lim-tarbiyani loyihalashga oid yondoshuvlar hamda loyihalashda asosiy bosqichlarni ajrata olish;
 - texnologiyalashtirishning umumiy mezonlarini bilish;
 - loyihalashga oid asosiy pedagogik obhektlarni bilish;
 - mavjud sharoitdan kelib chiqqan holda tashxislanadigan maqsad qo'ya bilish;
 - o'quv materialini o'lchanadigan, kuzatiladigan darajada qismlarga ajratish;
 - o'quv jarayonining mantiqiy tuzilishini qulaylashtirish.

Tadqiqotimiz jarayonida biz «*talaba faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan pedagogik texnologiya*

Optimal o'quv jarayonida mustaqillik, erkinlik va ijodkorlik yaxshi rivojlanadi. Bunday sharoitda muhim intellektual ko'nikmalar shakllanishi kerak. Ulardan eng asosiysi *amaliy mashqlar bajarish ko'nikmalaridir*. Har qanday ta'lim oluvchi amaliy mashqlar bajarishda o'quv materiallaridan yaxshi foydalanishni bilavermaydilar. SHu bois o'qituvchi oldida mashul vazifa turadi: qisqa muddat ichida ta'lim oluvchini asar mazmuni va kompozitsiyalarni mustaqil tushunishga, zaruriy axborotni tanlay bilish, baholash, taqqoslash, tahlil etish, muammoli vaziyatni hal etishga o'rgatish lozim.

Amaliy mashg'ulotda ta'lim olish texnologiyasini yaratish bir necha alohida muammolarni hal etishni ko'zda tutadi. Ular orasida muntazam bilim olishning maqsadini qo'yish muammosi alohida ajralib turadi. Agarda ta'lim olish bo'lajak mutaxassislarning umumiy rivojlanishini tahminlashga xizmat qilsa, mustaqil ta'lim olishning maqsadi professional shakllanish va kasbiy mahoratini oshirish hisoblanadi.

SHunga binoan talabalarning amaliy ishlarini tashkil qilish va boshqarish quyidagi texnologik asosda amalga oshiriladi:

- kafedra o'qituvchilari tomonidan har bir guruh uchun individual variantda amaliy ish topshiriqlari tayyorланади va uni nazorat qilish jadvali ishlab chiqiladi.

- ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar jarayonida talabalarni mustaqil ta'lif olish faoliyatiga yo'naltirish ishlari amalga oshiriladi;
- o'zlashtirilgan mavzularning amaliy ish materiallarini ishlab chiqilib, mustaqil ish topshiriqlari beriladi;
- berilgan amaliy ish topshiriqlarini bajarish bo'yicha metodik ko'rsatmalar (maslahatlar) berib boriladi;
- talabalarning bajargan topshiriqlarini himoya qilishga tayyorlanadi;
- guruh talabalari va tegishli o'qituvchilar bilan hamkorlikda amaliy ishlarning himoyalari o'tkaziladi va baholanadi.

SHuning uchun talabalarga o'quv jarayonida bilim berishda ularni mustaqil ta'lif olish (mustaqil holda o'rganilgan mavzu materiallarini mustahkamlash va kengaytirish, mustaqil ishlarni bajarishlari)ga yo'naltirish lozim.

Qalamtasvir darslarida ***talabalarni mustaqil ta'lif olish faoliyatiga yo'naltirish*** quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi:

1. Qalamtasvir amaliy mashg'ulotlarida talabalarga mavzuga binoan qisqa muddatli ishlarni bajartirish orqali ularni ta'lif olish faoliyatga yo'naltirish berib boriladi.
2. Qalamtasvir darslarida talabalarni amaliy vazifalarni bajara olishga yo'naltirish va ularning o'quv postanovkalarini tashkil qilish asosiy omil hisoblandi. Amaliy ishlarni tashkil etishda quyidagilarga ehtibor qaratiladi:
3. Bo'lajak rassom-o'qituvchilarga beriladigan amaliy ishlarni oliy pedagogik ta'lif dasturiga muvofiq holda tuzilib, fanlardan olinadigan bilim va malakalarni mustahkamlashi, chuqurlashtirishi nazarda tutildi.
4. Amaliy ish topshiriqlari talabalarning qobiliyatiga mos, ular diqqatini tortadigan, qiziqtiradigan qilib tanlanadi.
5. Amaliy ish berish oldidan o'qituvchi uni qanday bajarish kerakligi to'g'risida bosqichma-bosqich uslubiy ko'rsatma berib boradi.
6. O'qituvchi talabalarning amaliy ishlari natijalarini ko'rib, xatolarini to'g'rilashi, mumkin qadar baholashi, ishni o'z vaqtida bajargan talabalarni rag'batlantirib borishi tahminlanadi.

Bu metodlardan qalamtasvir darslari jarayonida bir qanchasi ishlatildi. Bunda ko'rgazmalilik, o'qitishning mantiqiy metodlari dars turining ma'ruza shaklida qo'llanilib, mustaqil ishslash, muammoli metodlar fanning amaliy mashg'ulotlarida, ilmiy, induktiv va deduktiv metodlardan esa talabalarining mustaqil ta'lim olishlarida keng qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Mashg'ulotni boshqarish texnologiyasida avvalambor, darsning maqsadi aniq, kasbga yo'naltirilgan bo'lishi bilan birga, qaysi vosita yordamida va qanday ketma-ketlikda bu maqsadga erishish mumkinligi aniqlandi. O'qituvchining faoliyati o'quv materialini o'zlashtirish jarayonining tashkilotchisi tarzida ko'rinish, talaba faoliyatining faolligiga ahamiyat berildi. Buning uchun material mazmunining bayonida o'qituvchi turli xil o'qitish metodlari va imkoniyatlaridan foydalandi.

Har bir mashg'ulotda qo'llaniladigan metodlar uchun pedagogik tizimda ularning o'ziga xos xususiyatlari bor. Tushunchalar va hatti - harakatlarning shakllanishini o'qituvchi boshqarib boradigan asosiy mashg'ulot turi amaliy mashg'ulotlar hamda boshqa dars metodlari bo'lib, uni o'tkazish metodikasi pedagogik tajriba va mahoratga bog'liqdir. Bu jarayonni tinmay o'rganib borish o'qituvchining o'z kasbiga mohirligi o'qitish texnologiyalari va ularning maqbul shakllari majmuasini egallab olganligi bilan belgilanadi.

Ta'lim jarayonida har bir mavzuni o'tishda yangi pedagogik texnologiyaning qaysi uslubi mahqul, qulay, mavzuni yoritish uchun qanday jihozlar bo'lishi zarurligi aniqlab olindi. Fan mavzularini yangi pedagogik texnologiyaning u yoki bu uslubi, uslublar birikmasi bilan o'tish xaritasi tuzib olindi. Biz dars o'tishning noanhanaviy faollashtiruvchi uslublaridan quyidagilarni qo'lladik:

Amaliy ijodiy mashq. Mavzuda bayon qilingan nazariy bilim, qoida va xulosalarni amalda, qalamchizgi, qoralama va etyud kompozitsiyasi masalalarni yechish jarayonida qo'llay olish ko'nikmasiga ega bo'lish maqsadida qo'llanildi.

Amaliy ishslash – mahlum mavzular guruhi (bloki) tugagach, ularni bir tizimga solish, mustahkamlash maqsadida talabalarga mustaqil amaliy ish, faoliyat bilan shug'ullanish, darslik, rassomlar alg'bomi, asarlar to'plami bilan ishslash ko'nikmalarini hosil qilishdan iborat. Masalan, dasturdan tashqari mavzuda «Kitob

mutolasi» bo'lishi mumkin. Pedagog ushbu ish mavzusini, har bir talaba uchun individual variant avvaldan tayyorlab qo'yadi. Topshiriq sharti va vazifalar yozilgan varaq har bir talabaga alohida beriladi.

Oliy pedagogik ta'lilda o'qitish sifatini belgilovchi muvaffaqiyat talabalarning amaliy ishlarni mustaqil ravishda to'g'ri bajarishlariga bog'liqdir.

Ta'limi jarayonida talabalarning amaliy vazifalarni bajara olish faoliyatini faollashtirish uchun quyidagi metodlardan foydalanganimiz yaxshi natijalar berdi:

- ma'ruza matni va darslik bilan ishlash, mavzuga oid materiallarni qunt bilan o'qib chiqishga undash;
- ma'ruza jarayonida ko'rsatilgan va amaliyot darslarida o'qituvchi tomonidan ko'rsatilgan ijodiy kompozitsiya eskizlarini takrorlash (ko'rsatilgan etyud-eskizlarni qayta ko'rib chiqish) mohiyatini anglatish;
- har bir amaliy ishni bajarishda o'tilgan mavzuning xususiyatlarini hisobga olgan holda qiziqarli didaktik o'yinlar tashkil qilish, qiziqarli mavzular tavsiya etish.

Hozirgi zamon ta'lim tizimida amal qilayotgan anhanaviy ta'limni mazmunan yangilash va ta'lim jarayonini tashkil etishni tubdan o'zgartirishga qaratilgan texnologiyalarning turli yo'nalishlari mavjud bo'lib, ularning ayrimlari quyida keltirilgan:

Muammoli ta'lim – mustaqil, mantiqiy, ilmiy, ijodiy fikrlashga o'rgatish, bu yo'lda uchraydigan to'siqlarni mustaqil, ijodiy yondoshgan holda bartaraf etish demakdir. U o'quv materiali o'zlashtirilganligini isbotlaydi, bilimlarni qathiylashtiradi. Talabada o'qishga emotsional munosabat uyg'otadi, mustaqil bilim olishga ichki qiziqishini shakllantiradi. Ko'tarilgan masala muammo sifatida talabani qiziqtirib qolsa, uni yangi fikriy faoliyatni qo'llashga undaydi. Muammoning qo'yilishi va uni yechish jarayoni uzilmas bir zanjir, yahni muammoni ko'tarish bilan birga uning yechimi ustida ham o'ylanadi va bu, o'z navbatida, yangi muammolarni keltirib chiqaradi. SHu tariqa, uzlucksiz tarzda yangi bilimlarni o'zlashtirish amalga oshadi. Muammoli vaziyatlarni tahlil qilishda talabalarning intellektual xususiyatlari, o'z hatti - harakatini qo'yilgan maqsad sari yo'naltira olish, aqliy faoliyatini ongli ravishda boshqarish bilan bog'liq individual sifatlari yuzaga chiqadi.

Muammoli dars, muammoli masala va savollar talabalarni mustaqil mulohaza yuritishga, o’z xulosalarini chiqarishga, fikrlarini asoslashga o’rgatadi.

Bo’lajak rassom - talabalarini mustaqil fikrlashga yo’naltiruvchi yana bir metod - tadqiqot metodi o’quv jarayonida o’qituvchi tomonidan nisbatan qiyin darajadagi nazariy va amaliy jihatdan tadqiqiy masalalar ko’tarilishini nazarda tutadi. Bu metoddha bilim olishning yuqori bosqichida ta’limning samarali amaliy va izlanish usullarini mustaqil ravishda qo’llash uchun foydalaniladi. Bunda talabalar dalillar to’plash va ularni nazariy tahlil qilish, tizimga solish, umumlashtirish kabi amaliy ishlarni bajaradilar. Tadqiqot topshirig’ini – o’quv - biluv faoliyatining to’liqchilikni talabalar o’qituvchi rahbarligida amaliy bajaradilar. Mahlumot to’plashdan tortib, uning tahliligacha mustaqil ravishda, yangi bilimlarni amaliyotda qo’llash asnosida amalga oshirish nazarda tutiladi. “Qalamtasvir” faniga ajratilgan soatlarda talabaga berilgan topshiriqlar yechimini hal qilishda mazkur metodni ta’lim jarayonida ko’rish mumkin bo’ladi. Tadqiqot metodidan faqat talabalarning rivojlanganlik darjasini mustaqil ravishda tadqiqot ishlarini olib borishga javob bera oladigan bo’lgandagina foydalaniladi.

Qalamtasvirni o’qitishda tadqiqot metodini qo’llanganda savol -topshiriqlar dars o’tish bosqichining so’ngida, talabalarning ko’pchiligi muammoni hal qilib bo’lgandan keyin qo’yiladi. Bu fanlarni chuqur o’zlashtiruvchi talabalar uchun mo’ljallangan metod bo’lib, muammolarni hal etishda o’z - o’zini nazorat qilish va tekshirish usuli sanaladi. O’zlashtirishi nisbatan sustroq bo’lgan talabalarga ularning bilimlari darajasidagi topshiriqlar beriladi. Topshiriqlar har bir talabaning individual imkoniyatlariga qarab taqsimlanadi. Tadqiqot metodidan nafaqat yangi-yangi mavzuni o’tishda, balki uni mustahkamlash va tahlil qilish bosqichida ham foydalanish mumkin. Faqat o’qituvchi qo’llash mumkin bo’lgan usullarni to’g’ri aniqlashi, mustahkamlash kerak bo’lgan o’quv materiali mazmunini to’g’ri belgilashi lozim.

Tajribada ko’rgan narsalarga asoslangan bo’lsa, yaxshi samara beradi. Amaliy mashg’ulotlar yoki o’qib o’rgangan faoliyatlarni amalda tatbiq etish yuksak darajada eslab qolishni, yahni bilimlar asosida shakllangan ko’nikmalarni avvaldan borlariga

nisbat berish yo'li bilan mustahkamlashni ta'minlaydi. Material amaliy faoliyat uchun nechog'lik kam talab etiladigan bo'lsa, o'qituvchiga kasbiy mahoratga erishmoq uchun uning ahamiyati shuncha kam bo'ladi.

Yuqorida sanab o'tilgan mashg'ulot metodlari talabada idrok va xotira, diqqat - ehtibor va tafakkur, tasavvur va mantiqni birlashtirishi kerak. Unda o'zlashtirishga ehtiyoj va mayl-rag'bat nechog'li zo'r bo'lsa, natija ham shunchalik samarali bo'lib chiqadi. Bilimlar, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishda talabaning faolligi, qiziqishi, ijodiy mustaqilligini oshirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar – mashg'ulotlarni o'tishning maqbul shakllari va imkoniyatlari ana shunga ko'p jihatdan yo'l ochadi.

Ma'ruza mashg'ulotlariga texnologik yondoshuv, rejalashtirilgan natijani amalga oshirish imkonini beruvchi konstruktiv, ko'rsatmali qurolda o'z ifodasini topadi. Maqsadga yo'naltirilganlik, ta'limni alohida o'rgatuvchi epizod (ko'rinish)larga bo'lish, jarayon natijalarini tashxisli tekshiruv kabi o'quv jarayonining qirralari bugungi kunda ta'limni qayta ishlab chiqish g'oyasiga mujassamlashtirish imkoni tug'iladi.

Ilg'or pedagogik texnologiyalarga asoslangan ma'ruza mashg'ulotlarini o'tkazishga doir o'quv jarayonini tashkil etishda nazorat topshiriqlarini tuzish o'quv maqsadlari bilan uzviy bog'liq holda amalga oshirilishi lozim. Bunda maqsad deb o'qituvchining faoliyati nazarda tutiladi (o'rgatish, tushuntirish, ko'rsatish, so'zlab berish va h.k.), vazifalarga esa o'rgatish natijalari kiritiladi. Demak, vazifalar deb talabalarning mashg'ulot boshlanganda bilmay, so'ngida o'rgangan, agar shu mashg'ulotda o'rgatilmaganda, keyinchalik bu narsani qilaolmagan harakatlarini tushunish lozim.

Bizning nazarimizda, ma'ruza mashg'ulotida vazifalarni yanada aniqroq qo'yish o'qituvchi uchun katta mahsuliyat yuklaydi va quyidagi talablarni qo'yadi:

- har bir vazifani "mashg'ulot yakunida talabalar quyidagilarni bajara olishlari lozim..." deb boshlash lozim;
- har bir vazifa tartiblab chiqiladi;
- har bir vazifani talabalar bajarishi imkoniyati darajasida qo'yish lozim;

- har bir vazifa faqat bitta natijani ko'zlashi kerak;
- vazifani shunday qo'yish kerakki, uning ishlatalishini mezonlash, qanday qilib maqsadga erishganligini aniqlash mumkin bo'lsin.

SHuni esda tutish lozimki, vazifalar o'quv savollarini, mavzularni, bo'limlarni, predmetni, nimalarni baholash kerakligini (og'zaki, yozma yoki test uslubida) aniqlab beradi. Vazifalar aniqlangan bo'lsa, shundan so'ng o'quv natijalarini aniqlash uchun nazorat topshiriqlarini tuzish lozim. Nazorat topshiriqlari yozma, nazorat savollari yoki test bo'lisi mumkin. Qalamtasvirdan pedagogik texnologiyalarga asoslangan ma'ruza mashg'ulotlarini yaratishda ma'ruza matni qismlari (asosiy savollar) bo'yicha o'qituvchi maqsadi, talabalar bajarishi lozim bo'lgan vazifalar (identiv o'quv maqsadlari) va nazorat topshiriqlari (uch xil darajali) o'rtasida uzviy ravishda pedagogik, psixologik va metodik bog'liqlik bo'lisi lozim.

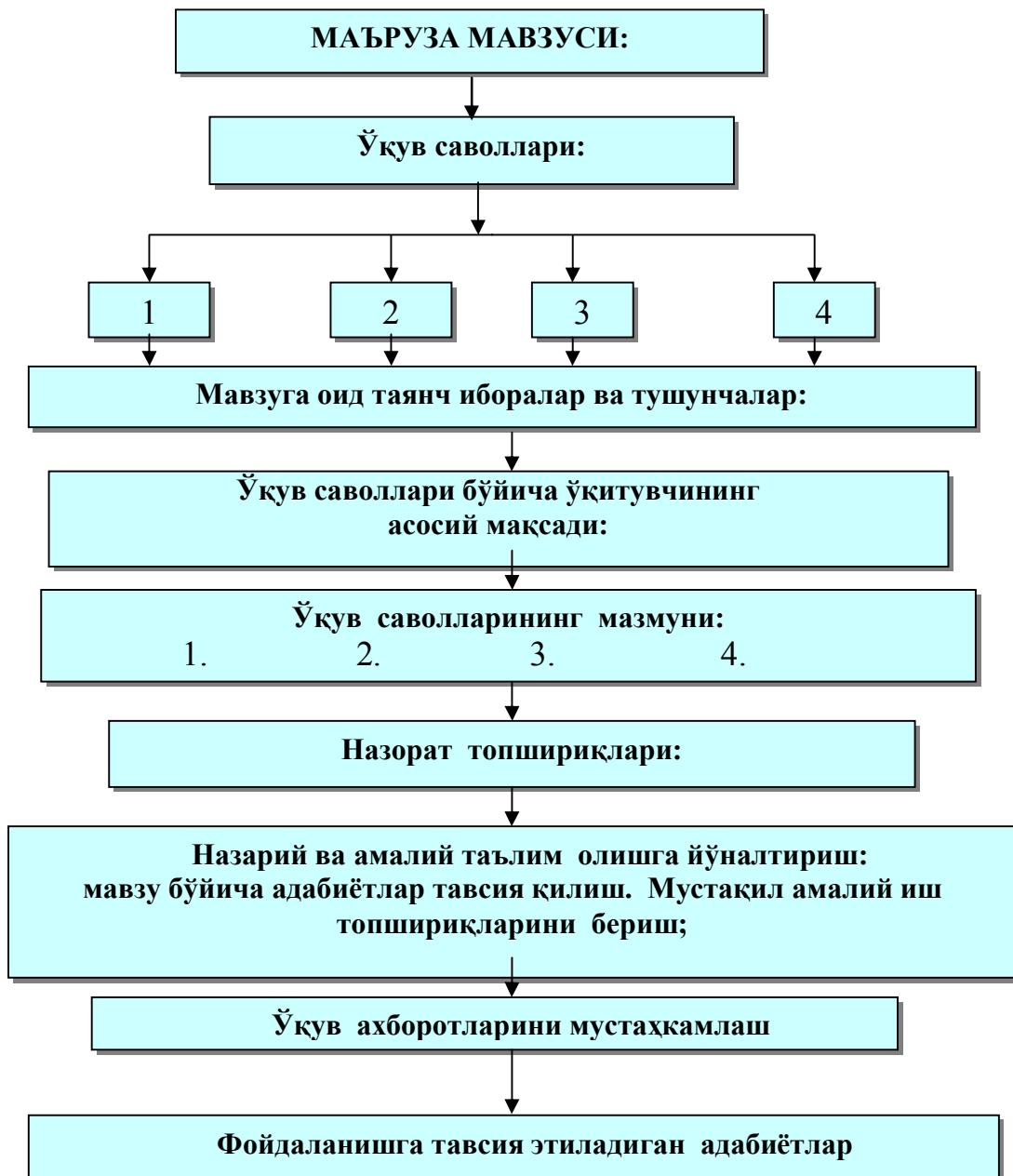
Biz tadqiqotimiz jarayonida qalamtasvir bo'yicha ma'ruzaning texnologik tuzilmasini ishlab chiqdik (2.3- rasm).

Nazorat topshiriqlari tizimida turli xil darajali topshiriqlar o'rtasida quyidagi mezon bo'lisi lozim: birinchi darajali topshiriqlar barcha nazorat topshiriqlarining - 60%, ikkinchi darajali topshiriqlar - 40% ini tashkil etadi.

Qalamtasvirning ma'ruza darslarini ushbu texnologik yondoshuv asosida tashkil etilishi talabalarning o'tilgan mavzularni puxta o'rganib, shu mavzu bo'yicha bilimlarni mustahkamlash va chuqurlashtirishga yo'naltiradi.

Tadqiqotimiz natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalarga "Qalamtasvir" fanidan ta'lim berish jarayonida muntazam bilim olishning ahamiyatini uqtirish, mustaqil o'rganish asosida o'quv axborotlarining ilmiy sig'imini kengaytirishga da'vat va umuman olganda mustaqil ta'lim olishga yo'naltirish yaxshi natijalar beradi. Ma'ruza darslarida o'tilgan mavzular yuzasidan bajarilgan topshiriqlar amaliy mashg'ulotlarda mustahkamlanib boriladi. O'quv postanovkalarini metodik izchillikda bosqichli bajarilishi esa amaliy vazifalardan foydalanish orqali amalga oshirilishi natijasida talabalarning bilimlari mustahkam bo'lib yuqori natijalarga erishildi.

2.3 - rasm. Ma’ruza darsining texnologik tuzilmasi

Ikkinchi bob bo'yicha xulosalar

Ushbu bobda bo'lajak tasviriy sanhat o'qituvchilarini kasbiy-ijodiy tayyorgarlik sifat va samaradorligini oshirish omili sifatida amaliy mashg'ulotlarda ta'lim olish jarayonini faollashtirish masalasi qaraldi. SHu muammo bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar quyidagi xulosani chiqarishga asos bo'ldi:

1. Hozirgi zamon davri sharoitida raqobatbardosh pedagog kadrlar tayyorlashda zamonaviy talablarga binoan ta'lim jarayonini tashkil etishning birdan-bir muhim sharti talabalarning nazariy va amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishda ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash va ta'lim sifatini oshirib faollashtirish hisoblanadi.

2. Tadqiqot jarayonida nazariy va amaliy ta'lim olish tizimi yaratishga harakat qilindi. U amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish va ta'lim olish mazmuniga bog'liq jarayon bo'lib, nazariy va amaliy materiallarini ishlab chiqish (qo'shimcha adabiyotlar sifatida nashr etilgan adabiyotlar, audio, video, kompyuter dasturlari, mulg'timedia va internet tizimlari axborotlaridan foydalanish uchun) ta'lim beruvchi faoliyati bilan bog'liqdir.

3. Amaliy mashg'ulotlarda ta'lim olish ta'lim mazmuni, ta'lim materiallari asosiy komponent bo'lib, o'qituvchi va talaba muloqoti asosiy omil bo'lib hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida talabalarning amaliy ish bajaraolish tizimi ishlab chiqildi.

4. Nazariy va amaliy mashg'ulotlar bo'lajak rassom-o'qituvchilarning badiiy ijodiy tayyorgarlik darajasini oshirish omili bo'lib, uni samarali tashkil etish amaliy mashg'ulot darslarida ta'lim materiallarini ishlab chiqishga modulli yondoshuvni talab etadi. Tadqiqot davomida amaliy ishslash jarayoni ta'lim materiallarini tayyorlashda modul usuli ishlab chiqildi.

5. Tadqiqot jarayonida talabalarning qalamtasvirdan amaliy vazifalarni bajarishni tashkil etish va boshqarish texnologiyasi ishlab chiqildi.

**III BOB. OLIY PEDAGOGIK TA'LIMDA TASVIRIY SAN'AT
DARSLARINI TASHKIL ETISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH
BO'YICHA TAJRIBA-SINOV ISHLARI MAZMUNI VA NATIJALARI**

3.1 Pedagogik tajriba-sinov ishlari mazmuni, va uni tashkil etish metodikasi

Mazkur ilmiy tadqiqot ishida biz oliy pedagogik ta'lismida tasviriy san'at fanlari bo'yicha talabalarning ilmiy metodik jihatdan tayyorgarlik darajasini o'rghanish va uning samaradorligini aniqlash maqsadida ishlab chiqilgan uslubiy ishlanmalar asosida 2015-2017 yillarda Namangan DU «Tasviriy san'at va muxandislik grafikasi» yo'nalishida pedagogik tajribalar o'tkazdik. Tajriba-sinovlar bevosita fakulg'tetda talabalar bilan ta'limining tabiiy sharoitlarida olib borildi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlari olib borishda NamDU 5110800 – «Tasviriy san'at va muxandislik grafikasi» bakalavriat ta'lismi yo'nalishi guruhlarida o'tkazildi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlari quyidagi uch bosqichda olib borildi.

Birinchi o'rzanuv bosqichida (2015-2016 o'quv yili) muammoning amaldagi holati o'rzanildi. Buning uchun o'quv me'yoriy hujjatlar, ilmiy manbalar va amaliyot tahlil etilib, maqsad va unga erishish uchun yechimini topish lozim bo'lgan vazifalar belgilab olindi. Birinchi bosqich talabalarining dasturlar asosida amaliy ishlarni bajarishga tayyorgarligining dastlabki holati so'rovnama asosida o'rzanildi. Bunda uch blokdan iborat so'rovnama tuzilib, birinchi blokda talabalarning matabda «Tasviriy san'at» faniga qiziqishlari, badiiy ta'limga qalamtasvir mazmuni, uning tasviriy san'at ta'limalda tutgan o'rniga bog'liq savollar o'rinni oлган. Ikkinci blokda tadqiqotimizning ikkinchi yo'nalishi bilan bog'liq savollar – tasviriy san'atda nazariy asoslar, uning talabalarning malakali mutaxassis bo'lib yetishishlarida o'rni hamda amaliy mashg'ulotlarning talabalarning bilim va malakalarini rivojlantirishdagi ahamiyatiga bog'liq savollar o'rinni oldi. Uchinchi blokda esa amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishga xalaqit beruvchi omillarni aniqlash bilan bog'liq savollar o'rinni oldi.

Bakalavriat ta'limi yo'nalishida qalamtasvir fani bo'yicha o'quv dasturlari, darsliklar, uslubiy qo'llanmalarni tahlil qilish, talabalarning amaliy ijodiy ishga

tayyorgarlik darajasini tekshirish o'tkazildi. Natijalarni matematik statistik tahlil qilish qo'llanildi. Natijalar tahlili, kuzatuvlar, suhbatlar va pedagogik shaxsiy tajribalar qalamtasvir fani bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish, xususan auditoriyada akademik vazifalarni tashkil etish mazmuni va ularni bajarish texnologiyasi bo'yicha tajribaviy ta'limni o'tkazish bo'yicha uslubiy ishlanmalar ishlab chiqishda foydalanildi.

Ikkinci (*shakllantiruvchi tajribaviy ta'lim*) bosqichi (2016-2017 o'quv yili)da magistrant tomonidan ishlab chiqilgan shakllantiruv tajribaviy ta'lim uchun uslubiy materiallar asosida ta'lim olib borildi. Tajribaviy dastur ishlab chiqildi. Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan talabalarning ta'lim olish faoliyatini tashkil etish va boshqarish texnologiyasining samaradorligi sinab ko'rildi va amaliyotga joriy etildi.

SHakllantiruvchi tajribaviy ishlar Namangan DU 5110800 – «Tasviriy san'at va muxandislik grafikasi» bakalavriat ta'lim yo'nalishi 1-2 bosqich guruhlarida o'tkazildi.

Tajriba sinov ishlarini o'tkazish uchun ikkita parallel guruh – tajriba - sinov guruhi (TSG) va nazorat guruhi (NG) ajratib olindi. Yozma va ijodiy ishlar, o'qituvchilar bilan suhbatlar asosida tajriba - sinov va nazorat guruhlari uchun taxminan bir xil mustaqil ishlarni bajarish uchun tayyorgarlikka ega bo'lgan guruhlar olindi. Parallel guruhlarga dars beruvchi o'qituvchilarning ham nazariy va uslubiy tayyorgarligi taxminan bir xilligi ta'minlandi.

Tadqiqot jarayonida talabalarning ijodiy tayyorgarligining asosini tashkil etuvchi fan – qalamtasvir bo'yicha ishlab chiqilgan mustaqil ta'limni tashkil etish texnologiyasi va mustaqil ishlarni bajarish bo'yicha ishlab chiqilgan 110800 tasviriy san'at va muhandislik grafikasi bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalari uchun **“Qalamtasvir darslarida antik davr gips bosh rasmini chizish”** bo'yicha uslubiy ishlanmalar samaradorligini tekshirish ishlari shaxsan magistrant tomonidan o'tkazildi.

Birinchi va ikkinchi bosqich talabalari bilan tajribaviy ta'lim o'tkazish uchun portretni qalamda ishlash mazmuni va uni bajarish texnologiyasini aks ettirgan sinov

tajriba ishlari taxlil qilindi. Bunda portret qalamtasvirda o'rgatiladigan har bir mavzu bo'yicha talabalar o'rganishi lozim bo'lgan o'quv-ijodiy bilim va malakalar mazmuni qisqacha bayon etilib, uni mustaqil egallash bo'yicha talabaga uslubiy ko'rsatma berildi. Bundan tashqari shu mavzu bo'yicha talabalar egallashi lozim bo'lgan ijodiy malakalarni o'zida aks ettirgan topshiriq variantlari berildi.

Uchinchi (yakuniy) bosqich (2017 yil)da shakllantiruv tajriba-sinov ishlarining natijalari umumlashtirildi, matematik statistikada qayta ishlandi va tahlil qilindi. Natija va xulosalar magistrlik dissertatsiya shaklida rasmiylashtirildi.

Tajribaviy ta'lim uchun ishlab chiqilgan uslubiy ishlanmalarning mohiyati quyidagilardan iborat:

- ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarda talabalarning mustaqil ta'lim olishga ishtiyoq uyg'otishga e'tibor berilishi;
- talabalarning o'quv-ijodiy topshiriqlarni mustaqil bajarishi uchun variant tuzilishi va ularni bajarish buyicha uslubiy tavsiyalarning berilishi;
- talabalar mustaqil ishlarni bajarishda qo'shimcha ravishda foydalanish uchun zaruriy adabiyotlarning tavsiya etilishi.

Bu oliy o'quv yurtning "Tasviriy san'at va muxandislik grafikasi" bakalavriat ta'lim yo'nalishida "Qalamtasvir" fanining amaliy mashg'ulotlarini tashkil qilish bo'yicha biz ishlab chiqqan metodika samaradorligini baholash imkonini berdi.

Tajriba-sinov ishlarining I – bosqichida 34 nafar, II - bosqichda 32 nafar talaba ishtirok etdi. Jami 64 ta talaba qatnashdi.

Birinchi va ikkinchi bosqich (tajriba boshi)da tajriba – sinov ishlarining predmeti bilan bog'liq bo'lgan savollar bo'yicha birinchi bosqich talabalari bilan ularning umumta'lim maktablari va kasb-hunar kollejlarida egallagan tasvirlash bilim va malakalarining darajasini aniqlash va tasvirlash malakalarini aniqlashga oid so'rovnoma va test savollari, hamda amaliy grafik ishlarni bajarish bo'yicha tekshirish ishlari olib borildi.

Olib borilgan o'rganuv tajriba-sinov ishlari bosqichining tajriba va nazorat guruhlarida talabalarining ijodiy tayyorgarligi holatini aniqlashga imkon berdi va quyidagicha natijani ko'rsatdi (3.1 -jadval).

3.1-jadval.

Talabalarning ijodiy tayyorgarlik darajasining dastlabki holati

Tajriba bosqichi	Talabalar soni		Daraja (o'zlashtirish)	I guruh (TG)	II guruh (NG)
	Tajriba guruhibida	Nazorat guruhibida			
I bosqich: 2015-2016 o'quv yili (Tajriba boshida)	34	32	Eng yuqori (a'lo)	3 (7,6 %)	2 (5,4 %)
			Yuqori (yaxshi)	10 (29,1 %)	11 (35,1 %)
			O'rta (qoniqarli)	20 (63,3 %)	19 (59,5 %)

“Kalamtasvir” fani mustaqil ta’limining tajribaviy dasturi, uni qo’llash metodikasining samaradorligini tekshirish bo'yicha pedagogik tajriba - sinov ishlari tadqiqotchi hamda shu fan o'qituvchilari va amaliyotchi o'qituvchilar tomonidan o'tkazildi.

Tajriba-sinov ishiga tayyorgarlik va uni olib borish davrida o'rganilayotgan mavzular bo'yicha o'quv materiallarining mazmuni to'la bayon etilgan reja va matnlar tuzildi, o'quv-uslubiy qo'llanma va uslubiy qo'llanmalardan foydalanildi, fan mavzularini bayon etishda muammoli ta'lim elementlaridan foydalanish yuzasidan didaktik materiallar va har bir dars uchun uslubiy ko'rsatmalar ishlab chiqildi.

Tajriba-sinov ishini boshlashdan avval va uning davomida fan mazmunini ochib beruvchi ma'lumotlar, tadqiqotchi va o'qituvchilar tomonidan o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari natijasi biz taklif etgan ilmiy farazni tekshirish jarayonida talabalarning

bilim darajasi o'sib borishi tasniflangan mezonne ko'rsatdi. "Qalamtasvir" fani yuzasidan ma'lumotlarni o'zlashtirish, tahlil qilish, yangi ma'lumotlarni egallahga intilish, ularni amaliyatga tatbiq etish qobiliyatlarini shakllantirish, talabalarning mustaqilligi va ijodiy faolligini hamda kasbiy sifatlarini rivojlantirish "Qalamtasvir"ning asosiy ko'rsatkichlari sifatida qabul qilindi.

Talabalar tomonidan o'quv materialining o'zlashtirilishi, shu material yuzasidan bilim, ko'nikma va malakalar mezoni bo'lajak rassom-o'qituvchi bakalavrarda kasbiy shakllanish mahorati darajasini belgiladi, chunki kasbiy shakllanish mahorati kasbiy faoliyat haqidagi tegishli axborotlarni o'zlashtirish asosidagina vujudga kelishini ko'rsatdi.

"Qalamtasvir" darslarining ko'rinishlari: yangi mavzuni tushuntirishda namoyish qilish, muammoli vaziyatlarni yuzaga keltirish, munozara uyushtirish, talabalarning fikr-mulohazalari bilan o'rtoqlashish, ijodiy faolliklarinini o'stirish, mustaqil fikrlashlarini shakllantirish, mustaqil bilim olishga yo'naltirish, ilmiy yangilikka bo'lgan intilishlarini rivojlantirish kabilardir. Mazkur 'edagogik metodlar "Qalamtasvir" fanidan ma'ruza va amaliy mashg'ulotlari davomida o'tkazildi. Tadqiqot davomida dars yoki mustaqil ish uchun maqsadga yo'naltirilgan mazmunni tanlash, o'qituvchilarning o'quv materialini talabaga yetkazib berish usullarini ko'rsatish, tahlil qilish, talaba olgan bilimini amaliyat darslarida qo'llay olishi ko'rsatmalar asosida bajarildi.

Tajriba oxirida talabalardan "Qalamtasvir" fanidan amaliy nazorat ishlari va savolnomalardan yakuniy nazorat qabul qilindi (3.2-jadval).

Talabalarning tasvirlay olish tayyorgarligi darajasini baholashda 100 ballik reyting tizimidan foydalanib, *eng yuqori* (a'lo), *yuqori* (yaxshi) va *o'rta* (qoniqarli) darajali mezondan foydalanildi.

Eng yuqori(a'lo) darajaga (86 dan 100 gacha ball to''laganlar) – berilgan amaliy mashq vazifasini to'liq o'zlashtirgan (mustaqil bajara oladigan) hamda bilim va malakalarni to'liq o'zlashtirgan talabalar kiritildi.

Talabalarning ijodiy tayyorgarlik darajasining
II bosqich ko'rsatkichlari

Tajriba bosqichi va o'quv yili	Talabalar soni		Daraja (o'zlashtirish)	Tajriba- sinov guruhi	Nazorat guruhi
	Tajriba sinov guruhi	Nazorat guruhi			
II bosqich: 2013-2014 o'quv yili (tajriba oxirida)	34	32	Eng yuqori (a'lo)	8 (24,3 %)	2 (6,4 %)
			Yuqori (yaxshi)	11 (32,5%)	10 (29,9 %)
			O'rta (qoniqarli)	15 (43,2%)	20 (63, 7 %)

Yuqori (yaxshi) darajaga (71 dan 85 gacha) – amaliy mashq vazifasini o'zlashtirgan hamda bilim va malakalarni o'zlashtirgan, ammo dars jarayonida ko'rsatilgan qo'yilma masalalarnigina yecha oladigan talabalar kiritildi.

O'rta (qoniqarli) daraja (56 baldan 70 ballgacha) – qo'yilgan buyumlar va narsalar haqida tasavvurga ega, konstruktiv qurish usullarida kom'ozitsion masalalarni yechishni o'zlashtirgan hamda bilim va malakalarni o'zlashtirgan, ammo dars jarayonida ko'rsatilgan to'shiriq masalalarini yecha oladigan, mustaqil ravishda

masalalar yechishga qiynaladigan talabalar kiritildi. SHuningdek 56 ballgacha to’’laganlar ham shartli ravishda qoniqarli o’zlashtirgan talabalar safiga kiritildi.

Tadqiqot jarayonida guruhdagi talabalarning Davlat ta’lim standartlari talablariga javob berishi hisobga olindi. Tajriba-sinov asosida qalamtasvir darslarida talabalarni mustaqil ta’lim olishga yo’naltirishni texnologik yondoshuv asosida olib borish samaradorligini aniqlash uchun talabalardan olingan yakuniy nazorat natijalari sifat va miqdor bo’yicha tahlil qilindi.

Tajriba-sinov jarayonida mustaqil ta’lim olish faoliyatining samaradorligini baholash bo’yicha uslubiy adabiyotlar o’rganib chiqildi va tajriba-sinov natijalariga tatbiq qilindi.

3.2 Pedagogik tajriba-sinov ishlari natijalari tahlili

Ilmiy tadqiqotimizning mazkur bosqichida ‘edagogik tajriba-sinov natijalarini son va sifat jihatdan tahlil qildik. Ya’ni, tajriba-sinov natijalarini qayta ishlash jarayonida matematik-statistik usullardan foydalanildi.

Yuqorida keltirilgan 3.1. va 3.2. jadvallardagi sonli ma’lumotlarni matematik statistika usullaridan foydalanib, chuqr qiyosiy tahlil qilaylik.

Biz bu maqsadda quyidagi belgilanish va formulalardan foydalanamiz.

Har bir bosqich uchun “Qalamtasvir” fani bo’yicha sonli ma’lumotlar olingan. Bu ma’lumotlar asosida quyidagi belgilashlarni kiritamiz:

Belgilashlar:

x_i – tajriba guruhiga mos keladigan baholar.

y_i – nazorat guruhiga mos keluvchi baholar.

$$i = \eta = \frac{x_0}{y_0}$$

Talabalarning amaliy vazifalarni bajara olish faoliyatini faollashtirish asosida talabalar bilim darajasi dinamikasining o’zgarishi (son va % hisobida)

\bar{x} va y – tajriba va nazorat guruhlari uchun mos keladigan o’rtacha arifmetik qiymatlar.

$$\vec{x} = \frac{\sum x_i n_i}{n}; \quad \vec{y} = \frac{\sum y_i m_i}{m} \quad (1)$$

bu yerda:

x_i, y_i – «a’lo» (5), «yaxshi» (4) va «o’rta » (3) qiymatli baholarni mos ravishda qabul qiladi.

n, m – nazorat va tajriba guruhidagi talabalar soni.

O’quv jarayoni samaradorligini baholovchi o’rtacha qiymat tajriba va nazorat guruhlari baholarining o’rtacha arifmetik qiymatlari nisbatidir, ya’ni samaradorlik koeffitsienti quyidagicha olindi:

$$\eta = \frac{\overrightarrow{x}}{\overrightarrow{y}} \quad (2)$$

O’rtacha kvadratik og’ish kattaliklari:

$$S_x^2 = \frac{1}{n} \sum_i n_i \cdot (x_i - \bar{x})^2 \quad (3)$$

Standart og’ish kattaliklari:

$$S_x = \sqrt{S_x^2} ; \quad S_y = \sqrt{S_y^2} \quad (4)$$

O’rtacha qiymatlarni aniqlash ko’rsatkichi:

$$C_x = \frac{S}{\sqrt{n} \cdot \bar{x}} \cdot 100 \% ; \quad C_y = \frac{S}{\sqrt{m} \cdot \bar{x}} \cdot 100 \% \quad (5)$$

Bosh to’plamning noma’lum o’rta qiymatlari uchun ishonch oraliqlari:

$$\begin{aligned} a_x &\in \left[\bar{x} - \frac{t}{\sqrt{n}} \cdot S_x; \bar{x} + \frac{t}{\sqrt{n}} \cdot S_x \right] \\ a_y &\in \left[\bar{y} - \frac{t}{\sqrt{m}} \cdot S_y; \bar{y} + \frac{t}{\sqrt{m}} \cdot S_y \right] \end{aligned} \quad (6)$$

Bu yerda:

t – normallashgan chetlanish ishonch ehtimoli R asosida aniqlanadi. Masalan, $R \approx 0,95$ da $t \approx 1,96$ ga teng.

Biz o'rtacha qiymatlar tengligi haqidagi $H_0: a_x = a_y$ gipotezani ilgari surib, unga qarama - qarshi $H_1: a_x \neq a_y$ ekanligini yuqoridagi ma'lumotlar asosida Stg'yudent statistikasi orqali tekshiramiz.

$$T_{m-1, n} = \frac{|\bar{y} - \bar{x}|}{\sqrt{\frac{S_x^2}{n} + \frac{S_y^2}{m}}} \quad (7)$$

Agar $T > T_r$ q t bo'lsa, N_0 gipoteza rad etilib, N_1 gipoteza olinadi.

Biz quyida ushbu ma'lumotlarga asoslanib, har bir bosqich uchun hisob ishlarini olib boramiz va ularni qiyosiy tahlilini jadval orqali keltiramiz.

Ushbu tadqiqotda baholash tizimining boshlang'ich bahosi tajriba boshida olib borilib, talabalardan umumta'lim maktablarida olgan bilimlari va semestr davomida olgan boshlang'ich bilimlari asosida test orqali baholandi. Tajriba oxirida esa fanning jami mavzulari bo'yicha ijodiy-yozma va og'zaki baholash orqali talabalar bilimi aniqlandi.

Tajriba natijalarining qiyosiy tahlili:

I BOSQICH:

Bu yerda:

Nazorat guruhidagi talabalar soni - $n = 32$;

Tajriba-sinov guruhidagi talabalar soni - $m = 34$.

b – tajriba boshida olingan ma'lumot;

o – tajriba oxirida olingan ma'lumot;

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i n_i}{n}; \quad \bar{y} = \frac{\sum y_i m_i}{m} \quad (1)$$

$$x_o = \frac{1}{32 \cdot (6 \cdot 5 + 23 \cdot 4 + 50 \cdot 3)} = \frac{1}{32 \cdot (30 + 72 + 150)} = \frac{252}{32} = 3,18.$$

$$y_o = \frac{1}{34 \cdot (4 \cdot 5 + 26 \cdot 4 + 44 \cdot 3)} = \frac{1}{34 \cdot (20 + 84 + 132)} = \frac{236}{34} = 3,18$$

Samaradorlik koeffitsienti

$$\eta_b = x_b : u_b = 3,18 : 3,18 = 1$$

$$\begin{aligned} S_x^2 &= \frac{1}{32} \cdot (6 \cdot (5 - 3,18)^2 + 23 \cdot (4 - 3,18)^2 + 50 \cdot (3 - 3,18)^2) = \\ &= \frac{1}{32} \cdot (6 \cdot 1,82^2 + 23 \cdot 0,82^2 + 50 \cdot (-0,82)^2) = \frac{1}{32} \cdot (13,8 + 15,2 + 33) = \frac{67}{32} = 0,84 \end{aligned}$$

Standart og'ish kattaligini (4) formula bo'yicha hisoblaymiz:

$$S_x q \sqrt{S_x^2} = \sqrt{0,84} = 0,91$$

$$\begin{aligned} \sqrt{S_y^2} &= \frac{1}{34} (4(5 - 3,18)^2 + 26(4 - 3,18)^2 + 44(3 - 3,18)^2) = \frac{1}{34} \cdot (4 \cdot 1,82^2 + 26 \cdot 0,82^2 + 44 \cdot (-0,82)^2) = \\ &= \frac{1}{34} \cdot (9,24 + 17,16 + 29,04) = \frac{55,44}{34} = 0,74 \end{aligned}$$

$$S_y = \sqrt{S_y^2} = \sqrt{0,74} = 0,86$$

O'rtacha qiymatlar aniqlanish ko'rsatkichlari:

$$C_x = \frac{S_x}{\sqrt{32 \cdot 3,18 \cdot 100\%}} = \frac{0,91}{8,88 \cdot 3,18 \cdot 100\%} = \frac{91}{28,3} = 3,22\%$$

$$C_y = \frac{S_y}{\sqrt{34 \cdot 3,18 \cdot 100\%}} = \frac{0,86}{8,63 \cdot 3,18 \cdot 100\%} = \frac{86}{27,3} = 3,15\%$$

Bosh to'plamning noma'lum o'rta qiymatlari uchun ishonch oraliqlari quyidagicha aniqlandi:

$$a_x \in [3,18 - (\frac{1,96}{8,88}) \cdot 0,9] = 2,98 \quad a_x \in [3,18 + (\frac{1,96}{8,88}) \cdot 0,91] = 3,38$$

$$a_x \in [3,18 - (\frac{1,96}{8,88}) \cdot 0,86] = 3,0 \quad a_x \in [3,18 + (\frac{1,96}{8,88}) \cdot 0,86] = 3,36$$

Ushbu hisoblarni tajriba oxirida qanday natijalarga ega ekanligini qarab chiqamiz:

$$x_o = \frac{1}{34} \cdot (18 \cdot 5 + 24 \cdot 4 + 32 \cdot 3) = 1 : 34 \cdot (90 + 96 + 96) = \frac{282}{34} = 3,81$$

$$y = \frac{1}{32} \cdot (5 \cdot 5 + 23 \cdot 4 + 49 \cdot 3) = 1 : 32 \cdot (25 + 92 + 147) = \frac{264}{32} = 3,42$$

$$\eta_{\delta} = \frac{x_{\delta}}{y_{\delta}} = \frac{3,81}{3,42} = 1,12 \text{ nisbiy o'sish.}$$

Demak, tajriba guruhi nazorat guruhiga nisbatan tajriba oxirida 1,12 barobar (12 %) yuqori ko'rsatkichga ega bo'ldilar.

Agar tajriba boshiga nisbatan taqqoslaydigan bo'lsak:

Tajriba guruhida

$$\eta_m = \frac{x_o}{y_{\delta}} = \frac{3,81}{3,18} = 1,19 \text{ samaradorlikka erishildi.}$$

Nazorat guruhida

$$\eta_n = \frac{x_o}{y_{\delta}} = \frac{3,42}{3,18} = 1,07 \text{ samaradorlikka erishilgan.}$$

$$\begin{aligned} S_x^2 &= \frac{1}{34} \cdot (18 \cdot (5 - 3,81)^2 + 24 \cdot (4 - 3,81)^2 + 32 \cdot (3 - 3,81)^2) = \\ &= \frac{1}{34} \cdot (18 \cdot 1,41 + 24 \cdot 0,03 + 32 \cdot 0,65) = \frac{1}{34} \cdot (25,38 + 0,72 + 20,8) = \frac{46,9}{34} = 0,63 \\ S_s &= \sqrt{S_x^2} = \sqrt{0,63} = 0,79 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} S_y^2 &= \frac{1}{32} \cdot (5 \cdot (5 - 3,42)^2 + 23 \cdot (4 - 3,42)^2 + 49 \cdot (3 - 3,42)^2) = \\ &= \frac{1}{32} \cdot (18 \cdot 2,49 + 24 \cdot 0,33 + 32 \cdot 0,17) = \frac{1}{32} \cdot (44,82 + 7,92 + 5,44) = \frac{58,17}{32} = 0,78 \\ S_y &= \sqrt{S_y^2} = \sqrt{0,78} = 0,88 \end{aligned}$$

O'rtacha qiymatlar aniqlanish ko'rsatkichlari:

$$C_x = \frac{S_x}{\sqrt{77 \cdot 3,18 \cdot 100\%}} = \frac{0,79}{8,60 \cdot 3,18 \cdot 100\%} = \frac{79}{27,34} = 2,88\%$$

$$C_y = \frac{S_y}{\sqrt{77 \cdot 3,42 \cdot 100\%}} = \frac{0,88}{8,77 \cdot 3,42 \cdot 100\%} = \frac{88}{29,99} = 2,93\%$$

$$a_y \in [3,81 - (\frac{1,96}{3,22}) \cdot 0,82] = 3,32 \quad a_y \in [3,81 + (\frac{1,96}{3,22}) \cdot 0,82] = 4,30$$

$$a_y \in [3,42 - (\frac{1,96}{3,04}) \cdot 0,77] = 2,93 \quad a_y \in [3,42 + (\frac{1,96}{3,04}) \cdot 0,77] = 3,91$$

Endi ushbu natijalarni Styudent statistikasi formulasi orqali tekshirib, xulosalar chiqaramiz.

$$T = \frac{\left| \overrightarrow{x_b} - \overrightarrow{x_0} \right|}{\sqrt{\frac{S_{x_b}^2}{n} + \frac{S_{x_0}^2}{n}}}$$

Tajriba guruhi:

$$x_b = 3,18 \quad \text{va} \quad x_0 = 3,81$$

$\eta_t = 1,19$ samaradorlik koeffitsienti.

$$T_m = \frac{\left| \overrightarrow{3,18} - \overrightarrow{3,81} \right|}{\sqrt{\frac{0,84 + 0,63}{34}}} = \frac{0,63}{\sqrt{\frac{1,47}{34}}} = \frac{0,63}{0,14} = 4,5$$

$T_t q = 4,5 > 1,96$. Demak, N_1 gipoteza qabul qilinadi.

Nazorat guruhi:

$$u_b = 3,18 \quad \text{va} \quad u_0 = 3,42$$

$\eta_n q = 1,07$ samaradorlik koeffitsienti.

$$T_u = \frac{\left| \overrightarrow{3,42} - \overrightarrow{3,81} \right|}{\sqrt{\frac{0,63 + 0,78}{34}}} = \frac{0,39}{\sqrt{\frac{1,41}{34}}} = \frac{0,39}{0,44} = 0,88$$

$T_n = 0,88 < 1,96$ bo'lib, N_0 qabul qilinadi.

Demak, tajriba-sinov guruhida olib borilgan amaliy vazifalarni bajara olish faoliyatini faollashtirishga asoslangan texnologiya nazorat guruhida olib borilgan an'anaviy mashg'ulotga nisbatan samarali ekanligi tasdiqlandi.

Talabalar bilim va malakalarining samaradorlik ko'rsatkichlari

№	Ko'rsatkichlar	Tajriba-sinov guruhi		Nazorat guruhi	
		Tajriba boshida:	Tajriba oxirida	Tajriba boshida:	Tajriba oxirida
1.	O'rtacha arifmetik qiymat (\bar{x}, \bar{y})	3,18	3,81	3,18	3,42
2.	Samaradorlik ko'rsatkichi (η)	1,19		1,07	
3.	O'rtacha qiymat ishonch oralig'i $(a_x \in a_y)$	[2,98; 3,38]	[3,32; 4,30]	[3,0; 3,36]	[2,93; 3,91]
4.	O'rtacha qiymat standart xatolik (S_x, S_y)	0,91	0,79	0,86	0,88
5.	Aniqlanish ko'rsatkichi (S_x, S_y)	3,22%	2,88%	3,15	2,93%
6.	Student statistikasi (T)	4,5		0,88	
7.	Ko'rsatkichlar xulosasi	N_1 gipoteza qabul qilinadi.		N_0 gipoteza qabul qilinadi	

Olib borilgan tajriba natijalarining tahlili shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhi natijalari (nazorat guruhi bilan taqqoslanganda) (3.3.-jadval) 1,12 (12%) barobar yuqori ko'rsatkichga olib keldi va pedagogik tajriba-sinov natijalariga ko'ra tavsiya qilingan amaliy mashqlar asosida bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini kasbiy tayyorgarlik sifat va samaradorligini oshirish texnologiyasi samarador ekanligi tasdiqlandi. Jadvaldan ko'rningmoqdaki, tajriba boshida tanlangan tajriba-sinov va nazorat guruhlarida talabalarning ijodiy tayyorgarlik darajasi qariyib bir xil (eng yuqori: TSG-7,6; NG-5,4%; yuqori: TSG-29,1; NG-35,1%; o'rta TSG-63,3; NG-59,5%) ko'rsatkichdan iborat.

Tajriba oxirida, ya'ni biz ishlab chiqqan talabalarning amaliy mashqlar bajarish faoliyatini faollashtirishga asoslangan texnologiya asosida talabalarning mustaqil ta'lim olish faoliyati faollashgach talabalarning ijodiy tayyorgarlik darajasining "eng

yuqori” va “yuqori” ko’rsatkichlari yig’indisining o’rtacha qiymati 12 foizga oshdi (eng yuqori - 6,4% dan-24,3% ga; yuqori - 29,1% dan-32,5% ga).

Talabalar bilimlarining samaradorlik ko’rsatkichlarining natijalari hamma bosqichlar uchun jadvallarda keltirilib, ularni o’zaro bir-biri bilan taqqoslanildi.

Uchinchi bob bo'yicha xulosalar

O’tkazilgan pedagogik shakllantiruv tajriba-sinov natijalari quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini yaratdi:

1. Oliy pedagogik ta’limi tizimida “Qalamtasvir” fanidan “Tasviriy san’at va muxandislik grafikasi” bakalavriat ta’lim yo’nalishi talabalarining kasbiy tayyorgarligini ularning mustaqil ta’lim olish faoliyatini samarali tashkil etishga asoslangan texnologiyaning pedagogik samaradorligi tajribaviy ta’limlar jarayonida aniqlandi.
2. SHakllantiruvchi tajriba-sinov ishi natijalari tasdiqlamoqdaki, bo’lajak rassom-o’qituvchilarining kasbiy-ijodiy tayyorgarlik sifati ularning nazariy va amaliy mashg’ulotlarni bir butun uyg’unlikda olib borish jarayonida mustahkamlanadi, rivojlanadi. Amaliy mashg’ulotlar ularning kelajakda tasviriy malakalarini rivojlantirishga xizmat qilsa, nazariy bilimlar professional tayyorgarligining asosini tashkil etadi.
3. Tajriba - sinov natijalari matematik statistik metodida tekshirildi, qiyoslandi va tajriba - sinov guruhi talabalarining kasbiy-ijodiy tayyorgarlik darajasi ko’rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan yuqori 12% yuqori bo’lganligi tasdiqlandi.
4. Tajriba - sinov natijalari bo’lajak tasviriy san’at o’qituvchilarilarining kasbiy ijodiy tayyorgarlik sifatining oshganligini, talabalar tasvirlash malakalarining o’sganligini nazariy bilim, ko’nikma va malakalarining shakllantirilganlik sifatining statistik tavsifini ko’rsatuvchi jadvalda ifodalandi.

UMUMIY XULOSA VA TAVSIYALAR

Hozirgi globallashuv zamon talablari shuni ko'rsatadiki, fan va pedagogik texnologiyalar taraqqiyoti jadallahsgan sharoitida faoliyat ko'rsatuvchi yuksak malakali, raqobat-bardosh ijodkor mutaxassislar, xususan bo'lajak pedagog kadrlar tayyorlashning muhim omillaridan biri oliy pedagogik ta'lim tizimida ta'lim olayotgan bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarilarning o'quv ijodiy tayyorgarlik sifatini oshirishdir.

Ilmiy bilimlar murakkabligi va hajmining oshib borishi sharoitida oliy mактабда ta'lim mazmunini modernizatsiya qilish va ta'lim-tarbiya jarayoniga pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etishni taqazo etadi. Buning uchun esa ta'limga yangi, didaktik jihatdan o'zini oqlaydigan metodlar, shakllar va vositalarni joriy qilish, an'anaviylarini takomillashtirish zarur.

O'tkazilgan tadqiqotlar natijasida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

1. Olib borilgan ilmiy izlanishlar, muammo bo'yicha ilmiy-uslubiy va me'yoriy adabiyotlarni tahlil qilish shularni ko'satadiki, bugungi kunda oliy pedagogik ta'limi tizimida bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini kasbiy jihatdan yetuk tarzda tarbiyalashni tashkil qilish, ijodkor, tafakkuri rivojlangan malakali kadrlar tayyorlash muhim hisoblanadi. Mavjud muammoning hozirgi holatini o'rGANISH bo'yicha olib borilgan tasdiqlov pedagogik - sinov ishlari tasdiqlamoqdaki, birinchidan, o'quv ijodiy tayyorgarlik talabalarning kasbiy layoqatiligi (komponentlik)ni ko'rsatuvchi sifatlaridan biri bo'lib, ta'lim jarayonida egallangan ijodiy bilim, malaka va ko'nikmalar, ijodiy tafakkur va fazoviy tasavvurlar uning komponentlaridir; ikkinchidan, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarilarning ijodiy tayyorgarligini takomillashtirishda ularda fazoviy tasavvur va ijodiy tafakkurni shakllantiruvchi - qalamtasvir bo'yicha amaliy ishlarni mukammal bajarish ularning professional tayyorgarligini ta'minlaydi.

2. Oliy o'quv yurtlarida talabalarning bilish faoliyatini rivojlantirishda nazariy va amaliy ta'lim, xususan auditoriyalarda olib boriladigan ishlar muhim axamiyatga ega bo'lib, ularni tashkil etish talab darajasida emas.

3. Oliy pedagogik ta'lifi tizimida bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarilarning ijodiy tayyorgarligini takomillashtirish qalamtasvir bo'yicha o'quv faoliyatini tashkil qilish bilan bog'liq jarayon bo'lib, buning uchun qo'yidagi vazifalarni yechish zaruriyatini ko'rsatdi:

- oliy pedagogik ta'lim tizimida bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarilarni o'quv ijodiy tayyorlash nazariyasi va amaliyotining hozirgi holatini o'rganish;
- zamonaviy pedagogik amaliyotda tasviriy san'at o'qituvchilarilarning ijodiy ish faoliyatida o'quv ijodiy tayyorgarlikning o'rni va ahamiyatini aniqlash;
- bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarilar egallashi lozim bo'lgan badiiy bilim, malaka va ko'nikmalarning zamonaviy mazmunini aniqlash;
- bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining o'quv ijodiy tayyorgarligini takomillashtirish (ularda badiiy bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish, tasvirlash madaniyatini tarbiyalash) mazmuni, shakli va metodikasini ishlab chiqish;
- mutahassislik fanlarini o'qitishda interaktiv usullarni qo'llash va uning samaradorligini pedagogik tajriba-sinov ishlari vositasida aniqlash.

4. Hozirgi zamon sharoitida raqobatbardosh pedagog kadrlar tayyorlashda zamonaviy talablarga binoan ta'lim jarayonini tashkil etishning muhim sharti talabalarning nazariy va amaliy bilimlarini faollashtirish hisoblanadi.

5. Tadqiqot jarayonida amaliy ishlarni tashkil etish ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish (qo'shimcha adabiyotlar sifatida nashr etilgan adabiyotlar, audio, video, kompg'yuter dasturlari, mulg'timedia va internet tizimlari axborotlaridan foydalanish va b.) ta'lim beruvchi faoliyati bilan bog'liqdir. Ta'lim jarayonida o'qituvchi va talaba muloqoti asosiy omil bo'lib, tadqiqot jarayonida talabalarning amaliy mashqlar bajarish tizimi ishlab chiqildi.

6. "Qalamtasvir" fanidan "tasviriy san'at va muxandislik grafikasi" bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalari uchun taklif qilingan talabalarning ta'lim olish faoliyatini faollashtirish asosida ularning o'quv ijodiy tayyorgarlik sifat va samaradorligi oshganligining ishonchliligi matematik statistika metodi yordamida tekshirildi va tasdiqlandi.

7. Mashg'ulotlarning taklif qilingan turlari va mazmuni talabalarning bilim darajasini sezilarli darajada oshirdi. Tajriba guruhi talabalari o'zlashtirishining sifat ko'rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan 10% yuqori bo'ldi.

8. Oldimizga qo'yilgan maqsad va vazifalarga mos xolda nazariy va tajriba-sinov tadqiqotlarni o'tkazish jarayonida, agar mustaqil ta'lim texnologiyasini qo'llash miqyoslari, didaktik jihatdan ilmiy asoslangan talablar tizimiga mos kelsa ularni ta'lim tizimiga keng miqyoslarda qo'llash yo'li bilan talabalarning o'quv ijodiy tayyorgarligi sifati va samaradorligini oshirish mumkin degan ishchi gipotezamiz tasdiqlandi.

Tadqiqotning ilmiy natijalari asosida oliy pedagogik ta'limi tizimida bo'lajak rassom-pedagoglarning o'quv ijodiy tayyorgarligini takomillashtirish bo'yicha quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar taklif etiladi:

- oliy pedagogik ta'lim tizimida bo'lajak mutaxassislarning o'quv ijodiy tayyorgarlik tuzilmasi va mazmunini zamonaviy talablari asosida modernizatsiya qilib borish;
- oliy pedagogik ta'lim tizimida amaliy mashqlar bajara olishga bo'lajak mutaxassislarning o'quv ijodiy tayyorgarlik sifat va samaradorligini oshirish omili sifatida qaralib, uni uzviy va uzlusiz tashkil etishga e'tiborni kuchaytirish;
- talabalar nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga bag'ishlangan ilmiy-amaliy konferentsiyalar, seminarlar o'tkazish;
- oliy o'quv yurtlarining ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalarini ishlab chiqish va uzlusiz rivojlantirish chora tadbirlarini ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. SH.M. Mirziyoyev “ Tanqidiy taxlil, qat’iy tartib –intizom va shaxsiy javobgarlik – xar bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo’lishi kerak” Toshkent-2016
2. SH.M. Mirziyoyev “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va halq farovinligining garovi ” Toshkent-2017
3. SH.M. Mirziyoyev “Erkin va farovon, demokratik O’zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz ” Toshkent-2017
4. SH.M. Mirziyoyev “ Buyuk kelajagimizni mard va oljanob xalqimiz bilan birga quramiz ” Toshkent-2017
5. SH.M. Mirziyoyev “ O’zbekistonning 2017-2021 yillarda rivojlanishning harakatlar strategiyasi ” Toshkent-2017
6. I.A.Karimov “Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash – mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning eng muhim sharti” - Xalq so’zi, № 37(5457) Т., 2012
7. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил. 9-сон, 225-модда.

Asosiy adabiyotlar ro’yxati

1. Ta’lim to’g’risida. O’zbekiston Respublikasining qonuni. // Barkamol avlod-O’zbekiston taraqqiyotining poydevori.-T.; SHarq, 1997.-20-29 b.
2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. // Barkamol avlod O’zbekiston taraqqiyotining poydevori.-T.; SHarq, 997.-34-63 b.
3. Umumiy o’rta ta’limning davlat ta’lim standarti va o’quv dasturi. Boshlang’ich sinflar. Tasviriy san’at.-T.; Sharq, 1999.-218-257 b.
4. Umumiy o’rta ta’limning davlat ta’lim standarti va o’quv dasturi. Tasviriy san’at. 5-7 sinflar.-T.; Sharq, 1999. – 86 – 99 bb. ; 100-165 b.
5. Azimova B. Natyurmort tuzish va uni tasvirlash metodikasi. – T.; O’qituvchi, 1984.-56 b.

6. Akilova K. Pesn zemli Karakalpakskoy. San'at-2000. - №4, - s 22- .25.
7. Alyoxin A.D.O yazike izobrazitelnogo iskusstvo .- M.;Znanie, 1973.- 48 s.
8. Axmedova N. Poiski ekspressii tsveta: jivopis Raxmona SHodieva. //San'at. - 2000. - №1. - s. 24 -25.
9. Boymetov B., Tolipov N. Maktabda tasviriy san'at to'garagi.-Toshkent: O'z TSMU, 1995.-47 b.
10. Valiulina N. Ro'zi Choriev.- Tashkent: /ofur /ulom, 1983. -95 s.
11. Veymarn B.V. Jivopisg' molodqx xudojnikov Uzbekistana.-Tashkent: Tvorchestvo, 1985. -76 s.
12. Voprosi izobrazitelnogo iskusstva Uzbeksitana Sb. nauch. tr. -T.; G'afur G'ulom, 1973. -120 s.
13. Voproso xudojestvennogo razvitiya shkolnikov na zanyatiyax izobrazitelnogo iskusstva. Sb. nauch. NIIXV. Pod red. B.P.Yusova. -Moskva, 1981. -150 s.
14. Voprosi teorii esteticheskogo vospitaniya Sb. nauch. MTU. Pod. Red. G.Z. Apresyana.-Moskva: MGU, 1970. -.110 s.
15. Vopros esteticheskogo vospitaniya. 3. –Tashkent: UzNIIPN, 1977. -47 s.
16. Vigotskiy P.S. Voobrajenie i tvorchestva v shkolg'nom vozraste. -Moskva. Gosizdat, 1930. -80s.
17. Goncharov I.F. Deystvitelg'nostg' i iskusstvo v esteticheskem vospitanii shkolg'nikov.-Moskva: Prosveshenie, 1978. -160 s.
18. Davletshin M.G. Ta'limning psixologik asoslari.-T.;O'qituvchi, 1978.
19. Davletshin M.G. Formirovanie sposobnostey shkolg'ni-kov.-Tashkent: O'qituvchi, 1965. -.96 s.
20. Yeremyan R.V. Usto Mumin.- Toshkent: G'ofur G'ulom, 1982.-135 s.
21. Yo'ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari.-Tashkent: O'qituvchi, 2004.-160 b.
22. Jadova L.A. Sovremennaya jivopisg' Uzbekistana.-Tashkent: Goslitizdat,1962. -112 s.
23. Jadova L.A.Jivopisno'e misterii Sergeya Alibekova. //San'at. -1999.-

№2.-s.16-18.

24. Ziyomuxammedov B., Abdullaeva SH. Ilg'or pedagogik texnologiya. Nazariya va amaliyot. –Toshkent: Abu Ali ibn Sino, 2001. – 28-29 b.
25. Zubairova N.M. Deti i izobrazitelg'nogo iskusstvo.-Moskva: Prosveshenie, 1969.- s.111
26. Ziganshina N. Ro'ziboev D: Sintez plastiki tsveta. //San'at.-1999.-№2.
27. Ishmuhammedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. -Toshkent: ToshDPU, 2004.-44 b.
28. Iz istorii jivopisi Sredney Azii. Sb.statey.-T.; G'.G'ulom, 1984. -286 s.
29. Istorya iskusstva zarubejnqx stran. Uchebnik dlya studentov.-Moskva: Izoiskusstvo, 1979. - 170 s.
30. Ilxomova S. Musavvir Alisher Aliqulov portretiga chizgilar. //San'at. – 2002.-№4.-34-36 b.
31. Korateeva Ye.I. Formirovaniya sotsialno - aktivnoy pozitsii shkolg'nikov protsesse xudojesvenno – tvorcheskoy deyatelnosti. Avtoref. dis. kand. ped. nauk. –Moskva, 1986. -16 s.
32. Kulieva SH.M. Usloviya povqsheniya effektivnosti esteticheskogo vospitaniya uchao'ixsy. Avtoref. dis.... kan. ped. nauk. - Baku, 1990.-23
33. Kuzin V.S. Osnovq obucheniya izobrazitelnomu iskusstvu v obsheobrazovatelnoy shkole. –Moskva.: Prosveienie, 1972.- 270 s.
34. Kuzin V.S.Psixologiya. 2-e izd., pererab. dop.-Moskva: Vishaya shkola, 1982.- 256 s.
35. Kuzin V.S. Voprosq izobrazitelg'nogo tvorchestva.-Moskva: Prosveshenie, 1971. -144 s.
36. Maxmudov T. Xudojestvennqy mir Akmalya Ikramjanova. //San'at. – 2002. - №3. -16-18 s.
37. Murodova E.X. Kirgizskoe izobrazitelg'noe iskusstvo kak sredstvo esteticheskogo vospitaniya uchao'ixsy: Avtoref. diss.... kand.ped.nauk. – Frunze,1969. – 23 s.
38. Mirzaraximov M. Problemq kompozitsii v jivopisi Uzbekistana.

- Tashkent: SHarq, 2005.-159 s.
39. Milliy o'zbek maktablarida badiiy ta'lif kontseptsiyasi. -Ma'rifat.-1992y.
-5 sentyabr.
40. Nabiev M. Rangshunoslik.-Toshkent: O'qituvchi, 1996.-39 b.
41. Normatov N. Poeticheskie metodiki Gafura Kadqrova. //San'at.-2004. – №2. -24-25 s.
42. Oydinov N. Rassom o'qituvchilar tayyorlash muammolari.-Toshkent:
O'qituvchi, 1997. -215 b.
43. Oydinov N. O'zbekiston tasviriy san'ati tarixidan lavxalar.-Toshkent:
O'qituvchi, 1997. -126 b.
44. Oripov B.N. Mejpredmetnqe svyazi izobrazitelg'nogo iskusstva s
biologiey v obo'eobrazovatelg'nqx shkolax Uzbekistana. Avtoref. diss....
kand.ped.nauk. - Tashkent, 1985. – 22 s.
45. Polyakova Ye.A. Raximova Z.I. SHarq miniatyurasi va adabiyoti.-
Toshkent:G'ofur G'ulom, 1987. -283 b.
46. Pugachenkova A.M. Sredne aziatskie miniatyur.-T.; GRE, 2003. -47 s.
47. Sayidaxmedov N.S. Pedagogikada yangicha fikrlash.-Toshkent: Istiqbol,
2002.-43 b.
48. Sulaymonov A. Miniatyura san'ati. Umumiy o'rta ta'lif maktablarining
to'garak mashg'ulotlari uchun dastur.-Toshkent: O'zTSMU, 1995.-27 b.
49. Taktash R. Temurgalib Jamoliddinov. //San'at.-2004. -№1.-17-18 s.
50. Tolipov O'.Q, Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy
asoslari.-Toshkent: Fan, 2006.-261 b.
51. Umarov A. Chingiz Axmarov.-Toshkent: G'ofur G'ulom, 1979.-129 b.
52. Umarov A. Abdullaev Lutfulla.-Toshkent: O'zSSR davlat badiiy adabiyot
nashriyoti, 1963. -61 b.
53. Usmonov O. Kamoliddin Behzod va uning naqqoshlik maktabi.-Toshkent:
Fan, 1977. -149 b.
54. Fayzzulina S.X. Stanovlenie i razvitiye esteticheskogo vospitaniya
shkolnikov Uzbekistana (1917-1980). Tashkent: Fan, 1984.-186 s.

55. SHaripova G. Garmoniya tsveta i slova. //San'at.-2000.-№4.-26-29 s.
56. SHeshko I.B. Formirovanie vospriyatiye i novikov raboto s tsvetom u uchahixsya mladshego vozrasta. Avtoref. dis.kan.ped.nauk.-M.; 1982.-16
57. SHoroxov Ye. V. Kompozitsiya. -Moskva: Prosveenie, 1986. -39 s.
58. SHtorina L. Natsionalne traditsii i sovremennyy xudojnik. //San'at. -2005.-№3.-4. 36-38 s.
59. Yangi O'zbekiston san'ati. //San'at.-1999. -№4. -42- 47 b.
60. G'oziev E. Bolalar psixologiyasi. –Toshkent: O'zMU, 1993. -48 b.
61. Xasanov R. Tasviriy san'at darslari. 5 sinf o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma.- Toshkent: O'kituvchi, 1997.-104 b.
62. Xasanov R. Tasviriy san'atni o'qitish metodikasidan amaliy mashg'ulotlar. O'quv qo'llanma.-Toshkent: TDPU, 2006. -72 b.
63. Xasanov R. Tasviriy san'atni o'qitish metodikasidan amaliy mashg'ulotlar. Talabalar uchun metodik qo'llanma.-T.;ToshDPU, 2006.-94
64. Xasanov R. Tasviriy san'at. Fakulg'tativ mashg'ulotlar uchun dastur.- Toshkent, 1991.-43 b.
65. Xasanov R. Tasviriy san'at. Tasviriy san'atni chuqur o'rgatiladigan maktablarning VIII-XI sinflari uchun dastur.-T.; O'zPFITI, 1994.-27 b.
66. Xasanov R. Tasviriy san'at darslarida o'quvchilarni estetik ruxda tarabiyalash. // O'zbekiston umumta'lim maktab-larida o'quvchilarni san'at vositasida estetik ruxda tarbiyalash. – T.; O'zPFITI, 1983. - 3 – 11b.
67. Xakimov A. Mif i realnost v iskusstve Uzbekistana XX veka. //San'at.- 1998.-№1.-№3.-20-22 s.
68. Xudoyorova O.K. O'zbekiston maktablarida tasviriy san'atdan dars samaradorligini oshirishning ba'zi masalalari.–T.;O'zTSMU, 1995. -20 b.

Internet sahifalari:

www.google.uz

www.ref.uz

www. tdpn. uz.

www. pedagog. uz.

www. bilimdon. uz.

www.ziyouz.com